

Tartu Ülikool

Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond

Ajaloo ja arheoloogia instituut

Eesti ajaloo osakond

Sigrid Põld

Konstantin Adolf Thomson ja Hageri kogudus

1892 – 1936

Maavaimuliku ja maakoguduse tegevus

muutuväs ühiskonnas

Magistritöö

Juhendaja: Andres Andresen, PhD

Tartu

2016

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	4
1. LÜHIÜLEVAADE HAGERI KIRIKU AJALOOST.....	10
2. KIRIKUMÕIS KIRIKUKÜLAS JA VENNASTEKOUDUSE PALVEMAJA MÄEKÜLAS.....	13
2.1. Kirikumõis Kirikukülas.....	14
2.2. Mäeküla vennastekoguduse palvemaja.....	16
3. KONSTANTIN ADOLF THOMSONI PÄRITOLU, ÕPINGUD JA ABIELLUMINE.....	19
4. KONSTANTIN ADOLF THOMSONI ELU JA TEGEVUS HAGERIS.....	24
4.1. Introduktsioon Hageri koguduse õpetajaks.....	24
4.2. Perekond.....	25
4.3. Koguduse õpetaja.....	31
4.4. Koguduse juhtimine.....	34
5. KIRIKLIKUD TOIMINGUD 1892 – 1936.....	41
5.1. Ristimised	44
5.2. Leer.....	47
5.3. Laulatused	49
5.4. Matused.....	53
5.5. Armulaua jagamine.....	56
5.6. Annetused ja korjandused.....	57
6. KONSTANTIN ADOLF THOMSONI TEISED KIRIKLIKUD JA ÜHISKONDLIKUD KOHUSTUSED	60
6.1. Lääne-Harju praostkond.....	60
6.2. Ristirahva Pühapäeva Leht.....	63

6.3. Hageri Haridusselts.....	66
6.4. Hageri Hoiu-Laenu Ühistu ja muud kohalikud ettevõtmised.....	71
7. KONSTANTIN ADOLF THOMSONI ELU MÕJUTANUD ÜHISKONDLIKUD PÖÖRDEPUNKTID NING AMETIST LAHKUMINE	72
7.1. 1905. aasta revolutsioonisündmused.....	73
7.2. Esimese maailmasõja aegsed ja järgsed rahutused.....	75
7.3. Eesti Vabariigi rajamine.....	77
7.4. Konstantin Thomsoni pensionile jäämine ning surm.....	78
KOKKUVÕTE.....	83
ZUSAMMENFASSUNG.....	88
ALLIKAD JA KIRJANDUS.....	93
LISAD.....	98

SISSEJUHATUS

Hageri kogudus on suur maakogudus. Koguduse ajalugu ei ole seni põhjalikult uuritud, kuigi mitmeid Hagerit puudutavaid teemasid on kajastatud erinevates väljaannetes. Peamiselt on kirjutamise ajendiks olnud mõni tähtpäev või sündmus koguduse elus.

Kahetsusväärset ei ole ka Hageri kihelkonnast ülevaatlikku käsitlust ilmunud, kuigi Hageri koguduse ja kihelkonna ajalugu on väga huvitav ning väärriks kindlasti põhjalikumat uurimist ja analüüsi.

Töö eesmärk

Koguduse ja kiriku ajalugu on võimalik uurida mitmest lähtekohast – teoloogilisest, kultuurilisest, poliitilisest, ühiskondlikust, isikukesksest ja mitmest muust seisukohast.

Käesolevas töös keskendutakse üldajaloo ja Eesti kiriku sh ühe kihelkonna, praostkonna, koguduse ja vaimuliku elu ning tegevust puudutavate teemade analüüsimisele teatud kindlal ajajärgul.

Esmaseks eesmärgiks on uurida ühe mitte-eestlasest vaimuliku – Konstantin Adolf Thomsoni – elu ja tegevust Hageri koguduses ja kihelkonnas, Lääne-Harju praostkonnas ning kirikuvälistes ülesannetes aastatel 1892-1936.

Teiseks eesmärgiks analüüsi kaudu tutvustada Hageri koguduse kiriklikke toiminguid – ristimised, leer, laulatused, matused, visitatsioonid jne. - aastatel 1892-1936.

Kolmandaks eesmärgiks on kirjeldada 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse pastori elu ja tegevuse mitmetahulisust, kus vaimulikutöö ei piirdunud kirikus tehtavaga.

Neljandaks eesmärgiks on püüda läbi ühe personi ja ajajärgu konkretiseerida mitmed, laialdaselt käibele läinud faktead Hageri kogudusega seotud hoonete ja paikade kohta. Kas Hageris on Hageri või Mäeküla palvemaja? Mis aastal see valmis? Kus asub Hageri pastoraat? Kus asub kirikumõis? Mis aastal ja kelle käest saadi maa kirikumõisa ehitamiseks? Kas pastoraat ja kirikumõis on üks ja sama hoone?

Historiograafia ja allikad

Hageri koguduse vaimulike tegevust on seni vähe uuritud. Ometi on pealinna lähedases, Põhja-Eesti ühe vanima kihelkonna suures maakoguduses, läbi sajandite töötanud kogu Eesti kultuuriloole olulisi pastoreid. Nende panusest Eesti hariduse- ja kultuuriloosse on teada fragmente ning leidub ka käsitlusi nende tegevusest väljaspool kogudust, kuid puuduvad põhjalikumad uurimistööd elust ja tegevusest koguduseõpetajana.

Thomsonile sarnaseid baltisakslasest maakoguduse vaimulikke, kelle tegevus ei piirdunud vaid koguduse- ja kirikutööga, on ajaloos teada rohkesti. Nende tegevust on uuritud või käsitletud nii eraldi uurimustööna kui ka mõne kihelkonna kroonika osana. Näiteks on ilmunud raamatud EELK Järva-Jaani Ristija Johannese kirik ja kogudus,¹ samuti Kambja kihelkonna ajalugu,² Simuna kirikukroonika 1619-1919³, Kuusalu kirikukroonika 1837-1914⁴ jne. Need on vaid mõned väljaanded teatud koha ajalugu käsitletavatest teostest, kuid ilmunud on ka biograafiaid ja uurimistöid, näiteks 1940. aastal biograafia ja mälestusteraamat õpetaja Traugott Hahnist⁵. Mitmetes bakalaureuse ja magistritöodes nii EELK Usuteaduse Instituudis kui ka Tartu Ülikoolis on uuritud vaimulike elu ja tegevust.⁶ Üks huvipakkuv uurimustöö on ilmunud Õpetatud Eesti Seltsi 2012. aastaraamatus kunagisest Häädemeeste kirikuõpetajast Ernst Gottlob Jaeschest.⁷

Hageri muuseum koos Sutlema Väravatorni Seltsiga on püüdnud tõsta esile Hageri vaimuliku, David Ignatiuse kui ühe varase, kui mitte esimese koduse kunstikooli asutaja tegevust Hageri kirikumõisas.⁸ Samuti leiab tema kohta andmeid Eesti Vennastekoguduste palvemajade kujunemisloo uurimustest.⁹ Dr.Theol. Toomas Paul mainib oma uurimistöös, et Ignatius oli

¹ **Jüriso, Anne-Mari; Melder, Katrin-Helena.** EELK Järva-Jaani Ristija Johannese kirik ja kogudus. Järva-Jaani, 2010.

² **Luhamets, Kristjan.** Kambja kihelkonna ajalugu. Tartu, 2011.

³ **Tobreluts, Janis.** Simuna kirikukroonika 1619-1919. Lääne-Virumaa, 2013.

⁴ **Rost, Albrecht; Mäeväli, Toomas.** Kuusalu kirikukroonika 1837-1914. Tallinn, 2014.

⁵ **Hahn, Hugo.** Pastor D. Traugott Hahn, 1848-1939: Lebenserinnerungen. Stuttgart, 1940.

⁶ **Hurt, Mihkel.** Kirikuõpetaja, kirjamehe ja ühiskonnategelase Aleksander Mohrfeldt-Mäevälja (1857-1938) elu ja tegevus. Bakalauerusetöö. Juhendaja PhD Aigi Rahi-Tamm. Tartu, 2011.

⁷ **Haava, Ursula.** Ernst Gottlob Jaesche – imearst Häädemeeste pastoraadis. Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat. Tartu, 2013, lk. 57-80.

⁸ **Õunapuu, Virve.** Hageri kirikumõisast: mõisas olnud kunstikoolist said tuule tiibadesse mitmed Euroopa suurusjärgu kunstnikud. www.delfi.ee Harjumaa, 17.06.2012.

⁹ **Ilja, Voldermar.** Vennastekoguduse (Herrnhutluse) ajalugu Eestimaal (Põhja-Eesti). Palvemajad VI. Tallinn, 2010.

vaimulik, kes pidas kõige olulisemaks tööd oma koguduses, mitte ühiskondlikke ülesandeid.¹⁰ Seega vajaks Ignatiuse puhul just see tööloik pikemat uurimist, kuid seni seda tehtud ei ole.

Uuritud on ka Hageri pastori Christoph Blume tegevust eesti kirjakeele arengu ja esimese eestikeelse piiblitõlke juures.¹¹ Blume jätkas katku surnud vaimuliku Johannes Gutsclaffi piiblitõlke tööd.¹²

1941. aastast on Hageri vaimulikena töötanud eestlased, kelle kohta leidub kirjalikke materjale või on nende enda sulest ilmunud raamatuid, kuid koguduseelu ei ole põhjalikumalt analüüsinud ka need väljaanded. Aastal 2000 ilmus Albert Soosaare jutluste raamat¹³ ning mõned aastad hiljem tema poja poolt kirjutatud isikulugu, mille kordustrukk nägi ilmavalgust käesoleval aastal. Enn Soosaar käsitleb selles raamatus 20. sajandi ajalugu läbi isikute.¹⁴ Samuti leidub materjali Paul Friedrich Saare kohta, kes oli aastatel 1967-1993 Hageris õpetajaks. Martti Issakainen on kirjutanud õpetaja Saare elust soomepoisina¹⁵ ning 2015. aastal ilmus Paul Saare tütre, Anna Humala toimetatud mälestuste kogumik¹⁶, milles meenutatakse isasid, kes töötasid peamiselt nõukogude ajal vaimulikena.

Hageri koguduse ajalugu käsitlevaid artikleid ja väljaandeid on veelgi vähem. Viimane trükitud ülevaade koguduse kujunemisest läbi sajandite on Konstantin Adolf Thomsonilt¹⁷, mis ilmus Hageri kiriku 35. aastapäevaks. Tegemist on rareetse ja tänuväärt trükisega, mis on aga üsna pealiskaudne. Raamat käsitleb teemasid nagu kirik, kogudus, vaimulikud, köstrid, koguduse maad ja varad, kihelkonna külade loetelu, koguduse siseelu küsimused jne. Kogu materjal on mahutatud 28-le leheküljele, mis kindlasti ei ole piisav, hõlmamaks pika ajalooga suure koguduse elu ja tegevust.

1997. aastal anti välja Hageri koguduse pasunakoori 50. aastapäevaks lühike, ajalooline kokkuvõtte koguduse muusikatöö olulisest harust – pasunakoorist.¹⁸ Samas väljaandes on põgusalt juttu ka koguduse ajaloost, kuid seegi materjal mahub 32-le leheküljele ega ole piisav ülevaade koguduse sajanditesse ulatuvast tegevusest.

¹⁰ **Paul, Toomas.** Eesti piiblitõlke ajalugu. Esimestest katsetest kuni 1999. aastani. Tallinn, 1999, lk. 548.

¹¹ **Lill, Anne.** Christoph Blume ja XVII sajandi eesti kirjakeel. Keel ja Kirjandus 1988, nr 1-2, lk 7-17; 90-102.

¹² **Paul, Toomas.** Eesti piiblitõlke ajalugu. Esimestest katsetest kuni 1999. aastani. Tallinn, 1999, lk. 309.

¹³ **Soosaar, Albert.** Usk, lootus, armastus. Tallinn, 2000.

¹⁴ **Soosaar, Enn.** Isa ja aeg. Tallinn, 2016.

¹⁵ **Issakainen, Martti.** Soomepoisi elurännak. Tallinn, 2002.

¹⁶ **Humal, Anna.** Isade õnnistus. Tartu, 2015.

¹⁷ **Thomson, Konstantin Adolf.** Hageri kirik ja kogudus. Hageri, 1927.

¹⁸ Hageri koguduse pasunakoori 50 aastat: meenutusi sõnas ja pildis. Hageri, 1997.

Käesoleva töö kirjutamisel oli peamiseks allikaks Thomsoni-Hoerschelmanni perekonna kroonika, mille koostas aastatel 1964-1974 Konstantin Thomsoni väimees Gotthard Hoerschelmann, kes oli samuti vaimulik. Antud kroonika suureks plussiks on paljude erinevate inimeste mälestuste kajastamine. Seejuures on see ka miinuseks, sest mälestused on alati subjektiivsed ja kui neid allikatele viitavate faktidega kõrvutada ei saa, siis jäävadki nad mälestusteks. Siiski on inimeste meenutused olulised nüanssides, mis kirjeldavad teatud olukordi, õhustikku, isikuid ja tegevusi ning annavad neile emotsiooni ja fluidumi. Tööd kirjutades oli perekonna kroonika hindamatuks abimaterjaliks, kust sai kronoloogiliselt jälgida Thomsoni elu, et siduda seda siis muudest materjalidest saadud faktimaterjaliga.

Olulisteks allikateks olid Hageri kirikuraamatud, mis on osaliselt digitaliseerituna kättesaadavad internetis Rahvusarhiivi kodulehel, osaliselt Hageri koguduse ja EELK arhiivis. Hageri koguduses asuvast arhiivist osutusid asendamatutes abilisteks Konstantin Thomsoni aegsed kantslikaustad¹⁹, mis on väga heas seisukorras säilinud. Kahjuks pole aga koguduse arhiivi viimasel ajal korrastatud ega täiendatud. Samuti ei ole teada, mis ajast antud arhiivikorralduse süsteem pärineb. Võimalik, et selle viis sisse Thomson, sest kirjaviis on omane pigem 20. sajandi esimesele poolele kui hilisemale ajale.

EELK arhiivis säilitatav käsikirjaline, aga ka trükitud materjal on korrektselt arhiveeritud, süstematiseeritud ja kõigile huvilistele kättesaadav.

Konstantin Thomsoni surmast möödub 2016. aastal 88 aastat. Töö autor hakkas käesoleva töö teemaga tegelema 2010. aastal ning käis Hageris kohapeal üles kirjutamas ja lindistamas vanemate inimeste mälestusi. Töös on kasutatud 2012. aastal salvestatud kahe vanaproua – Meeri Kasesalu ja Arda Malbergi – isiklike meenutusi perekond Thomsonist ja kirikumõisa elust. Mitmeid infokilde ja mälestusi on töö autor ka oma lapsepõlves vanavanematelt või teistelt Hageri koguduse liikmetelt kuulnud ning üles märkinud. Samuti oli palju abi Thomsoni arvukatest järglastest üle maailma, kes saatsid töö autorile fotomaterjali, sugupuud jooniseid, kirjeldasid üht ja teist persooni ning meenutasid mälestusi, mis nende vanemad Eestimaa esivanematest olid jutustanud.

¹⁹ Kantslikaust, mida on nimetatud ka kantslikladeks, on märkmeraamat, millesse vaimulik kirjutab iga pühapäeva kohta jooksvalt info, mida tuli kantslist maha öelda.

Trükitud materjalidest oli võimalik kasutada juba mainitud Konstantin Thomsoni Hageri koguduse ajaloo ülevaadet aastast 1927. Lisaks biograafilisi²⁰ raamatuid, mis ilmunud nii eesti²¹ kui ka saksa keeles.²²

Heaks abiliseks oli 2015. aastal ilmunud publitsisti Cord Aschenbrenneri teos evangeelse pastoraadi 300 aastases ajaloo läbi Hörschelmanni suure vaimulike dünastia prisma.²³ Kahjuks leidub raamatus mõningaid faktivigu nt kirikumõisa puudutav info, kuid see on olnud paratamatu, sest allikmaterjalina on kasutatud varasemaid väljaandeid, kus samuti faktivead sees.

Autobiograafilised raamatud, millele autor toetus, kirjeldasid baltisakslaste elu 19. ja 20. sajandi vahetusel. Hagerile lähimas mõisas elanud parun Eduard von Stackelberg oli oluline persoon Eestimaa rüütelkonna juhtorganisis, seetõttu leidub tema kohta mitmeid väljaandeid. Olulisim neist antud töö kontekstis on „Ühe baltlase võitlustee“, milles ta kirjeldab eelkõige enda elulugu, kuid leidub vihjeid ka Hageri kogudusele ning Thomsonile.²⁴ Samuti teine Eestimaa Rüütelkonnaga seotud persoon – rüütelkonna peamees, parun Eduard von Dellingshausen. Ka tema raamat „Kodumaa teenistuses. Eestimaa rüütelkonna peamehe mälestused“²⁵ aitas paremini mõista käesoleva töö ajastu konteksti.

19-20. sajandi vahetusel toimunud ühiskondlike muutuste paremaks mõistmiseks ja mida muutused haritlaskonnale kaasa tõid, olid vajalikud Eesti Mõtteloo²⁶ sarja raamatud²⁷ ning Eesti ajaloo V²⁸ ja VI²⁹ köite peatükid antud perioodist.

Suureks abiks töö kirjutajale olid ajalehed „Ristirahva Pühapäeva Leht“ ja „Eesti kirik“, mõlemast on digitaliseeritud väljaanded Eesti Rahvusraamatukogu interaktiivses kataloogis.

²⁰ **Kalda, Madde.** Seitse tähte taevasõelas. Tallinn, 1981.

²¹ **Salumäe Tiit; Schümers, Michael.** Burchard Lieberg – Jumala seikleja. Mälestusteraamat 100. sünniaastapäevaks. Erlangen, 2014.

²² **Lindenberg, Nita.** Zauberkraft Erinnerung. Biographische Skizzen einer Baltin. Stuttgart, 1986.

²³ **Aschenbrenner, Cord.** Das evangelische Pfarrhaus. 300 Jahre Glaube, Geist und Macht: Eine Familien - geschichte. München, 2015.

²⁴ **Stackelberg, Eduard von.** Ühe baltlase võitlustee. Püüdlused, võidud ja kaotused. Leck, 2010.

²⁵ **Dellingshausen, Eduard von.** Kodumaa teenistuses. Eestimaa rüütelkonna peamehe mälestused. Leck, 2011.

²⁶ **Reiman, Villem.** Mis meist saab? Tartu, 2008.

²⁷ **Kõpp, Johan.** Vaimu valgusel. Tartu, 2009.

²⁸ Eesti ajalugu V Püüdlused kaotamisest Vabadussõjani. Peatoimetaja **Sulev Vahtre**, tegevtoimetajad **Toomas Karjahärm** ja **Tiit Rosenberg**. Tartu, 2010.

²⁹ Eesti ajalugu VI Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Peatoimetaja **Sulev Vahtre**, tegevtoimetajad **Ago Pajur** ja **Tõnu Tannberg**. Tartu, 2005.

Kuna Hageri koguduse tervikliku ajaloo ning kõikide vaimulike elu ning tegevuse käsitlemine oleks liiga mahukas töö, püüab käesolev töö analüüsida vaid üht ajajärku koguduse elus ning ühe vaimuliku tegevust nii sakraalsetes kui ilmalikes ülesannetes.

Töö ülesehitus

Esimeses kolmes peatükis antakse ülevaade Hageri kiriku ajaloost, pastoraadist kui kogukonnakeskusest ning Konstantin Thomsoni lapseõlvest ja noorusajast.

Neljandas ja viiendas peatükis analüüsitakse Hageri kogudust ja Thomsoni tööd sealse vaimulikuna. Milline nägi välja kogudusetöö – jumalateenistused, talitused, leerikool, elu kirikumõisas, kirikuaastast tulenevad kohustused jne.

Peatükkides kuus ja seitse kirjeldatakse Thomsoni ühiskondlikku tegevust. Ülesandeid väljaspool Hageri kogudust – Hageri kihelkonnas, Lääne-Harju praostkonnas aga ka kaugemal. Vaimulik kui hariduse edendaja, kultuurikandja ja autoriteet erinevatele rahvustele ning suhtekorraldaja eri poolte ja eri rahvuste vahel.

1. LÜHIÜLEVAADE HAGERI KIRIKU AJALOOST

Hageri kirik asub Põhja-Eestis, Tallinna lähedal Raplamaal. Ajalooliselt on Hageri kirik olnud samanimelise kihelkonna keskuseks. Hageri kihelkond on üks vanimaid Põhja-Eestis. Rajatud taanlaste poolt ilmselt 1220-1221ndatel aastatel.

Liber Census Daniae ütleb, et ajavahemikus 1219-1254 ehtasid taanlased Hagerisse esimese kiriku.³⁰ Kuna sellest kirikust ei ole muid konkreetsemaid andmeid säilinud, võib vaid oletada, et kihelkonna rajamine tõi kaasa ka kiriku ehitamise. Kiriku kaitsepühaku nimi Lambertus on ebatavaline. Tegemist on ainsa sellenimelise kirikuga Eestis. Püha Lambertus oli Maestrichi piiskop³¹, kes elas 7. sajandil ning suri märtrisurma. On arvatud, et ta nimi jõudis Hagerisse Taani misjonäride kaudu.

1710. aastani on Hageri kiriku ajaloo kohta vähe andmeid. Liivi Aarma koostatud Põhja-Eesti vaimulike leksikoni põhjal on võimalik teada saada alates 1590ndast aastast Hageri kogudust teeninud vaimulike nimed ja pisut ka nende elulugusid.³²

1703ndal aastal kandideerisid Hageri õpetajaks kaks vaimulikku – eelmise pastori Costeri poeg Johann Caspar Coster ja Lõuna-Eestist pärit õpetaja Matthias Ladau. Valituks osutus Ladau, kes oli rahvuselt rootslane. Temaga ei oldud aga rahul ning kuningale saadeti kaebekiri, milles kurdeti, et talupojad ei mõista uue õpetaja „tartu keelt“ ning on seetõttu mures oma hingeõndsuse pärast.³³

8. mail 1710 süttis Hageri kirik põlema. Tuli sai alguse käärkambris asuvast ahjust. Õpetaja lahkus seejärel Rootsi, kas siis juhtunud õnnetuse tõttu või sõja pärast. Arvatakse, et ta viis endaga kaasa ka kirikuraamatud ning osa kirikuriistu. Kogudusel algas keeruline ajajärk – puudus vaimulik, kirik seisis varemtes, kihelkonnas möllas katk jne.

Aastatel 1710-1711 oli Hageri koguduse hooldajaõpetajaks Arend Johann Knüpffer, kuid kui palju ta realselt Hageris töötas, pole teada. Vaimulike vähesuse tõttu tuli tal teenida samaaegselt veel mitut Harjumaa kogudust.

³⁰ **Paucker, Hugo Richard.** Ehistlands Geistlichkeit in geordneter Zeit-und Reihenfolge zusammengestellt. Reval, 1849, lk. 88-89.

³¹ **Keller, Hiltgart L. von** Reclams Lexikon der Heiligen und der biblischen Gestalten. Legende und Darstellung in der bildenden Kunst. Stuttgart, 1975, lk. 326-327.

³² **Aarma, Liivi.** Põhja-Eesti vaimulike lühielulood 1525-1885. Tallinn, 2007.

³³ Eesti ajalugu III Vene-Liivimaa sõjast Põhjasõjani. Koostaja ja peatoimetaja **Enn Küng**, kaastoimetaja **Marten Seppel**. Tartu, 2013, lk. 389.

1711 sai kogudus oma õpetajaks Joachim Nicolaus Wilckeni, kelle eestvõttel hakkas elu edenema. Kuna kirikut ei olnud, peeti aastatel 1711-1713 jumalateenistusi Sutlema mõisa saalis. Samal ajal alustas kogudus vana kiriku müüridele uue ehitamist. Juba 1713. aastal hakati jumalateenistusi pidama kirikus, kuigi ehitus polnud lõppenud. Müüridele pandi laudkatus ning uksed ja aknad ette. Esimene jumalateenistus peeti I advendil, 29. novembril 1713.³⁴ Seega ei ehitatud täielikult uut kirikut, vaid kasutati juba olemasolevaid varemeid, mida vastavalt võimalustele täiendati. Tulenevalt kesistest majanduslikest võimalustest ehitati ja täiendati kirikuhoonet ligi sada aastat. Kantsel ehitati 1720ndatel aastatel ning orel suisa 1851. aastal. Kogudus oli pikka aega väga raskes seisus, kuna Põhjasõja ajal põles maha ka pastoraat. Kahte ehitist ei suudetud samaaegselt taastada ning seetõttu elas kirikuõpetaja erinevates mõisates.

Eriliselt tuleks rõhutada pastor David Friedrich Ignatiuse tegevust 1792-1834 aastatel Hageris. Tema ajal ehitati Mäekülla vennastekoguduse palvemaja. Vennastekogudused, mis Eestis tegutsesid luterliku kiriku sees äratusliikumisena, kasvasid ja aktiveerisid ka kohalikku kogudust. 19. sajandi teisel poolel sai Läänemaal alguse uus vaimulik ärkamine, mis levis ka mujale ja leidis kiiresti kandepinna neis paigus, kus oli ees aktiivne vennastekogudus. Hagerisse jõudes, hoogustas see koguduse kasvu nii jõuliselt, et pühapäeviti ei mahtunud kõik inimesed kirikusse jumalateenistusele.

1870ndatel otsustati, et kirik tuleb suuremaks ehitada. 1873. aasta veebruaris toimunud konvendi koosolekul tegi pastor Aleksander Hörschelmanni ettepaneku hakata kiriku suurendamiseks raha koguma. Kehtestati mitmed erinevad maksud nii koguduseliikmetele kui ka mõisatele ning loodeti vabatahtlikele annetajatele.³⁵ 1881. aastaks oli kogunenud nii palju raha, et ehitustöödega võis alata. Kiriku laiendamist plaaninud õpetaja Aleksander Hörschelmanni tabas aga 1882. aastal pastoraadi akna all pikselöök ning ta suri selle tüsistustesse 1885ndal aastal. Hageri uueks õpetajaks valiti tema noorem vend Anton Hörschelmann, kes jätkas alustatud koostöös kohalike mõisnikega Tohisoolt, Kohilast, Sutlemast ja Rabiverest.

³⁴ **Thomson, Konstantin Adolf.** Hageri kirik ja kogudus. Hageri kiriku 35 a. juubeli päevaks 4. septembril 1927. Tallinn, 1927, lk. 5.

³⁵ **Thomson, Konstantin.** Mõnda Hageri kiriku minevikust. Praeguse Hageri kiriku 25. a. mälestuse pühaks 13. septembril 1917. a. Kirjutanud Hageri kiriku õpetaja. (Lühike ülevaade laululehel).

Anton Hörschelmanni juhtimisel otsustati 1887. aastal, et vana kirikut enam ei parandata ega laiendata, vaid see lammutatakse täielikult ning asemele ehitatakse uus kirik. Kiriku projekt telliti arhitekt Erwin Bernhardilt.³⁶

Ehitamise algus venis, kuna see periood oli Eestis venestamise aeg. Luterliku kiriku tegevus oli survestatud ning uute kirikute ehitamine keelatud nii oli ka Hageri kogudus saanud loa kiriku laiendamiseks, mitte ehitamiseks. Pikapeale väljastati siiski ka ehitusluba.

16. septembril 1890 toimus viimane jumalateenistus vanas kirikus. Sellest – osaliselt Põhjasõja eelsest ajast säilinud, kuid enamikus viimase 170ne aasta jooksul ehitatud kirikust – võeti kaasa altar, orel ning armulauariistad. Barokse, puunikerdustega altari autoriks oli Christian Ackermann. Altar oli 1710nda aasta põlengus saanud kannatada, mistõttu parandas ja täiendas seda Lübecki meister Johann Valentin Rabe. Rabe tehtud oli ka puusculptuuridega altari maal „Kolgata stseen.“ Uut kirikut planeerides võeti kasutusele küll vana altar, kuid altarimaal vahetati välja. Eelmisest kirikust kaasa võetud ja 1851. aastal kirikusse ehitatud Carl Tantoni orelit täiendas ja ehitas ümber meister Gustav Terkmann.

Kiriku ehitamine kestis kaks aastat. Sel ajal toimusid jumalateenistused palvemajas.

Venestamisperioodil oli tavapärane luterlike pastorite tagakiusamine. August Hörschelmann, kes oli juhtinud oma venna surma järel aktiivselt Hageri kiriku ehitamist, sunniti Hagerist lahkuma. Hörschelmanni peale kaevati, et ta keelavat Hageri kihelkonna inimestel ortodoksi kirikuga liituda ning seetõttu siirdus ta mais 1892, tööle Peterburgi.³⁷

Tema lahkumise järel valiti uueks õpetajaks Konstantin Adolf Thomson, kes asus teenima 1892. aasta septembris ning jäi Hagerisse kuni pensionile minekuni 1936. aastal. Tema järel on olnud õpetajateks veel neli vaimulikku.

³⁶ **Thomson, Konstantin.** Mõnda Hageri kiriku minevikust. Praeguse Hageri kiriku 25. a. mälestuse pühaks 13. septembril 1917. a. Kirjutanud Hageri kiriku õpetaja. (Lühike ülevaade laululehel).

³⁷ **Thomson, Konstantin Adolf.** Hageri kirik ja kogudus. Hageri kiriku 35 a. juubeli päevaks 4. septembril 1927. Tallinn, 1927, lk. 12.

2. KIRIKUMÕIS KIRIKUKÜLAS JA VENNASTEKOUDUSE PALVE- MAJA MÄEKÜLAS

Hageri kogudusse kuulus 1892. aasta kantslikausta järgi umbes 8200 hinge.³⁸ Heinz von zur Mühleni andmetel oli see arv mõned aastad hiljem, 1897. aastal 101 sakslast ja 7807 eestlast. Kihelkond moodustus järgnevatest küladest ja mõisatest - Adila, Angerja, Haiba, Kelba, Kernu, Kirdalu, Kohatu, Kohila, Kurtna, Lohu, Lümandu, Maidla, Mäeküla [Hageri], Nõmmepere, Ohulepa, Pahkla, Rabivere, Ruila, Rõa, Salutaguse, Sutlema, Tohisoo ja Uuemõisa. Lisaks kuulusid Hageri kihelkonna alla osaliselt Laitse, Pajaka, Saku ja Sipa mõisa maad.³⁹

Ajalooliselt olid külad tekkinud mõisade ümber. Mõisnikud, kellega Thomson aktiivsemalt läbi käis või erinevatel põhjustel suhtles olid Sutlema, Kohila, Tohisoo, Ruila ja Kernu mõisahärrad. Samuti lähedal asunud Parkhofi⁴⁰ (vahel nimetatud ka suurtaluks) härra Nikolai von Kotzebue.

Hageri koguduse üheks omapäraks on, et selle maad ja varad ei asu kiriku ümbruses. Kiriku juures oli teede ristumiskoht ning seal asus ka köstrimaja ning apteek. Hageri nime kandsid selles külas vaid kirik ja köstrimaja, ülejäänud asumi nimi oli Mäeküla.

Hageri nime kandsid sellel ajal seitsme kilomeetri kaugusel Kirikukülas asunud kirikumõis ning selle ümbrus ja maad. Kirikukülas kirikut ei olnud, küla nimi tulenes üksnes sealsest kirikumõisast. Selline, nimedest tulenev segadus on tekitanud palju arusaamatusi ning ka arvestatavad väljaanded on seetõttu eksinud faktidega – päris täpselt ei saada aru, kus asus Hageri küla, kus Hageri kirik jne.

Mäeküla küla, kus oli kirik ning mõned elumajad, asus pikal alal, kahel pool Kohila-Kernu teed. Kiriku juures said kokku Kohila-Kernu-Kiisa-Rabivere teed ning moodustasid omamoodi külakeskuse. Mäeküla pood, palvemaja ja koolimaja asusid aga kirikust kilomeetri kaugusel, tekitades seal küla teise keskpunkti.

³⁸ Hageri koguduse kantslikaust. 13/XII 1892 - 31/X 1893. [EELK Hageri kirikuarhiiv] EELKHKKA [Arhiivifond] A-, [Seeria] el-, [Number] 244.

³⁹ Baltisches Historisches Ortslexikon, begonnen von Hans Feldmann.. Teil I, Estland (Einschliesslich Nordlivland), bearbeitet von Gertrud Westermann. Herausgegeben von **Mühlen Heinz von zur**. Wien, 1985, lk. 95.

⁴⁰ Mitte segamini ajada Pargi (Parkhofi) mõisaga Läänemaal, Märjamaa kihelkonnas.

Kiriku ümber olev koguduse kasutuses olnud maa piirdus kirikuaiaga ning ühe tiinumaa suuruse kohaga, kus asus köstrimaja. Selle maa ostis kogudus Sutlema mõisnikult ning ehitas 1734. aastal sinna puidust köstrimaja, mis 1792 tulekahjus hävis. Uus hoone ehitati kivist 1797. aastal ning see seisab tänaseni, olles Hageri vanim säilinud ehitis.⁴¹

Kirikuaias asus vana surnuaed, kuhu juba 19. sajandi lõpul maeti vaid üksikuid isikuid – peamiselt aadlikke ning neid, kes pärinesid vanadest suguvõsadest ja omasid seal hauaplatse.

Hageri koguduse puhul on oluline välja tuua kaks eripära võrreldes teiste maakogudustega – juba mainitud kaugel asunud kirikumõis ning vennastekoguduse erakordselt tugev mõju koguduse elule, paikkonna arengule ja ajaloolle. Kirikusisese osadusliikumise jõuline tegevus kinnitas Hageris nii tugevalt kanda, et selle intensiivsust ei suutnud kaotada ka nõukogude periood.

2.1. Kirikumõis Kirikukülas

1927ndal aastal ilmunud raamatus „Hageri kirik ja kogudus“ viitab Hageri õpetaja Konstantin Adolf Thomson endise Hageri õpetaja Casparus Costeruse aruandele aastatest 1693-1696. Selles aruandes mainitakse, et Hageri kirikumõis, mis oli enne Mäekülas, viidi 1500. aastal kirikust seitsme kilomeetri kaugusele Rootsivoori külla, kuhu Haiba ja Pihali küla mõisnikud eraldasid kirikule maad.⁴² Rootsivoori oli Kirikuküla varasem nimi. 1890ndatel, kui Thomson Hagerisse asus, oli küla juba ümber nimetatud Kirikukülaks ehk Kiriklaks. Miks kirikumõis tuli kirikust nii kaugemale ehitada, kuigi varem oli see kiriku juures asunud, ei ole teada. Samuti on küsitavad andmed, millele õpetaja Casparus Costerus oma aruandes viitas. Akt, millele Costerius vihjas ja millega Tallinna komtuur Johann von der Recke käsul pidid Haiba ja Pihali mõisnikud maa kogudusele eraldama, on Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku arhiivis olemas, kuid 1500. aastal ei eksisteerinud mainitud Haiba ega ka Pihali mõisa. Ilmselt on mõeldud Ruilas asunud mõisa, mis kuulus Tallinna komtuurile ja mille maadele ehitati hiljem Haiba mõis.

⁴¹ Thomson, Konstantin Adolf. Hageri kirik ja kogudus. Hageri kiriku 35 a. juubeli päevaks 4. septembril 1927. Tallinn, 1927, lk. 17-18.

⁴² Samas.

Esimene kirikumõis ehitati puidust, kuid see hävis 18. sajandil. Uus, kivist hoone valmis 1783. aastal. Lisaks peahoonele, kuulus kompleksi tall sõiduhobustele ja sõiduvahenditele, leerimaja, mõisa teenijate elumajad ning kaks lauta – üks hobustele, teine karjaloomadele. Mõisa rehi ja viljakuivati asusid keset põldu – majadest veidi eemal.

Luterlik kirikumõis ehk pastoraat oma ehedal kujul eksisteeris 20. sajandi keskpaigani. Tiit Rosenberg, kes on kirjeldanud agraarajalugu käsitlevas teoses „Künnivaod“⁴³ pastoraadi ehk kirikumõisa olemust ning ülalpidamise viisi, toob ära Baltisaksa ajaloolase Georg von Rauchi kirjelduse kirikumõisale. Rauch väidab, et kirikumõisal oli Eestimaa kultuurimaastikul sama kindel koht „*nagu mõisale, väikealevikule, ordu- või vasallilinnuse varemetele ning lugematutele eesti ja läti taludele.*“⁴⁴ Kirikumõisa ei saanud reeglina võrrelda tavapärase aadliku mõisaga, kuid samas ei olnud tegemist ka taluga. Tema praktiline olemus sarnanes suurtalule, kuid majapidamine ning muud tegevused pigem mõisale. Cord Aschenbrenner väidab, et luterliku pastoraadi olemus sai alguse Martin Lutheri enda majapidamisest.⁴⁵ Luther, kes ise tegeles vaimsete teemadega, jättis kogu majapidamise oma targa ja majanduslikult mõtleva abikaasa, Katharina von Bora juhtimisele. Aschenbrenner kirjeldab oma teoses põhjalikult Lutheri majapidamist, mis oli kõigile avatud. Süüa ei valmistatud pea kunagi ainult oma perele, vaid laua taha kogunesid ka mitmed Luhteri õpilased ja kolleegid.

Hageri pastoraat oli samuti avatud kõigile. Tegemist ei olnud pelgalt pastoripere koduga, vaid nii nagu Rauch väitis, pigem küla kultuurikeskusega – moodsa nimega kogukonnakeskusega. Seal koolitati lapsi, toimus leeriõpe ning leerimaja leidis kasutust ka teisteks sündmusteks (naiste käsitööringi kohtumised jne).

Tiit Rosenbergi koostatud tabeli järgi oli 19. sajandi lõpul Hageri pastoraadi suurus 569 tiinu, millest kirikumõisa all 389 tiinu maad. Kirikumaadel oli 3 vabadiku kohta ning 8 talu, millelt maksti aastas 738 rubla renti.⁴⁶

Hageri kirikumõisas elasid koguduse vaimulikud 1944. aasta kevadeni, kuni riik pastoraadi võõrandas ning paigutas sinna Tallinna pommitamise ajal koduta jäänud perekonnad. Täna

⁴³ **Rosenberg, Tiit.** Künnivaod. Uurimusi Eesti 18.- 20. sajandi agraarajaloost. Tartu, 2012, lk. 105.

⁴⁴ **Rauch, Georg von.** Das baltische Pfarrhaus (1962). Aus der baltischen Geschichte. Vorträge, Untersuchungen, Skizzen aus sechs Jahrzehnten. (Beiträge zur Baltischen Geschichte, 9). Hannover-Döhren 1980, lk 542–543.

⁴⁵ **Aschenbrenner, Cord.** Das evangelische Pfarrhaus. 300 Jahre Glaube, Geist und Macht: Eine Familien - geschichte. München, 2015, lk. 47-56.

⁴⁶ **Rosenberg, Tiit.** Künnivaod. Uurimusi Eesti 18.- 20. sajandi agraarajaloost. Tartu, 2012, lk. 124.

on kirikumõisast alles vaid peamaja varisemisohtlikud võlvkeldrid, põlenud palgid leerimajast ning nõukogude ajal kasutusel olnud laudad.

2.2. Mäeküla vennastekoguduse palvemaja

Vennastekoguduse liikumine sai alguse 18. sajandi Saksamaal, Herrnhutis. Vaimne äratusliikumine, mille peamiseks eesmärgiks oli misjonitöö, jõudis kiiresti ka Baltikumi. Vennastekoguduse ilmikutest jutlustajavendade sõnum oli lihtne – igaüks võib kooslemisel tunnistada oma usku ja rääkida oma kogemustest emakeeles, omamata teoloogilist kõrgharidust. Selline suhtumine oli kahtlemata sobiv ka Eesti lihtrahvale. Vennastekoguduse liikumises rõhutatakse vaga eluviisi ning eelistatakse kooskäimiseks lihtsaid, võimalikult ballastivabasid ruume, mitte kõrgkiriklikke sakraalehitisi. Seetõttu hakati rajama sarnase planeeringuga palvemaju. Nende silmapaistvaimateks eripäradeks on pikki palvemaja saali asetsevad pingid ning altari puudumine, mida asendab laud.

Hageri kihelkonda jõudis vennastekoguduse liikumine varakult. Johann Friedrich Francke, kes saadeti Herrnhutist 18. sajandil Liivimaale koduõpetajaks, teavitas oma kirjas, et Hageri kihelkonnas on vilgas vennastekoguduse tegevus. Hageri koguduse õpetaja Ignatius kirjutas Eestimaa Konsistooriumile 1818. a. aruandes, et kihelkonna rahvas armastab käia palvemajas. Aruande järgi oli palvemaja vaid Sakus [Tõdval].⁴⁷ Saku palvemajja ehk Tõdvale on Hagerist umbes 15 kilomeetrit ning kaugematest kihelkonna küladest veelgi rohkem. Seetõttu on mõistetav, et kohalikud soovisid ka kirikule lähemale palvemaja ehitada. Õpetaja Ignatiuse 1823. aasta aruandes Eestimaa Konsistooriumile on juba kirjas kaks uut palvemaja – Hageri [Mäeküla] ja Pahkla. Ühtlasi mainib ta aruandes, et Hageri kiriku lähedale, Mäeküla mõisa maadele ehitatud palvemaja on ruumikas, mahutades 1200 inimest.⁴⁸ Seega võib järeldada, et hiljemalt 1820ndatel oli Hageris oma palvemaja olemas, kuid selle valmimise aasta on mõistatuseks tänaseni. Aastaid oli palvemaja seinal mälestustahvel, mis kingitud maja 100. aastapäevaks 1911. aastal. Sellel oli selgelt kirjas numbrid 1811-1911. Kahjuks on see mälestustahvel seletamatutel asjaoludel seinalt kadunud, kuid on piisavalt fotomaterjali, millel tahvel on näha koos tuvastatavate numbritega. Varasem valmimise aasta on kirjas ka Madde

⁴⁷ **Ижа, Voldemar.** Vennastekoguduse (Herrnhutluse) ajalugu Eestimaal (Põhja-Eesti). Palvemajad VI. Tallinn, 2010, lk. 51-52.

⁴⁸ Samas lk. 58-59.

Kalda biograafilises romaanis tema emast. Madde Kalda ema elas ja töötas Parkhofi mõisas [ca 3 km Hageri kirikust] ja käis Hageri kirikus ning palvemajas. „*Palvemaja on madal hoone väikeste akendega, katus kõrkjaist ja hästi paks. See on sel ajal ehitatud, kui Prantsus Moskvas käis, sõjaajal olnud aasta otsa pooleli, aga sõja lõppemise järel ehitati kohe valmis. Ukse kohal on puust tahvlike ja sellel aastaarv 1812.*“⁴⁹ Tänapäevaks pole tahvlikest säilinud, kuid on üsna usutav, et selline võis seal olla, sest ka Hageri kiriku ukse kohal on samuti ehituse algusaastaga tahvel. Prantsus Moskvas – Madde Kalda romaanis viitab Napoleoni Moskvas käigule, mis tõepoolest sel aastal toimus. Lisaks viitab ka Thomson varasemale, kui 1818/1820 valmimise aastale oma Hageri koguduse lühiajaloo raamatus.⁵⁰ Ta ütleb, et palvemaja valmis 1812.

EELK ega ka Herrnhuti Vennastekoguduse arhiivis ei ole aga ühtegi dokumenti, mis tõendaks 1811. või 1812. aastal palvemaja valmimise fakti. EELK arhiivis on Hageri õpetaja Ignatiuse aruanne, millele on siin töös ka viidatud ja milles aruandja ütleb, et palvemaja valmis 1820. Herrnhuti arhiivis on Eestimaa palvemajade loetelu, koos nende ehitamise aastatega. Sealses nimekirjas on Mäeküla palvemaja valmimiseks märgitud 1818. Tõenäoliselt ehitati palvemaja mitmes etapis ning võimalik, et ehitusega alustati aastal 1811, valmimisaasta jäi aga hilisemaks. Mitmes etapis ehitamisele viitavad ka käesoleval ajal hoone juurest leitud kivivundamendi fragmendid, mis on maapinnast renoveerimistöde käigus välja tulnud.

1892. aastal kui Thomson Hagerisse tööle asus, oli palvemaja tegevuses õitseae. Thomsonile ei olnud vennastekoguduse teema võõras, selles hinguses oli ta kasvanud. Hageri kihelkonnas oli osadusliikumine erakordselt aktiivne, palvetunde peeti kõigis külates ning seda ka nädala sees. Igal pühapäeval toimus peale armulauaga jumalateenistust kirikus sõnajumalateenistus palvemajas. Sellel osales tavaliselt 1000 inimest.⁵¹

Luteri kiriku vaimulikud – eelkõige sakslased – olid teatud valiku ees. Kas osaleda aktiivselt ka vennastekoguduse liikumises või hoida nendega teatud distantsi. Hageri vaimulike hulgas on mitmed, kes külastasid regulaarselt Hageri palvemaja, aga ka neid, kes hoidusid sinna minemisest. Thomson osales palvemaja tundides regulaarselt. Samas ei maini ta üheski aruandes või koguduse juhtorganite protokollides palvemaja tegevust. Võimalik, et palvemaja

⁴⁹ **Kalda, Madde.** Seitse tähte taeva sõelas. Tallinn, 1981, lk. 181.

⁵⁰ **Thomson, Konstantin Adolf.** Hageri kirik ja kogudus. Hageri kiriku 35 a. juubeli päevaks 4. septembril 1927. Tallinn, 1927, lk. 20.

⁵¹ Die Evangelisch-Lutherischen Gemeinden in Russland. Eine historisch-statistische Darstellung, herausgegeben vom Zentral-Komitee der Unterstützungs-Kasse für evangelisch-lutherische Gemeinden in Russland. II. Band. Der Livländische, Estländische und Kurländische Konsistorialbezirk. St. Petersburg, 1911, lk. 50.

tegevust ei peetud vajalikuks koguduse poolt reglementeerida ning ka dokumentatsioon ning asjaajamine käis vendade kaudu, mitte läbi koguduse kantselei.

Vennastekogudusele omane vagadus oli Hageri kihelkonnas tugevalt juurdunud. Seda kirjeldab ilmekalt perekonna kroonikas Gotthard Hoerschelmann. Ta mainib, et Hageri kihelkonnas ei lauldud rahvakogunemistel rahvalikke laule nii nagu seda mujal tehti. Selle asemel lauldi peast kirikulaule. Lorilaule ja rahvalikke tantse peeti Hageris tabuks – need olid paganlikud ja ilmalikud.⁵²

Hageri inimeste erilist, välist vagatsemist kirjeldab ilmekalt ka Madde Kalda, kui jutustab oma ema esimesest Hageri kirikus jumalateenistusel käimisest 1895ndal aastal. Noore tüdrukuna oli ta selga pannud värvilised leerirõivad, kuid kirikusse jõudes saanud tänu riieele elavaks vaatamisväärsuseks. Kõik teised tüdrukud ja ka vanemad naised olid kandnud tumedaid jakke ja rahvariide seelikut. „*Ka tegid Anne-Tiiut siinse kombe vastu, vahtides kiriku ukse kõval. Siit kirikulised astuvad kohe uksest sisse ja vaikselt, pühalikkude nägudega istudes ootavad teenistuse algust. /.../ Peale orelikoori on veel külgkoorid, suured kroonlühtrid säravad ja inimesi valgub kogu aja, - kuigi kirik on suur, täituvad istekohad ja hiljem tulijad jäävad püsti. /.../ Käärkambri kaudu tuleb altari ette õpetaja ja Ann lausa võpatab, kui ta koguduse poole pöördudes loeb algussalmid, nii vali ja tugev on selle mehe hää.*“⁵³ Edasi jutustab autor, kuidas peale jumalateenistust väljus kirikust väerika sammuga Mäeküla koolmeister, kes oli tol ajal üks palvemaja vanematest vendadest ning tema järel liikus suur rahvahulk Põikma teele. Raamatu peategelane imestas, et nii paljud inimesed olid kirikusse tulnud ühest kandist. Siis aga sai teada, et nad lähevad kõik koos kirikust kilomeetri kaugusel asuvasse palvemajja.

Vennastekogudus tegutses Hageris koostöös kirikuga ning nad täiendasid teineteist. Inimesed käisid nii kirikus kui ka palvemajas ning pidasid ka kodudes palvetunde. Igapäevaelused koosolekud palvemajas toimusid regulaarselt Thomsoni elu lõpuni. Koguduse elu 1927. aastal analüüsisides märgib ta: „*Mis Hageri koguduse usuelusse puutub, siis oli ta õige elav möödaläinud aastasaja lõpul.*“⁵⁴

⁵² **Hoerschelmann, Gotthard.** Chronik Thomson – Wieckmann. II Teil Konstantin Adolf Thomson 1865-1938, lk. 54.

⁵³ **Kalda, Madde.** Seitse tähte taeva sõelas. Tallinn, 1981 lk. 177-178.

⁵⁴ **Thomson, Konstantin Adolf.** Hageri kirik ja kogudus. Hageri kiriku 35 a. juubeli päevaks 4. septembril 1927. Tallinn, 1927, lk. 28.

3. KONSTANTIN ADOLF THOMSONI PÄRITOLU, ÕPINGUD JA ABI- ELLUMINE

Thomsoni perekond on pärit Hiiumaalt, Kassaris. Nende suguvõsa uurimisega on tegelenud Konstantin Thomsoni väimees Gotthard Hoerschelmann. Hoerschelmann on märkinud vanimaks esivanemaks mehe, keda Kassaris hüüti Hispaania Thomaseks. Võimalik, et tegemist oli Hispaaniast Hiiumaale sattunud meremehega, kuid täpsemad andmed tema kohta puuduvad. Tema arvatav sünniaeg on u 1690. Hispaania Thomas abiellus Kassaris ilmselt eestlannaga. Nende järglased töötasid teenijatena Kassari mõisahärra Stackelbergi juures, alustades toapoisi ametiga ja lõpetades mõisahärra adjutandi ametis. Thomsoni nimi tuleb kasutusele nende peres 18. sajandi keskel ning ilmselt on see tuletatud Hispaania Thomasest. Thomsoni pere lapsi kasvatati saksakeelseteks ning -meelseteks.

1827. aastal suri mõisahärra August Wilhelm Stackelberg ning peale seda kolis Thomsoni perekond Hiiumaalt mandrile – Virtsu mõisa, kus oli vabanenud mõisavalitseja koht.

Konstantin Thomsoni isa Carl Christoph sündis 1819. aastal Hiiumaal, Kassaris. 1830ndatel asus Carl Christoph Tallinna, rätsep Daniel Malmi juurde õpipoisiks. Peale paari õpipoisi aastat suundus ta Peterburi, kus alustas iseseisvalt rätsepatööd. Peterburi jäi ta paarikümneks aastaks, osaledes aktiivselt sealse vennastekoguduse tegevuses. Thomson abiellus riigisakslanna Christine Bahriga. 1860ndate alguses, peale abikaasa surma, naases Carl Christoph koos kahe pojaga Tallinna. Tallinnas abiellus ta rootslanna Pauline Therese Malmiga, kes aga samuti üsna peagi suri. Carl Christophi kolmandaks abikaasaks sai eelmise naise noorem õde Otilie Helene, kellega abiellus 6. jaanuaril 1865. aastal.

Carl Christoph ja Otilie Helene elasid Tallinnas, Laia ja Pagari tänava nurgal. Ametlikult kuulusid nad Oleviste kogudusse, kuid nad olid väga aktiivsed ka vennastekoguduse tegevuses, mis kogunes Kentmanni tänaval. Nende esimene ühine laps – Konstantin Adolf Thomson – sündis 27.11.1865. Talle järgnesid veel viis õde-venda, kellest kolm surid väiksenä. Arvestades asjaolu, et Konstantini isapoolse suguvõsa uurimine ei ole tõestanud ühegi sünnipärase sakslase olemasolu ning tema ema oli rootslane, ei saa teda pidada sakslaseks, rootslaseks ega ka eestlaseks. Seetõttu on mõistetav, et Konstantin oli ka ise ebalev oma rahvuslikust kuulumisest rääkides. Enamasti pidas ta end baltisakslaseks, kuid vahel nimetas ka rootslaseks ning

eestlaste hulgas püüdis ta nendega võimalikult samastuda. Kodune kasvatus oli aga Konstantinil saksakeelne ja saksameelne.⁵⁵

Konstantin ristiti 6. jaanuaril 1866ndal aastal Tallinnas, Oleviste kirikus.

Esmase koolihariduse sai ta aastatel 1877-1884 Tallinna Kubermangugümnaasiumis, tänase nimega Gustav Adolfi Gümnaasiumis. Lapsepõlve veetis Thomson Tallinna vanalinnas, kus erilise tähenduse omandas tema jaoks kodulähedane Oleviste kirik ja sealse pastori August Ferdinand Huhni töö. Õpetaja Huhn oli Konstantini ristiisa ja oma ametiga suureks eeskujuks. Konstantin oli juba väikse lapsena öelnud, et temast saab maakoguduse õpetaja – selline kes jalgsi ei käi, vaid sõidab hobusega. Õpetaja Huhn suri 1871. aastal, seega jäi kokkupuude oma ristiisaga üsna põgusaks.

Teiseks oluliseks mõjutajaks elukutse valikul oli vennastekogudus. Jumalateenistused Oleviste kirikus toimusid pühapäeviti, vennastekoguduse koosviibimised ehk palvetunnid aga argipäeviti ja mitte ainult palvemajas vaid ka kodudes. Vaimne keskkond, milles Thomson kasvas, oli oluliseks määrajaks paljudes tema edasistes otsustes. Mitte ainult elukutse valik ei johtunud teda ümbritsevast aktiivsest kristlikust elust, vaid ka igapäevane ellu suhtumine ja moraalinormid. Moraalinormid, mis kehtisid kirjutamata seadustena ning mis olid ehk eneselegi teadmatult kehtestatud Eesti vennastekoguduse liikmete hulgas, avaldasid noorsoole tugevat mõju.⁵⁶

1885. aastal siirdus Konstantin koos sõbra Ferdinand Wieckmanniga Tartu Ülikooli teoloogiat õppima. Tudengielu tõi kaasa võimaluse kuuluda korporatsiooni. Liikmeks saamine eeldas teatud tingimustele vastamist – rahvus, seisus jne. Konstantin „kvalifitseerus“ Neobaltia korporatsiooni, kuna sinna pääsemiseks ei eeldatud aadliseisust. Neobaltia oli suhteliselt hiljuti loodud ühendus, mis koondas baltisakslasi, aga sellega said liituda ka teiste rahvuste esindajad. Konstantin ei osalenud korporatsiooni tegevuses aktiivselt ning ei kandnud ka korporatsiooni värve. Põhjuseks oli temas endas tekkinud konflikt, mis tulenes otseselt tema kodusest kasvatuses, mis ei lubanud kaasa lüüa kõigis noortele omastes tegevustes. Ametlikult ta korporatsioonist välja ei astunud, kuid aktiivsest tegevusest jäi kõrvale.⁵⁷

⁵⁵ **Hoerschelmann, Gotthard.** Chronik Thomson – Wieckmann. I Teil lk. 51.

⁵⁶ Samas, lk. 55 – 58.

⁵⁷ **Hoerschelmann, Gotthard.** Chronik Thomson – Wieckmann. II Teil Konstantin Adolf Thomson 1865-1938, lk. 11 – 12.

Teine selts, millega Konstantin liitus juba õpingute esimese semestri alguses, oli Tartu Teoloogiaühing (Theologische Verein). Organisatsioon, mis koondas teoloogiateaduskonna õppejõude, üliõpilasi ja teisi teolooge. Selts tegeles praktilise teoloogia küsimustega. Arutleti, diskuteeriti, peeti ettekandeid. Näiteks teemal – kuidas säilitada evangeelse kiriku identiteeti keerulises, erinevaid usuvoole pakkuvast ühiskonnas. Ühelt poolt järjest tugevnev venestamise protsess ja teisalt evangeelse kiriku sees pead tõstvad osadusliikumised – vennastekogudus, Läänemaalt alguse saanud vabakiriklik liikumine jt. Tartu Teoloogiaühingu tegevuses osalemine mõjutas oluliselt Konstantini edasist tööd kirikuõpetajana. Lapsepõlves kodunt saadud tugevad vennastekoguduse mõjud, asendusid teoloogiaõpingute ajal teadusliku eksegeetikaga, mis sai kinnitust ja toetust seltsingu tegevuses. Hilisem koguduseõpetaja töö viis Konstantini Põhja-Eesti ühte kõige konservatiivsemasse luterlikku kogudusse – Hagerisse, kus vennastekoguduse mõju oli väga suur. Kui korporatsiooni küsitavad ettevõtmised olid Konstantini jaoks nii vastuolulised, et ta loobus neis osalemast, siis Tartu Teoloogiaühingus kohatud tema jaoks üllatav alkoholi tarbimine ja suitsetamine olid nakkavad. Vennastekoguduses suisa surmapatuks peetud tegevused said ja jäid Konstantinile omaseks kuni surmani. Tegevused, mille üle ta samas ise ei rõõmistanud, sest aeg-ajalt said need komistuskiviks inimestega suhtlemisel, eriti konservatiivses Hageri koguduses.⁵⁸

Tartu Ülikooli usuteaduskonna lõpetas Konstantin 1889ndal aastal. Laialdaselt on teada, et peale eksamite sooritamist Eestimaa Konsistooriumis, asus ta praktikale Kuusalu kogudusse.⁵⁹ EELK arhiivis on säilinud kiri Tallinna Jaani koguduse õpetajalt Woldemar Grohmannilt Eestimaa Konsistooriumile, milles ta väidab, et Thomson soovis tegelikult praktika aastat sooritada tema juures, Jaani kirikus. Thomson olevat juba sellega algust teinud 1889nda aasta augustis ning õppinud Tallinna Jaani kirikus kirikuraamatute täitmist, pidanud mõned jutlused ning külastanud haigeid.⁶⁰ Võimalik, et Konstantin soovis teha praktikat nii maa- kui ka linnakoguduses ning korraldas ise asjad endale sobivalt. Ajaloost on teada teisigi vaimulikke, kes sarnaselt end proovile panid erinevates kogukondades.⁶¹ Igal juhul on teada, et Thomson praktiseeris õpetajatööd Tallinna Jaani kirikus peale maakoguduse praktika sooritamist, aprillis 1890. Grohmanni kirjast selgub, et toimunud on mingi arusaamatus, mistõttu praktikakohana on Thomsoni andmetes kirjas vaid Kuusalu kogudus, kuigi peaks olema ka Tallinna Jaani.

⁵⁸ Samas.

⁵⁹ **Veem, Konrad.** Eesti vaba rahvakirik. Dokumentatsioon ja leksikon. Stockholm, 1988, lk. 457.

⁶⁰ **Grohmann, Woldemar.** Kiri Eestimaa Konsistooriumile, 13.08.1890. [EELK Konsistooriumi arhiiv] EELKKA [arhiivifond] 1- [nimistu] 3- [säilik] 620a, l[eht] 99.

⁶¹ **Köpp, Johan.** Mälestuste radadel 3. Tallinn, 1991, lk. 48; 104.

*Pro venia concionandi*⁶² ja *pro ministerio*⁶³ eksamid sooritas Konstantin Thomson 6. ja 7. novembril 1889. aastal. *Pro venia concionandi* tulemusi on peaaegu kõiki hinnatud „väga heaga“, vaid paar ainet vastasid tulemusele „hea.“⁶⁴ Eesti keele eksami asemel vormistas ta proovijutluse eesti keeles. Jutluse aluseks oli piibli kirjakoht Js 62, 10-12.⁶⁵ Jutlust kommenteeris Rapla koguduse õpetaja Carl Eduard Malm, kes andis ülikõrge hinnangu ja seda eelkõige väga hea eesti keele kasutamise eest.⁶⁶ Sellega oli Thomsonil sooritatud ka eesti keele eksam ning saadud õigus jutlustada luterlikus kirikus. Järgmisel päeval toimus *pro ministerio* eksam, mille tulemused samuti head või väga head. Eksamite sooritamise järel pidi koguduse õpetajaks soovija tegema ära prooviaasta koguduses ning nii nagu eelpool mainitud, suundus Thomson vahetult peale eksameid Kuusalu, praost Woldemar Friedrich Kentmanni juurde. Seal koges Thomson elu, millest oli unistanud – olla maapastor, kes liigub ringi hobusega, õpetab kohalikke lapsi ning elab maalähedast elu. Kuusalus tegutses aktiivselt vennastekoguduse palvemaja, mis andis praktikandile samuti ülesandeid.

Konstantin Thomsoni õpetajaks ordineerimine toimus 2. detsembril 1890. aastal Tallinna Toomkirikus, mille järel asus tööle Tallinna Kaarli koguduse abiõpetajana. Kaarli koguduse konvent oli oma valiku Thomsoni kasuks teinud 7. novembril 1890ndal aastal. Koguduse õpetaja Johann Heinrich Brasche kirjast Eestimaa Konsistooriumile selgub muuhulgas, et uue õpetaja kohustuseks saavad järgmised ülesanded: 10-12 korda aastas pidada jutlusi, 3-4 korda aastas pidada jumalateenistusi kroonupühadel, septembrist juunini pidada iga kahe nädala järel üks piiblitund, olla koguduse õpetajale abiks leeritundide pidamisel, seejuures vaid üks kord aastas tohtis abiõpetaja pidada leeritundi iseseisvalt, abistada õpetajat jumalateenistustel armulaua jagamisel ning teistel talitustel, hoida korras kirikuraamatud jne. Erakordsena paistab tööülesannete juures silma lastejumalateenistuste pidamise ülesanne, sest lastele spetsiaalse korra järgi peetud jumalateenistused olid midagi uut tavapärase talituste hulgas.⁶⁷

Kaarli kogudusse jäi Thomson kuni 1892. aasta sügiseni. Samal ajal andis ta usuõpetuse tunde Tallinna Nikolai Gümnaasiumis ja Tütarlaste Gümnaasiumis.⁶⁸ Tallinna Nikolai Gümnaasium oli uue nimega endine Tallinna Kubermangugümnaasium, sama kus ta ise oli kooliteed

⁶² *Pro venia concionandi* (lad. k.) – peapiiskopi ees sooritatav eksam, mis annab Jumala Sõna kuulutamise õiguse.

⁶³ *Pro ministerio* (lad. k.) – peapiiskopi ees sooritatav eksam, mille läbinu võib taotleda preestri ordinatsiooni

⁶⁴ Eksamiprotokoll *Pro venia concionandi* EELKKA 1-3-620a, l. 85.

⁶⁵ **Thomson, Konstantin.** Proovijutlus EELKKA 1-3-620a, l. 88.

⁶⁶ **Malm, Carl Eduard.** Kiri Eestimaa Konsistooriumi eksamikomisjonile. EELKKA 1-3-620a, l. 87.

⁶⁷ **Brasche, Johann Woldemar.** Kiri Eestimaa Konsistooriumile. EELKKA 1-3-620a, l. 101-103.

⁶⁸ **Keel, Külli.** Kui suureks saan, hakkam kirikuõpetajaks. EELK Kaarli koguduse ajakiri „Sulane“, 2002. oktoober.

alustanud. Vaatamata sellele, et õppetöö toimus 1890ndatel koolides vene keeles, võis luterlikku usuõpetust ja kirikulaulu õpetada emakeeles.⁶⁹

27. detsembril 1890 abiellus Konstantin oma lapsepõlve sõbra, pagari tütre Meta Wieckmanniga (s 10. veebruaril 1866. a.) - hea koolikaaslase Friedrich Wieckmanni õega. Meta Wieckmanni suguvõsa juured viivad sarnaselt Thomsonile Läänemaale, Paliverre. Ka tema suguvõsa kohta ei saa kindlalt väita, et tegemist oli baltisakslastega. Esivanemad olid mõisateenijad, kes vahetasid mitmeid kordi elukohta, asudes nii Lääne – kui Lõuna-Eestis. Meta Wieckmanni isa Wilhelm sündis 1838. aastal kesk-Eestis, kust tuli teismelisena Tallinna, pagar Eylandi juurde õpipoisiks. Wilhelm abiellus eestlanna Else Tammeveskiga. Nende perre sündis kümme last. Tegemist oli sügavalt uskliku mehega, kes mängis olulist rolli 19. sajandi teisel poolel Tallinna Kentmanni tänava vennastekoguduse palvemajas. Wieckmannide kodus valitses range kasvatus. Naermine, nalja tegemine ja tantsimine oli keelatud. Seetõttu võib mõista, miks Meta isal olid teatud kahtlused Meta ja Konstantini abielu ees. Olenemata sellest, et ka Thomsonite perekond oli aktiivne vennastekoguduses, olid õpinguaastad Tartus koos sealse seltsieluga, jätnud Konstantini oma jälje.⁷⁰

Meta ja Konstantini laulatus toimus Niguliste kirikus, kuna Wieckmannid olid selle koguduse liikmed. Laulatas ülemõpetaja Ferdinand Justius Luther. Perekonna kroonika järgi ei toimunud suurt pulmapidu ega ka „*Polterabendit*“,⁷¹ sest see ei sobinud pruudi isale, kelle arvates igasugune lärm, pidutsemine ja tants olid saatanast. Küll aga istuti siiski peale laulatust koos ning lauldi palju vaimulikke laule.

Meta ja Konstantini ühise elu alguses oli papa Wieckmannil oluline roll. Tema soetas noorpaarile Tallinnasse korteri, mille ka möbleeris. Mööbel, mille Wieckmann noorele perele kinkis, võeti hiljem kaasa Hagerisse.

⁶⁹ **Andresen, Lembit.** Eesti kooli ajalugu algusest kuni 1940. aastani. Tallinn, 2003, lk.142.

⁷⁰ **Hoerschelmann, Gotthard.** Chronik Thomson – Wieckmann II Teil Konstantin Adolf Thomson 1865-1938, lk. 16 – 17.

⁷¹ *Polterabend* (sks. k.)– tegemist on vana saksa kombega, kus päev või paar enne pulmapäeva tullakse pruudi või tema vanemate koju kokku. Avalikult antakse teada, et toimub *Polterabend* ja kõik kes soovivad võivad osaleda. Kaasa võetakse portselani ja keraamikat, mis siis koos vastu seina katki lüüakse. Tegevuse mõte kätkeb lauses „killud toovad õnne“ ja selle vana ebausuga püütakse tuua pruutpaari edasisse ellu õnne.

4. KONSTANTIN ADOLF THOMSONI ELU JA TEGEVUS HAGERIS

4.1. Introduksioon Hageri koguduse õpetajaks

1892. aasta augustis, peale eelmise õpetaja lahkumist, valiti Hageri koguduse uueks vaimulikuks Tallinna Kaarli koguduse abiõpetaja Konstantin Adolf Thomson.

Hageri koguduse konvendi koosolek, kus otsustati uue õpetaja küsimus, toimus 24.08.1892. Osales seitse konvendiliiget - eestseisjad parun Nikolai von Stackelberg Sutlemast ja Carl von Lueder Kohilast. Lisaks mõisahärrad Rabiverest, Tohisoolt, Ruilast, Haibast ning Maidlast. Hageri koguduse patronaadiõigus kuulus Sutlema mõisnikule, parun Stackelbergile, kes esitas õpetaja kandidaadiks Konstantin Thomsoni. Kohalolijad olid üksmeelselt Thomsoni poolt. Kirjalikult olid oma hääled saatnud Kurtna ja Ohulepa (Erlenfeldi) mõisnikud, kelledest Kurtna hääletas poolt, Ohulepa vastu.⁷² Ohulepa mõisniku vastuhääletamise põhjus ei ole teada.

Sama kuupäevaga leiab EELK Konsistooriumi arhiivist ametisse kutsumise ehk vokatsioonikirja, millele on allakirjutanud Hageri koguduse konvendi eestseisjad Nikolai von Stackelberg ning Carl von Lueder. Vokatsioonikirjas Eestimaa Konsistooriumile toonitatakse, et Konstantin Thomson on oma proovijutlusega äratanud usalduse nii härrasrahva kui talurahva hulgas, mistõttu leitakse, et ta on sobiv kandidaat Hageri koguduse õpetajaks. Samas kirjas tuuakse ära ka kihelkonna mõisade kohustused kohaliku vaimuliku ees ning talurahva andamite suurused ning tööpäevade arvud. Samuti kehtestati antud kirjaga talitustele tehtavate annetuste ehk aktsidentside suurused ning kinnitatakse, et õpetajal on pastoraadi juurde kuuluvate maade kasutamise igakülgne õigus.⁷³

Hageri kogudus oli selleks ajaks olnud pea pool aastat ilma õpetajata. Kiriku ehitus oli vaatamata sellele jätkunud ning ehitustööd 1892. aasta sügiseks lõppemas. Kogudusel oli vaja kiiresti leida uus õpetaja. Seetõttu toimus kõik väga lühikese aja jooksul – valimised augusti lõpus ja introduksioon kolm nädalat hiljem.

Koguduse konvent otsustas ühendada kaks olulist sündmust – uue kiriku pühitsemise ja uue õpetaja introduksiooni.

⁷² Hageri koguduse konvendi koosoleku 24.08.1892 protokoll. EELKKA 1-3-620a, l. 114.

⁷³ Vokatsioonikiri Eestimaa Konsistooriumile, 24.08.1892 EELKKA 1-3-620a, l. 115.

Konstantin Thomsoni ametisse seadmine ja uue kiriku sisse õnnistamine toimus Hageris 13. septembril 1892. Pühitsemise- ja introduksioonipäevast Hageris on säilinud EELK Konsistooriumi arhiivis märkimisväärselt kaunisõnaliselt üles tähendatud protokoll. Selles mainitakse muuhulgas, et kell 10.30 algas pidulik rongkäik Hageri koguduse köstrimaja juurest kiriku juurde. Rongkäigu päises kõndisid vaimulikud, kes võtsid üles laulu. Kiriku uste juurde jõudes pidas Nissi pastor Emil Johan Heinrich Bruhns lühikese eestikeelse kõne piibli kirjakohta Ps 118, 19-20 alusel. Järgnevalt andis arhitekt Erwin Bernhard kirikuvõtmed koguduse patroonile, parun Nikolai von Stackelbergile, kes omakorda andis need edasi ülemsuperintendent Magnus Heinrich Ferdinand Leopold Hörschelmannile. Hörschelmann avas ukse ning rahvas võis siseneda kirikusse. Kirik täitus iga viimse kui kohani. Esmalt pidas kõne ülemsuperintendent Hörschelmann, võttes aluseks piibli kirjakohta 1Pt 1, 22-25. Seejärel õnnistas ta uue kiriku ning teised vaimulikud lugesid igaüks ühe piiblisalmi. Kiriku õnnistamisele järgnes uue vaimuliku introduksioonitalitus, mille viis samuti läbi ülemsuperintendent, keda assisteerisid Nissi pastor Bruhns ja Keila pastor Carl Georg Fick. Lauluga teenis kaasa kihelkonna koolmeistritest moodustatud koor. Uus õpetaja pidas kaks jutlust – saksakeelse jutluse aluseks oli piibli kirjakoht 2Kr 5, 19; eestikeelse Ef 2, 19-22. Mõlemad tõlgiti sünkroonselt ka teise keelde.⁷⁴

4.2. Perekond

Thomsoni perekonna kroonikas kirjutatakse, et Meta Thomson ei olnud sugugi vaimustuses maale kolimisest, kuid leppis ja harjus sellega peagi. Kõik see, mis puudutas kirikumõisa maja valitsemist – köök, elamine, lapsed, suvitajad, teiste laste kasvatamine jms jäi perenaise õlgadele. Konstantin ei hoolinud tubastest toimetustest ning usaldas kõik abikaasa hoolde. Tema jaoks oli koduses majapidamises oluline see, mis teeb ühest pastoraadist maapastoraadi ehk põllumajandus ja karjakasvatus.

Meta Thomsoni lapsepõlv oli möödunud range kasvatuse all - tema isa arvates oli naermine keelatud, sest „*Jeesus ka ei naernud.*“ Oma kodus püüdis Meta pigem helget ja rõõmsameelset meeleolu üleval hoida. Lastekasvatamise küsimustes ei teinud ta järeleandmisi, kuid Hageri

⁷⁴ Kiriku pühitsemise ja vaimuliku introduksiooni protokoll, 13.09.1892 Hageri. EELKKA 1-3-620a, 1. 122.

kirikumõisas oli lubatud naer, nali ning tants, välja arvatud neil kordadel, kui külla oli tulnud Meta isa, papa Wieckmann.

Hagerisse asudes oli Thomsoni perekonnas kasvamas poeg – Paul William (s. 22.12.1891), kellest sai hiljem geoloog ja palünoloog.

Peagi hakkas aga pere kasvama ning kõik ülejäänud lapsed sündisid Thomsonitele Hageri kirikumõisas. Peamiselt tegeles laste kasvatamisega ema, aga aeg-ajalt oli majas ka mõni lapsehoidja ja koduõpetaja.

Tütar Käthe Johanna sündis 1.01.1893. Käthe oli andekas ning omandas iseseisvalt ladina keele. Sihikindlus õpingutes viis nii kaugele, et ta lõpetas eksternina gümnaasiumi Moskvast. 1913. aastal abiellus Käthe oma tädipoja, sõjaväeametniku Gerhard Liebergiga. Käthe abiellumine oli mingis mõttes sensatsioon, sest tema pulmadeks lasi Konstantin Thomson kirikumõisa saali põrandale panna parketi. Parkett ei olnud sel ajal tavapärane põrandakate kirikumõisas, vaid kuulus pigem aadlike elamutesse. Parketi mahapaneku kohta tehti Hageris mitmeid pilkelaule. Käthe ja Gerhard elasid mõnda aega Riias, kus sündis ka esimene laps Burchard Lieberg (14.06.1914). Burchardist sai tuntud vaimulik, kes pidas Eestit oma kodumaaks ning hoidis ka keerulisematel aegadel suhteid Hageri kogudusega.

Kolmanda lapsena sündis Thomsonitele Elsbeth Meta (s. 17.04.1894). Teda on perekonna kroonikas kirjeldatud mitmeid kordi kui erilist last, kes vajas palju omaette olemist ning seetõttu oli tal ka kirikumõisas ainsana oma tuba. Elsbeth sattus tänu Esimese Maailmasõja puhkemisele keerulisse olukorda. Hetkel, kui sõjategevus algas, oli ta Schweitzis, prantsuse keelt õppimas. Tagasitulek kodumaale oli raskendatud ning ta ei pääsenud tulema. Kui aga rahad otsa said, tuli leida võimalus koju naasmiseks. Juhutõid tehes korjas ta nii palju raha, et pikk tee koju võis alata. Keeruline oli liikuda mööda maismaad, põiki läbi Euroopa. Seetõttu kujunes kodutee ülimalt pikaks – Veveyst liikus Elsbeth Pariisi, sealt Londonisse. Inglismaalt Newscastlest laevaga Oslosse. Oslost mööda maismaad Stockholmi ning edasi Turku. Turust sõitis ta rongiga Peterburi, kus sai mõneks ajaks peavarju sugulaste juures. Peterburist ei olnud Eesti enam kaugel ning kodustele üllatuseks seisiski Elsbeth ühel päeval Hageri kirikumõisa uksele. Elsbeth abiellus oma venna Erhardi sõbra, keemik Max Hoepeneriga.

Neljas laps oli Erhard Constantin (s. 23.08.1895), kes õppis juristiksi ning töötas kohtunikuna.

Pere viienda lapsena sündis poeg Waldemar Carl (s. 28.08.18985), kellest sai isa eeskujul vaimulik ning Pärnu Nikolai saksa koguduse ülemõpetaja. Waldemari abikaasa Stella von Krusenstern pärines kuulsast meresõitjate suguvõsast, Hagudi mõisast.

Järgmine laps oli tütar Annemarie (s. 7.09.1900). Annemarie abiellus lähedal asuva Kernu mõisniku parun von Wrangelli poja Vladimiriga.

Seitsmes laps, Doris Margarethe (s. 21.07.1902) abiellus vaimulik Otto Etzoldiga, kes oli Lääne-Harju praostkonnas, Harju-Madise koguduse õpetaja.

Kaheksas – Hellmut (s. 11.01.1905) oli isa mantlipärija Hageris. Esialgu töötas Lääne-Harju praostkonna vikaarõpetajana (1932-1936) ning isa pensionile jäämise järel Hageri koguduse õpetajana aastatel 1936-1941.

Pere viimane laps Eva Erika Helene (s. 16.10.1906) abiellus Hagerisse praktikale tulnud üliõpilase, hilisema vaimuliku Gotthard Hoerschelmanniga, kes töötas Tallinnas, Nõmme Lunastaja koguduses.⁷⁵ Gotthard pani kirja ka Thomsoni perekonna ajaloo.⁷⁶

Kirikumõisa suure pere juures oli pidevalt ka teisi lapsi. Levinud oli traditsioon, et saksa perekonnad saatsid oma võsukesed mõneks ajaks maapastoraati, kus nad said kodukoolis õppida. Hageri kirikumõisas olid tööle ka koduõpetajad, keda vajati peamiselt vene keele õpetajatena – teiste ainete õpetamisega sai Meta Thomson ise hakkama. Koolitöö eest vastutaski pastoriproua, kes rakendas nooremate õpetamiseks ka oma pere lapsi. Thomsonil oli kokkulepe Tallinna Toomkooli ja Saksa Reaalkooliga, et Hageri pastoraadis õppinud lapsed, said seal koolitunnistuse jaoks sooritada eksamid. Thomson on põhjendanud kirikumõisas koolipidamist sellega, et seda tööd sundis neid tegema nende enda lasterikas perekond. Üheksat last linnas koolitada oleks olnud mõeldamatu. Seetõttu loodi kodukool, mis vastas kõikidele nõuetele. 20. sajandi alguses, kui Konstantin kutsus enda juurde koduõpetajaks hilisema piiskopi Hugo Bernhard Rahamäe⁷⁷ oli see juba koolivalitsuse poolt kinnitatud kodukool, milles oli viis gümnaasiumi klassi. Thomson ütleb, et nende kätte usaldati lapsed, kellel oli nõrgem tervis või kel olid käitumisraskused.⁷⁸

⁷⁵ Thomsoni Perekonna piibel. Kroonika algus 27.12.1890. [Koopia esimestest lehekülgedest. Autori valduses.].

⁷⁶ **Hoerschelmann, Gotthard.** Chronik Thomson – Wieckmann I -II Teil. Konstantin Adolf Thes.omsion 1865-1938.

⁷⁷ Hugo Bernhard Rahamägi oli Hageri kihelkonnast pärit ning koguduse liige.

⁷⁸ **Thomson, Konstantin.** H. B. Rahamägi Hageris. Hugo Bernhard Rahamägi. Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku Piiskop. 50.a. sünnipäevaks. Tallinn, 1936, lk. 209-210.

Nende aastate jooksul, kui Thomson oli Hageris õpetajaks, sai pastoraadis koolihariduse umbes 300 last, kellest enamuse moodustasid poisid. „Koolipäevadel kehtis kindel päevakava. Kell 7.30 oli äratus ja seejärel saadeti lapsed õue värsket õhku hingama. 8.30 oli hommikusöök ning seejärel palvus saalis. Koolitunnid algasid kell 9.00 ja lõppesid kel 14.00. Vahetunnil söödi väike võileib. Peale tunde oli veidi vaba aega ning 14.30 söödi lõunat. Lõunasöögi järel mindi taas välja ning siis tehti ühine jalutuskäik, mille ajal võis üksteisega vaid venekeeles rääkida, et saada rohkem praktikat. Kes selle reegli vastu eksis, pidi jalutuskäigule järgneval vabal ajal ühe luuletuse pähe õppima. Kell 17.00 joodi kohvi ning seejärel hakati koduseid õppetöid tegema. Õhtusöök kell 20.00 ning seejärel eestikeelne õhtupalvus saalis. Nooremad lapsed pidid kell 21.00, vanemad kell 22.00 magama minema.“⁷⁹

Perekondlikult käisid Thomsonid läbi Ruila mõisnikega, sest neil olid samaealised lapsed. Teiste ümberkaudsete mõisnikega suheldi, kuid tihedamat läbikäimist ei olnud. Kohtuti kirikus või kui õpetajal oli sünnipäev, siis käisid ka mõisnike perekonnad teda õnnitlemas.

Kirikumõisas oli palju ruume, millel igal ühel oma nimi – söögituba, saal, alkoov, teenijatüdrukute toad, Elsbethi tuba, perenaise salong jne. Üheks eriliseks ruumiks selles suures hoones võib pidada vannituba, kus kord nädalas oli võimalik sooja veega end pesta. Välja oli ehitatud ka teine korrus. Seal asusid lastetoad, peeti koolitunde ning said öömaja ka koguduse praktikandid ja koduõpetajad.

Perenaise valitsemise all oli kogu tubane majapidamine. Kirikumõisas olid aastaringselt tööl kaks toatüdrukut, pesupesija ja kokk ning aeg-ajalt oli neid ametis rohkemgi, kuid põhiline kaader tubastes tingimustes koosnes neljast teenijannast.

Elu kirikumõisas sarnanes suurtalu pidamisele, kuid samas ka mõisale. Thomson ei saanud kogudusest kuni 1920ndate aastateni rahalist palka. Millal üldse hakati talle palka maksma, ei ole täpselt teada, kuna seda pole koguduse nõukogu protokollides fikseeritud. Palga teema tuleb protokollidesse 1923. aastast,⁸⁰ kuid siis mainitakse juba, et „õpetaja palk jääb samaks“, mis tähendab, et ta oli selleks ajaks juba ka rahalist palka saanud. Traditsiooniliselt elatusid vaimulikud andamitest ning talituste eest makstavatest tasudest. Kui vaimulik elas kirikumõisas ning kogudusele kuulusid maad, mis olid välja renditud, sai vaimulik rentnikelt ka raharenti.

⁷⁹ **Hoerschelmann, Gotthard.** Chronik Thomson – Wieckmann. II Teil Konstantin Adolf Thomson 1865-1938, lk. 139-151.

⁸⁰ Hageri koguduse nõukogu protokoll 15.01.1923. EELKHKA.

1911. aastal sai Hageri koguduse õpetaja kirikumaade rentnikelt 52⁸¹ külimittu⁸² rukist, 46 külimittu otra, 20 külimittu kaera, 474 naela lina, 474 kana, 10 sinki ja 156 jalapäeva. Pastoraadi maa koosnes 4,53 adramaast, mis tegi kokku 251,5 tiinu. Kirikumõis ise kasutas umbes 332 tiinu maad, millest 45,8 tiinu oli aed ümber pastoraadi, 55,2 tiinu heinamaa, 89,7 tiinu pargiks muudetud puudesalu ning 60,4 tiinu metsamaa. 332 tiinu oli renditud talunikele, kellelt laekus aastas 800 rubla renti. Lisaks andamitele ja raharendile sai õpetaja sissetuleku talitustelt, mille hinnakiri nägi ette, et ristimine maksis 4 kopikat, leer 1 vakk kaera, kihlumine 2 vakka kaera, 1 paar sukki ja 1 vöö, laulatus 15 kopikat, matus 13-35 kopikat.⁸³ Vööde kohta on Gotthard Hoerschelmann kroonikas kirjutanud, et need olid Hageri kihelkonnas käsitööna valmistatud, peenikesed ja värvilised. Lisaks toodi õpetajale tihti villaseid, rahvustris kootud kindaid.

Kõiki neid numbreid arvesse võttes võib öelda, et Hageri koguduse õpetaja sissetulekud olid piisavad äraelamiseks. Antud aruanne on aastast 1911, kuid umbes samas suurusjärgus olid tema sissetulekud ka varasematel aastatel. Lisaks rendituludele ning talituste tasudele, toimis kirikumõis ise eeskujuliku majapidamisena. Tiit Rosenberg mainib oma uurimistöös, et nii mõnelegi pastorile, kelle jaoks maaelu oli võõras, kujunes kirikumaade kasutamine ja valitsemine nuhtluseks, mille tagajärjeks võisid olla kokkupõrked talunikega, mis omakorda võisid võtta kihelkonnaülesed mõõtmed.⁸⁴ Thomson selliste hulka ei kuulunud. Tema nautis maaelu ning lõi meelsasti ise majapidamises kaasa. Konstantin huvitus põllumajanduslikest uuendustest ning on teada, et ta püüdis neid ka kirikumõisa majandamisse sisse viia.

Peremees armastas hommikuti varakult tõusta, et juba varavalges teha isiklikult jalutuskäik lautadesse ning suhelda töölistega. Kirikumõisas oli kahest laudast koosnev kompleks, mis oli omavahel müüridega ühendatud ja mille vahele tekkis porine siseõu. Ühes laudas olid lehmad, teises tööhobused ning nii pastoriperele kui teenijatele kuuluvad sead. Sama katuse all asus ka

⁸¹ Tekstis esinevad mõõtühikud. 1 külimit = 12 toopi = 14,8; 1 nael = 32 loodi = 409,528 g; 1 adramaa = maakasutus ja maksustusühik maal ca 8-12 hektarit; 1 tiin = 2400 ruutsülda = 1,0925 hektarit; 1 tallinna vakk = 3 tallinna külimittu = 44, 3 liitrit. **Rost, Albrecht; Mäeväli, Toomas.** Kuusalu kirikukroonika 1837-1914 = Die Kirchenchronik von Kusal. Tallinn, 2014.

⁸² Tekstis kasutatud mõõtühikud. 1 külimit = 12 toopi = 15,7 liitrit; 1 nael = 32 loodi = 409,51241 g; 1 adramaa = maakasutus ja maksustusühik maal. Eristatakse revisjoniadramaad, mille alusel arvestati mõisa riiklikke kohustusi, ja talumaad, mille alusel arvestati talumajapidamisel lasuvaid koormisi. Revisjoniadramaa ja taluadramaa ei langenud tavaliselt kokku ning kummagi suurus määrati eri aegadel ja eri kohtades erinevalt. 1 tiin = 2400 ruutsülda = 6 tallinna vakamaad = 1,0925 hektarit; 1 tallinna vakk = 3 tallinna külimittu = 42,4 liitrit. **Tobreluts, Janis.** Simuna kirikukroonika 1691-1919. Lääne-Virumaa, 2013.

⁸³ Die Evangelisch-Lutherischen Gemeinden in Russland. Eine historisch-statistische Darstellung, herausgegeben vom Zentral-Komitee der Unterstützungs-Kasse für evangelisch-lutherische Gemeinden in Russland. II. Band. Der Livländische, Estländische und Kurländische Konsistorialbezirk. St. Petersburg, 1911, lk. 50.

⁸⁴ **Rosenberg, Tiit.** Künnivaod. Uurimusi Eesti 18.- 20. sajandi agraarajaloost. Tartu, 2012, lk. 115.

loomasööda ait. Sõiduhobuste jaoks oli eraldi tall koos tõllakuuriga, mis seisis praktilistel põhjustel kirikumõisa sissesõidu tee ääres. Sõiduhobuste talli kõrval oli ait, kus hoiti renditaludest saadud vilja ja muid andameid.⁸⁵ Koguduseliikmed tõid andameid veel ka 20. sajandi esimeses pooles. Meeri Kasesalu on meenutanud, et kui 1930ndatel aastatel oli tema isa kirikuteenija, siis üheks töökohustuseks oli käia mööda külasid ning korjata andamid kokku. Selleks oli kirikumehel spetsiaalne käru.⁸⁶

Kuigi Thomson püüdis ise pastoraadi majandamisel silma peal hoida, oli siiski ametis ka kubjas, kes tegi lisaks sepa ja puusepa tööd. Kui mõisates oli tavapärane, et hooajatöölised palgati küünlapäeval ning sügisel lasti neil taas minna, siis Thomson hoidis oma töölisi väga ning võimalusel ei vahetanud neid aastaid. Teenijaskond omakorda austas õpetajat ja ei kippunud ka ise töökohta vahetama. Kubjas Juhan Miller, kes töötas kirikumõisas aastaid, väljendas oma lugupidamist Thomsoni vastu sellega, et pani oma kolmele pojale nimed Konstantini ja tema poegade järgi. Seejuures olid saksapärased nimed Juhani enda jaoks nii keerulised, et käis esialgu üsna tihti pastoriproua käest üle küsimas „*mis mu poegade nimed on?*“⁸⁷

Teenijad elasid kirikumõisas niinimetatud pikas ja lühikeses majas. Mõned töölised olid kirikumõisa rentnikud ning elasid eemal, oma taludes.

Igal hommikul peeti pastoraadi saalis saksakeelne palvus. Igal õhtul eestikeelne, millest võtsid osa ka teenijad ja töölised. Palvusel lauldi pastoriproua klaverimängu saatel. Jõuluõhtutel olid kõik töölised ja teenijad kutsutud koos peredega pastoraati. Saalis säras kuusk, Thomson pidas väikese palvuse, luges jõuluevangeeliumit ning seejärel esinesid lapsed, kes said pastoriproua käest kingitusi.

Külalastele pidas pastoriproua kirikumõisas pühapäevakoolitunde ning ka nemad olid oodatud jõuluõhtul kuuse ümber. Kirikumõisa külas sündinud ja kasvanud Arda Malberg meenutab, et käis lapsepõlves proua Thomsoni juures pühapäevakoolis ning tema õpetatud laulud on peas tänaseni – 83 aastat hiljem. Arda mälestustes kandis proua Thomson alati tumedat sametkleiti, millel rippus näpitsprill ning ta oli armastanud tervitada külalapsi hüüdega - „*Tere, tere meie lapsed!*“ Arda meenutab: „*Kirikumõisa saalis oli tiibklaver, mida mängis Meta. Esimene laul*

⁸⁵ **Hoerschelmann, Gotthard.** Chronik Thomson – Wieckmann II Teil Konstantin Adolf Thomson 1865-1938, lk. 131-133.

⁸⁶ **Kasesalu, Meeri.** Meenutusi praost Konstantin Thomsonist ja elust Hageri kirikumõisas. Üles kirjutatud Hageris 11. oktoobril 2012 Sigrid Põld.

⁸⁷ **Hoerschelmann, Gotthard.** Chronik Thomson – Wieckmann II Teil Konstantin Adolf Thomson 1865-1938, lk. 135.

pühapäevakoolis oli alati „Hingesõber Jeesus, Sa truu Karjane.“ Selle mängis Meta klaveri taga ära ja siis keeras toolil laste poole ning jutustas loo. Siis luges Uuest Testamendist mõne loo, mille lastele lahti jutustas. Järgnes uute laulude õpetamine, mis tuli hiljem kodus pähe õppida nt „Täht su peale vaatan,“ „Lumi katab nüüd maad,“ jne. Pühapäevakool algas pastoraadis hommikul kell 10.00, kui teised olid kirikusse jumalateenistusele läinud. Suvel pühapäevakooli ei toimunud, siis käisid lapsed kirikus. Ristepäeval ehk Taevaminemispühal oli kirikus lastepüha, siis olid kõik pühapäevakooli lapsed koos – Ruilast, Adilast, Pajakast jne. Kõik tulid altari ette, kust lauldi ühiselt kogudusele. Ühe käega Mihkel Lohult juhatas laste laulu. Enne seda püha, käis linnast kaupmees kodudes kaupa müümas, et lapsed saaksid korralikud riided kirikupühaks selga.⁸⁸

Suure koguduse õpetajal oli palju ülesandeid, mis Thomsoni kodunt kaugele viisid. Seetõttu polnud ta pidevalt kirikumõisas. Kodus olles viibis Thomson palju oma töötoas, kus võttis vastu koguduseliikmeid ja teisi jutule soovijaid. Kindlat vastuvõtuaega ei olnud kehtestatud. Thomson võttis vastu kõik inimesed, ükskõik, mis kell nad kirikumõisa tulid. Tuba oli üsna pime, kuna asus maja põhjapoolses otsas ning akna ees kasvasid suured puud. Kuna Thomson oli ka suur piibutõmbaja, levis tema töötas pidevalt tubakahõng.

Toas oli suur kirjutuslaud ning kaks mahukat kappi, raamaturiiu, diivan ja ahi. Thomsoni lapsed on meenutanud, et mitmeid kordi ootamatult isa töötuppa sisenedes, leidsid nad eest põlvitava ja vaikselt palves oleva isa. Hommikuti armastas ta oma suure laua taga istuda ning vaikuses jutlust või mõnd artiklit kirjutada. Tema jutlused olid alati korralikult üles kirjutatud, kuid kantslis ei lugenud ta neid kunagi paberilt maha, vaid rääkis peast.⁸⁹

4.3. Koguduse õpetaja

Thomsoni ametiülesandeks oli pidada regulaarselt pühapäevaseid jumalateenistusi. Pühapäevad kujunesid õpetajale väga pikaks. Kuna kirikumõis asus kaugel, olid iganädalased talitused planeeritud kõik ühele päevale. Peale jumalateenistust toimus ühisristimine, ühine

⁸⁸ **Malberg, Arda.** Meenutusi perekond Thomsonist Hageri kirikumõisas. Üles kirjutatud Keldima talus, Kirikumõisas 20. oktoobril 2012 Sigrid Põld.

⁸⁹ **Hoerschmann, Gotthard.** Chronik Thomson – Wieckmann II Teil Konstantin Adolf Thomson 1865-1938, lk. 131-139.

matusetalitus ning ühine laulatus kõigile, kes eelnenud nädalal sündinud või surnud ja paaridele, keda oli juba kolm korda kantslist maha öeldud.

Kasteist korda aastas oli õpetajal kohustus jutlustada saksa keeles.⁹⁰ Saksakeelne kogudus oli Hageris suhteliselt väike ning enamasti osalesid sakslased ka eestikeelsetel jumalateenistustel. Sakslaste arv ajal, kui Thomson Hagerisse asus, võis olla 70ne ja 100 inimese vahel. Samas ei tohi unustada, et suve perioodil elasid pastoraadis sakslastest leerilapsed, aga ka Tallinnast maale saadetud aadlike lapsed. Siis võis saksakeelsel jumalateenistusel olla osavõtt ka suurem. Eva Thomson on meenutanud, et saksakeelsed jumalateenistused toimusid peale eestikeelseid. Suvisel ajal kirikus, külmemal ajal pastoraadis. Kui jumalateenistus toimus kirikus, kogunesid kohalikud „saksad“ ehk mõisnikud enne algust kõstrimajja ning läksid siis koos kirikusse. Peale jumalateenistust sõitsid Haiba ja Ruila mõisnike perekonnad kirikumõisast läbi, kuna see jäi nende koduteele. Koos pastori perekonnaga söödi lõunat. Mõnedel aastatel peeti suvisel ajal saksakeelsetele lastele vabaõhu jumalateenistus kirikumõisa metsas, suurel aasal. Samuti toimus aeg-ajalt eraldi armulauatalitus saksakeelsele kogudusele.⁹¹

Jumalateenistusele tulnud aadlikud istusid Hageri kirikus nn sakste loožis. Aadlike erilist istumispaika on kirjeldanud Madde Kalda oma romaanis, kui Parkhofi uus mõisapere – von Kotzebue – esimest korda jumalateenistusel osales. „... *samas tulevad käärkambri ukse kaudu kellegi noormehe saatel emand ja peremees. Nad sammuvad altariruumis saksatooli juurde, vilgas noormees avab neile sinna ukse ja võtavad istet, seal istuvad juba enne mõned isanda ja emanda laadi inimesed.*“⁹²

Vene tsaaririigis valitsenud korra järgi tuli tähistada aga ka erinevaid kroonupühasid ja tsaariperekonna tähtpäevi talitusega kirikus. Thomson, kes elas kirikust seitsme kilomeetri kaugusel, trotsis võimude poolt antud käsku. Seda enam, et tavaliselt ei tulnud argipäeval toimuvale jumalateenistusele ka inimesi. Thomson oli kõstriga kokku leppinud, et nädalasisestel pühadel löödi kiriku kella ning altaril süüdati küünlad. Leidus aga inimesi, kellele see ei meeldinud. Kohalikule politseiülemale kaevati Thomsoni peale, kes esitas seepeale vaimulikule nõude, et jumalateenistusi tuleb siiski ka nädala sees pidada. Thomson oli politseiülemale vastanud: „*Hästi, mina pean jumalateenistuse, teie aga seisate terve selle*

⁹⁰ Die Evangelisch-Lutherischen Gemeinden in Russland. Eine historisch-statistische Darstellung, herausgegeben vom Zentral-Komitee der Unterstützungs-Kasse für evangelisch-lutherische Gemeinden in Russland. II. Band. Der Livländische, Estländische und Kurländische Konsistorialbezirk. St. Petersburg, 1911, lk. 50.

⁹¹ **Hoerschelmann, Gotthard.** Chronik Thomson – Wieckmann II Teil Konstantin Adolf Thomson 1865-1938, lk. 85-86.

⁹² **Kalda, Madde.** Seitse tähte taeva sõelas. Tallinn, 1981, lk. 181.

aja täis univormis, altari kõrval auvalves.“ Ametnik oli soovitanud Thomsonile sel juhul pigem „vana stiili“ juurde jääda.⁹³

Hageri kihelkond oli üsna suur, teede olukord väga erinev. Kohalik vaimulik pidi lisaks pühapäevastele kirikusõitudele liikuma väga palju ringi ka nädala sees. Tema ülesanne oli teha kodukülastusi, jagada kodust armulauda, pidada külates piiblitunde ning kontrollida laste lugemisoskust. Kõiki neid tegevusi käis Thomson tegemas oma armsa hobuse Printsiga, kelle rakendas „kirikuvankri“ ette. Hobune Prints oli legendaarne. Teda oskas kõige paremini suunata vana pastor ise, kuid ka teised teadsid, et see hobune ei vajanud piitsa. Temaga tuli rääkida, sest ta sai hääletoonist aru, mida tegema pidi. Kõige rohkem ärritas Printsi see, kui mõni vanker või teine hobune tema ees liikus. Sellisel juhul pidi ilmtingimata Prints koos oma koormaga eesliikujast mööduma. Printsi kohta on liikvel palju jutustusi, kuid on teada ka, et kord päästis ta Konstantini elu. Talvisel teel oli libedaga saan kraavi kaldunud ning Thomson välja kukkunud. Vigastused oli tõsised, sest ta kaotas teadmata ajaks teadvuse. Meelemärkusele tuli ta tänu sellele, et hobune oli ta nägu hakanud lakkuma.⁹⁴

Kihelkonnas ringi liikuv Thomson oli austatud, armastatud, aga ka kardetud. Tema kõnepruuk oli terav, pikitud peene huumoriga ning samas väga läbi mõeldud. Ärritunult ei teinud tema kõnepruuk talle au ning pahatihti võis temast ka valesti aru saada. Mõte võis olla terav ja täpne, kuid sellest võidi aru saada kui upsakusest ning sakslikkusest. Üks legend räägib, et kord oli Thomson sunnitud kiiresti kodust armulauda jagama minema. Muud võimalust selleks polnud kui ratsutamine. Kohalikele konservatiivsetele elanikele tundus selline liiklemisviis vaimuliku puhul, eriti veel koos armulauariistadega, kohatu. Nad pidasid õpetaja kinni ning tegid talle märkuse. Thomson küsis ärritunult talumeestelt: „*Kelle seljas ratsutas meie Önnistegija Jeruusalemma?*“ Talumehed vastasid: „*Eesli.*“ Seepeale kostis Thomson „*No, aga te ei võta mind ju selga!*“⁹⁵

1908. aasta jaanuari lõpus alustas oma praktika-aastat maakoguduses Hugo Hahn. Tema meenutused Hageris veedetud aja kohta on värvikad. Hagerisse tulles ei osanud Hahn eesti keelt. Seni oli ta seda keelt kasutanud vaid teenijatega suhtlemisel. Hageris pani Thomson ta kohe eestikeelset jutlust ette valmistama, arvestamata asjaolu, et tegemist oli keelt mitte oskava inimesega. See oli Thomsoni puhul tavaline – praktikant „visati külma vette.“ Hahn kirjeldas

⁹³ **Hoerschelmann, Gotthard.** Chronik Thomson – Wieckmann II Teil Konstantin Adolf Thomson 1865-1938, lk. 50-51

⁹⁴ Samas, lk. 53; 214.

⁹⁵ Samas, lk. 46.

oma mälestustes, et kui ta kirikumõisa kohale jõudis, ootas teda ees ruumikas maja, kus oli tohutult inimesi. Lõunalauas oli tal aega inimesi jälgida. Thomson olevat olnud mõõdukat kasvu, kuid oma olekult imponeeriv ja karmi muljega. Ta silmad puhmas kulmude all liikusid vilkalt ning alati jäi mulje, et ta näeb sinust läbi. See tekitas paljudes inimestes kõhedust. Thomson teadis alati, mida ta tahab ning selles osas ta järeleandmisi ei teinud. Samas oli ta austatud ja armastatud nii koguduses kui ka kihelkonnas ning vaatamata tõsidusele oli tal hea huumorimeel.⁹⁶

Thomsoniga mööda kihelkonda ringi sõites, kodukülastusi tehes ja laste lugemisoskust kontrollides, pani praktikajuhendaja noore pealinna õpipoisi mitmetes olukordades proovile. Ilmekaks näiteks on pastorihärrale ja praktikandile kaetud õhtusöök ühes talutares. Laual oli vaid praetud rasvane seapekk. Pererahvas istus eraldi lauas ja sõi liha, kuna „paremad palad“ olid jäetud sakstele. Praktikant Hahn oli sosistanud Thomsonile: „*Seda ma ei suuda süüa!*“ Thomson aga vastanud: „*See kuulub praktika juurde!*“⁹⁷

4.4. Koguduse juhtimine

Koguduse juhtimise juures oli esimestel aastakümnetel Thomsonile toeks kirikukonvent, kuhu kuulusid lähedal elavad mõisnikud. Kohaliku koguduse eestseisjad olid Sutlema ja Pahkla mõisahärrad, kes seega ka konventi juhatasid. Konvent kogunes reeglina kaks korda aastas arutama nii kogudusega seotud küsimusi, kui ka üldiseid, kogukonda puudutavaid teemasid.

Konventi protokollid on koondatud kõik ühte, käsikirjalisse raamatusse. Enamik protokolle on sarnase ülesehitusega, kuna teemad, mida arutati kordusid aastast aastasse.⁹⁸

1892-1893. aasta konventi koosolekute protokollides on palju juttu kiriku ehitamisest. Kuigi uus kirik oli sisse õnnistatud 1892. aasta sügisel, jäid mõned pisemad tööd veel hilisemaks. Väga palju arutati raha teemadel – maksude suurused, talituste hinnad jms.

Konventi koosolekud toimusid köstrimajas või kirikumõisas, üksikute eranditega. Näiteks toimus 4. märtsil 1899. aastal koosolek Tallinnas. Päevakorras oli viis punkti ja arutluse all

⁹⁶ **Hoerschelmann, Gotthard.** Chronik Thomson – Wieckmann II Teil Konstantin Adolf Thomson 1865-1938, lk. 103-104.

⁹⁷ Samas, lk. 107.

⁹⁸ Hageri koguduse konventi protokollide raamat 22.09.1885 – 28.03.1919. EELKHKA A-X-64.

olid vaid teede ja sildade ehitamise küsimused. Mõisnikel oli kohustus hoida teed ja sillad korras ning päevakorras olnud punkt – kuidas arendada välja teedevõrk kihelkonnas – oli otseselt seotud kirikuga, kuna tegemist oli nn „kirikuteedega.“ Ehk siis kuidas pääsevad inimesed Sakust või Kernult kirikusse ning kuidas neid teid korras hoida.

Viimane konvendi koosolek toimus 28. märtsil 1919. aastal. Seejärel lõpetas Hageri koguduse sakslastest koosnenud konvent oma tegevuse tulenevalt sellest, et loodi Eesti Evangeelne Luterlik vaba rahvakirik, mis kehtestas uue kirikukorra.

Võrreldes konvendi koosolekute protokolle hilisemate, koguduse nõukogu protokollidega, võib märgata mitmeid erinevusi. Jääb mulje, et koguduses eksisteerisid paralleelselt kaks maailma – üks, kus tegutsesid sakslased, kes tundsid teatud üleolekut ning kes juhtisid nii kogudust kui kogukonda. Teine, eestlastest kogukond, kes elas nn „oma elu“ ning ei lasknud end sakstest väga häirida. Koguduse juhtimisega ei olnud eestlased seni seotud olnud. Kohustused täideti nii koguduse kui mõisnike ees, kuid jääb mulje, et sidusust või kokkupuuteid kahe rahvuse vahel polnud. Lisaks ei leia konvendi protokollidest pea ridagi koguduse sisulisest tööst ega ka moraali teemadel, samuti mitte ühtegi sõna eestlaste teemadel. Tundub, et kui konvent kogunes, olid teemad ja mõtted väga kõrgelennulised ning lihtrahvaga vähe seotud. Ometi olid nad maakoguduses selgelt vähemuses.

Niipea kui vahetus koguduse juhtorgani koosseis, muutusid osaliselt koosolekutel käsitletavad teemad. Arusaadavalt ei saanudki eestlastest nõukoguliikmed arutleda teede seisukorra või sildade ehituse üle, sest see ei olnud nende valdkond.

Hageri koguduse esimene täiskogu kogunes nõukogu valima 13. juulil 1919. aastal. Sellel osales 764 hääletajaliiget. Nõukokku valiti 27 eestlasest liiget.⁹⁹

Kui seni olid sakslaste ja eestlaste kogukonnad paralleelselt toimunud siis nüüd, kui moodustati eestlastest koguduse nõukogu, tundub, et sakslased lülitati täielikult koguduse juhtimisest välja. Alles 25. oktoobril 1928. aastal oli nõukogu päevakorras esimest korda sakslastest koguduseliikmete teema. Sel koosolekul otsustati, et nõukokku peaks kuuluma ka üks sakslaste esindaja ning samal koosolekul valiti selleks Nikolai Maydelli.¹⁰⁰

Täiskogu koosolekud toimusid kord aastas, nõukogu koosolekud vastavalt vajadusele.

⁹⁹ Hageri koguduse täiskogu koosoleku protokoll, 13.07.1919. EELKKA 1-5163.

¹⁰⁰ Hageri koguduse nõukogu koosolek 25.10.1928. Hageri kiriku nõukogu protokollide raamat. EELKHKA.

Esimene koguduse nõukogu koosolek toimus 3. augustil 1919, kus valiti nõukogu esimees ja jagati muid ülesandeid. Nõukogu koosolekutel arutati sarnaselt konvendi koosolekutel toimunuga, koguduse majandusega seotud küsimusi – palgad, talituste hinnad jne. Kuid nõukogul oli alati päevakorras ka mõni koguduse vaimulikku elu puudutav teema – laste- ja noorte kasvatuslikud küsimused, moraaliteemad, rahvahariduse teemad, üldkiriklikud küsimused, konsistooriumi poolt ette antud arutelud jne. Antud teemade käsitlemine koguduse nõukogu tasandil oli selgelt eristuv konvendi koosolekutel toimunud.

Üheks erisuseks võrreldes konvendi koosolekutel toimunuga oli nõukogu poolt koguduseliikmetele vabatahtlike ülesannete jagamine ja üldine tegevustesse kaasamine.

19. novembril 1922 otsustas koguduse täiskogu, et Hageri surnuaiale tuleb kiviaed ümber ehitada ja selle peab teostama nõukogu. Samuti tuleb rajada puiestee kirikust surnuaeda.¹⁰¹ Nõukogu ülesanne oli töö organiseerimine ning selleks kehtestas ta korra, mille järgi teatud suurusega talu peremehed pidid tulema tööd tegema hobusega, teatud suurusega aga jalgsi. Samuti määrati trahvisummad neile, kes kohale ei ilmu ning kehtestati tööpäeva pikkus – 8.00-18.00.¹⁰²

Majandusteemade osas oli pidevalt päevakorral palgade küsimus. 1923. aasta jaanuaris otsustati, et koguduse õpetaja, köstri ja kirikumehe palgad jäävad samaks. Lõõtsatallajale määrati aga ühe pühapäeva eest 25 marka, korstnapühkijale 2000 marka ja ehitusekomisjoni esimehele 1000 marka aastapalgaks. Samuti otsustati õpetaja telefoniarveid hakata koguduse kassast maksuma.¹⁰³ Samast protokollist selgub, et kogudused said oma sissetulekud väga erinevate asjade ja tegevuste maksustamisest. Liikmemaks oli kehtestatud vastavalt klassidele ning nagu protokollis mainitakse, siis „*nõukogu otsustas kirikuliikmete aastamaksu eelmise aasta kõrgusele jätta kõikidele klassidele 1923 aastaks.*“ Maksustatud oli ka üks vana komme – „*Igäüks kes matmise juures oma suguseltsi surnu tekki matuse juures tarvitab, maksab 50 marka kiriku kassasse.*“ Järjest enam pidi kogudus enda ja ka üldkiriku majandamiseks sisse seadma erinevaid makse. Sarnaselt tänase päevaga, tasuti ka siis keskkassa maksu, praostkonna maksu ja muid kirikuvalitsuse poolt tulnud kohustuslikke makse. Näiteks korjati üle Eesti raha konsistooriumi hoone renoveerimiseks. Kõik see oli lisakoormuseks koguduse kassale.

¹⁰¹ Hageri koguduse täiskogu protokoll 19.11.1922. Samas.

¹⁰² Hageri koguduse nõukogu protokoll 10.07.1923 Samas.

¹⁰³ Hageri koguduse nõukogu protokoll 15.01.1923. Samas.

Eesti Vabariigi loomise järel oli pikka aega üheks peamiseks teemaks maaküsimus, millega poliitikutel tuli tegeleda. Maaküsimus, mis tähendas maa ümber jagamist, tõi kaasa mõisate maade osalise võõrandamise.¹⁰⁴ Maareformi põhiosa jõudis lõpule aastaks 1929.¹⁰⁵ Mõisakeskused jäid üldjuhul mõisnike kätte, kuid maa jaotati talunike vahel. Maaküsimus puudutas ka Hageri kirikumõisa. Koguduse täiskogu avaldas sel teemal nõrdimust. Kui varem oli Hageris suhtunud kirikumõisa ja seal elanud vaimulikku nagu mõisnikku, seda enam, et mõisa maadel elasid ka rentnikud ning kirikumõisa ees oli inimestel kohustused, siis nüüd püüti musta valgeks rääkida ning selgitada, et kirikumõisa näol pole tegemist varaga, mida peaks riigistatama. Antud teema oli nõukogu päevakorras mitmeid kordi, mis näitab, et see oli nende jaoks suur probleem. 1923. aasta detsembris toodi protokollis numbriliselt välja, millised sissetulekud õpetajale üldse alles jääksid, kui nõutud maad ja majad ära võetaks. Kogudus oli seisukohal, et sel juhul peavad nad vaimulikust loobuma, sest piisavat palka talle maksta ei suudeta.

Ühe väga huvitava teema leiab 1923. aasta nõukogu koosolekult. Nimelt avaldab nõukogu protesti Hageris avatud restorani suhtes ning otsustab saata sellekohase märgukirja Harju maakonna valitsusele. Kirja tekstis, mis on protokollis ära toodud, selgitatakse, et koguduse õpetaja peab selleks tegema tööd, et restoran saaks raha teenida. Ehk siis kõige suurema kasumi saab restoran pühapäeviti, kui rahvas tuleb kirikusse Jumala Sõna kuulama. Nõukogu kahtlustab, et mõni tuleb nüüd vaid sellepärast kirikusse, et pärast restorani külastada. Kirjas toonitatakse, et sellise asutuse avamine mõjub inimeste moraalile laostavalt ja juba on olnud juhtum, kus tütarlaste leeripäeval tuli kirikusse noormees, suits suus ja müts peas.¹⁰⁶ Kas kirjale järgnes ka maakonna valitsuse tegutsemine või vastus, ei ole teada, kuid hiljem enam nõukogu koosolekute protokollides sellel teemal ei räägita.

1925. aasta alguses toimunud nõukogu koosolekul olid päevakorral mitmed olulised raha puudutavad teemad. Sellest selgub, et Thomsoni palka on otsustatud tõsta ning see saab olema 120 000 marka aastas „*ühes kirja toimetamisega*.“ Köster saab 60 000, kirikumees 12 000, ehituskomisjoni esimees 1000, korstnapühkija 3000, lõõtsatallaja 1000 ja kassapidaja 6000 marka aastas. 1925. aastaks on ehitustöödeks ette nähtud 100 000 marka. Ristimisele kehtestati 50 marga suurune maks, matus maksis 100 ja kui koos laululehtede ja orelimänguga siis 200 marka. Laulatus jäi endiseks – 200 marka. Armulaua käimise eest kehtestati vaba annetus.

¹⁰⁴ **Rosenberg, Tiit.** Künnyaod. Uurimusi Eesti 18.- 20. sajandi agraarajaloost. Tartu, 2012, lk. 373-378.

¹⁰⁵ Eesti ajalugu VI. Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Tegevtoimetajad **Ago Pajur ja Tõnu Tannberg.** Peatoimetaja **Sulev Vahtre.** Tartu, 2005, lk. 79.

¹⁰⁶ Hageri koguduse nõukogu protokoll 27.05.1923. Hageri kiriku nõukogu protokoll raamat. EELKHKA.

Küll aga märgitakse koguduse aastamaksu summad. Need, kes enne maksid 130, peavad nüüd 150 marka maksma. Samamoodi tõusid teiste „klasside“ summad ehk siis 100 maksjad maksavad 120, 80ne maksjad 100 jne.¹⁰⁷ Samas ei ole võimalik protokollidest välja lugeda, millised olid kriteeriumid, mille järgi olid inimesed klassidesse jaotatud.

Thomsoni jaoks oli oluline tähistada erinevaid aastapäevi ning teha seda põhjalikult. Pea iga suurema sündmuse puhul andis ta välja trükise – raamatu, erilise laululehe vms, kus püüdis teha kokkuvõtte vahepealse aja kohta ning panna kirja nii palju koguduse ajalugu kui võimalik. 1925. aasta protokollides on olnud arutluse all kiriku peatselt lähenev 35. aastapäeva tähistamine. Kusjuures aastapäevani oli siis veel aega kaks aastat. Thomsoni tegutsemine, pikalt ette mõtlemine, tööde jaotamine ja organiseerimise näitab, et tegemist oli hea juhiga, kes oskas töid ajaliselt planeerida.

4. jaanuaril 1926 tegi üks Kohilast pärit nõukogu liige Thomsonile ettepaneku, et ta hakkaks 4-6 korda aastas pidama jumalateenistusi Kohila Paberivabrikus. Nõukogu otsustas ettepaneku toetada ja nii hakkaski õpetaja jumalateenistusi ka Kohilas pidama.¹⁰⁸ Kohilasse oli 19. sajandi lõpus ehitatud õigeusu kirik ning 20. sajandi alguses baptistipalvemaja, kuid luterlased kogunesid kihelkonna keskusesse Hagerisse. Protokollis ei ole pikemalt selgitatud, miks inimesed ise kirikusse ei tule, kuid võib arvata, et nad olid lihtsalt kirikukaugeks jäänud ning küllap olid väsitavad ka pikad tööpäevad vabrikus. Thomsonile mõte meeldis ja ta võttis ettepaneku heal meelel vastu.

Alates 1932. aastast valis koguduse nõukogu enda seast koguduse juhatuse ning revisjonikomisjoni. Esmakordselt toimusid nende organite valimised 28.02.1932.¹⁰⁹ Kahjuks ei ole juhatuse tegevusest ja kooskäimisest säilinud selle perioodi kohta protokolle. Samas on vägagi võimalik, et koosolekuid ei protokollitudki, pigem oli tegemist väikse hulga inimestega, kes tihedamalt kui kaks korda aastas kohtusid ja korraldasid jooksvalt koguduses ette tulnud küsimusi. Revisjonikomisjon vaatas kord aastas üle koguduse rahalise seisu, aga ka kogu muu paberimajanduse. Revisjonikomisjon on teinud oma tööd põhjalikult ning nende protokollidest leiab pikki ettekirjutusi nõukogule ja juhatusele, mis tähendab, et nende tegevus ei olnud kindlasti formaalne, vaid seda tehti suure põhjalikkusega.

¹⁰⁷ Hageri koguduse nõukogu protokoll 12.01.1925. Samas.

¹⁰⁸ Hageri koguduse nõukogu protokoll 04.01.1926. Samas.

¹⁰⁹ Hageri koguduse nõukogu protokoll 28.02.1932. Samas.

15. detsembril 1935. aastal andis Konstantin Thomson nõukogu koosolekul teada, et ta plaanib minna pensionile alates 1. jaanuarist 1936. Nõukogu otsustas samal koosolekul, et paluvad konsistooriumil õpetaja koht Hageris vakantseks kuulutada ning samal ajal hooldajaõpetajana aktsepteerida senist abiõpetajat Hellmut Thomsoni.¹¹⁰ See oli viimane kord kui Thomson ametlikult koguduse juhtorgani koosolekul osales. Võimalik, et ta viibis neil ka hiljem, kuid protokollides tema nime rohkem ei kohta.

Kogudusele järgnes ülimalt rahutu aeg, sest Konstantini pensionile jäämise järel korraldatud uue vaimuliku valimiseprotsess kujunes väga pingeliseks. Nii Hageri koguduse kui EELK Konsistooriumi arhiivist leiab mitmesugust materjali antud protsessi kohta. Peamine küsimus oli, kas valida õpetajaks senine hooldajaõpetaja Hellmut Thomson või keegi väljastpoolt tulija. Hellmutit pooldas suurem enamus kogudusest, kuid leidis isikuid, kes algatasid tema vastase laimukampaania, millega läksid liitusid paljud inimesed.

Konstantini ametis oldud aja jooksul tegutsenud koguduse juhtorganite – konvendi ja nõukogu/juhatus – tegevust analüüsid võib välja tuua mõned ühised jooned, aga ka seda, mis polnud sarnane. Nii konvent kui nõukogu toetasid koguduse õpetaja tegevust ning hoidsid silma peal koguduse majandamisel. Kui konvendi protokollidest võib järeldada, et vajadusel toetasid konvendiliikmed isiklikest rahalistest vahenditest üht ja teist erakorralist väljaminekut koguduses, siis nõukogu puhul seda järeldada ei saa. See on üks suuremaid erinevusi juhtorganite tegevuses. Eestlastest nõukogu liikmetel ei olnud võimalik vastavalt koguduse vajadustele jooksvalt suuri summasid annetada. Nõukogu püüdis koguduse rahaliste vahendite suurendamiseks leida muid võimalusi – erikorjandused, maksude tõstmine, palkade samale tasemele jätmine, aga ka erinevate, väljaminevate maksude optimeerimine või ümberformeerimine.

Konvendi protokollides tegeletakse teede ja sildade temadega ning mainitakse, kui palju üks või teine mõis nende tööde jaoks peab annetama. Nõukogu protokollides räägitakse küll surnuaia kiviaia ladumisest ning puiestee rajamisest, samuti kiriku, leerimaja, välikäimla ja surnukuuri remondist, kuid vahendid tuleb leida koguduse eelarvest. Samuti pidid koguduse liikmed oma vahenditega ning eelkõige ise talgutel osaledes panustama.

Konvendi protokollidest võib leida infot koolide teemal, kuid nõukogu protokollidest mitte. Pigem on nõukogu arutlenud moraaliteemadel ning tulenevalt sellest, et samal ajal arenes ja

¹¹⁰ Hageri koguduse nõukogu protokoll 15.12.1935. Samas.

kasvas noor Eesti Vabariik, püüdnud riiklikult tasandilt tulnud teemadega kohandada koguduse elu – uus perekonnaseadus, uued riigipühad, aastapäevad, maksundus jne.

Üks teema, mida aga ei leia kumbagi organi protokollidest on Hageri palvemaja tegevus, kuigi inimesed olid samad nii palvemajas kui ka kirikus. Palvemaja tegevus oli aktiivne ning tihedalt kogudusega seotud, mistõttu selle teema mittepuudutamine koguduse koosolekutel, tundub kummastav. Koguduse arhiivis on vähesel määral säilikuid, kus kirjas pisut Hageri vennastekoguduse tegevusest, ent need on kõik hilisemast ajast ning peamiselt nimekirjad inimestest, kes olid palvemaja „vanemad vennad.“

5. KIRIKLIKUD TOIMINGUD 1892 - 1936

Läbi aegade on kirik olnud ühiskonna lahutamatu osa ning koguduseõpetajad täitnud mitmeid ülesandeid, mis tänapäeval on omavalitsuste kanda. Eestis on reformatsioonijärgselt olnud suurimaks konfessiooniks luterlik kirik.

Käesolevas töös käsitletud ajajärgul täitis koguduse vaimulik mitmeid ühiskondlikke kohustusi.

Lapse sünd registreeriti õpetaja juures ning ristimisel anti talle nimi. Täiskasvanuks loeti konfirmatsiooni läbinuid, mille järel sai võimalikuks abielu laulatamine kirikus. Registreerimata kooselu oli tabu ning kuna ilmalikku abiellumise tseremooniat ei praktiseeritud, said uued perekonnad alguse kirikliku laulatusega. Inimese elukaare lõpetas surm, mille üle pidas samuti arvestust kohalik vaimulik. Jumalakartliku elu juurde kuulus ka regulaarne pattude tunnistamine ning sellele järgnes sakramendi vastuvõtmine ehk armulaud. Armulaua käimine oli kohustuslik ning vaimuliku juures tuli end selleks „lauale kirja panna“ ehk registreerida armulaua osalemine.

Koguduseõpetaja kantseleitöö oli üsna aeganõudev ning vastutusrikas, kuid just tänu sellele on võimalik analüüsida koguduse elu. Konstantin Thomson oli vaimulik, kelle kirikuraamatute pidamine oli erakordselt eeskujulik. Inimeste andmed on kirja pandud väga ilusa ja selge käekirjaga.

Koguduse igapäevastest tegemistest ehk kiriklikest talitustest saab hea ülevaate kantlikaustadest ja meetrikaraamatutest – armulaualiste nimekirjad, leerilaste nimekirjad, personaalraamatud jne. Meetrikaraamatud aastatest 1892-1909 on kirja pandud vene keeles, mis oli riiklik nõue ja seotud venestamislainega Baltikumis. Kantlikaustad, mida ilmselt keegi kontrollimas ei käinud, on peamiselt eesti keeles täidetud, kuigi näiteks pealkirjad ja mõned lisamärkused on saksa keeles. Jääb mulje, et Thomson kasutas pidevalt mõlemat keelt ning miks üks või teine asi oli eesti, saksa või ka ladina keeles, ei ole üheselt põhjendatav. Ta ei teinut vahet, kas tegemist oli mõne lähedal asunud mõisniku või kohaliku taluperemehe kohta käivate andmetega – mõlemaid keeli kasutas mõlema puhul. Mitmed nimetused või pealkirjad olidki aga vaid ladina keeles.

Süsteem, mille järgi ta hakkas pidama kantlikaustu on järjepidev alates 1893. aastast kuni pensionile minekuni. Mõned lühendid ning viited tekitavad küsimusi, kuid tegelikult valitseb

ka neis oma süsteem. Näiteks on mõne summeeritud numbri taga sulgudes teine number, mille ees on + või – märk. Need tähistavad vastavalt, kas summeeritud arv on suurem või väiksem võrreldes eelneva aastaga. Armulaua käijate summeeritud numbri taha märkis ta teise, väiksema numbri. Erinevate aastate raamatuid võrreldes selgus, et väiksem number tähistas koduste armulaualiste arvu.

Kantslikaustasid täitis Thomson reeglina kirikuaastat silmas pidades - aasta ei alanud kalendri aastaga vaid I adventiga. Mõned kantslikaustad saavad aga siiski alguse jaanuari esimese pühapäevaga. Seetõttu on Thomsoni enda summeeritud kokkuvõtted erinevate meetrikate kohta erinevad. Koondtabelis (vt. lisa nr 6) olevad näitajad on peamiselt võetud Thomsoni kantslikaustadest, mida on püütud ühtlustada meetrikate järgi. Need andmed ei pretendeeri absoluutsusele, kuna kohati oli kantslikaustadest raske aru saada või ei ühtinud andmed meetrikas toodud arvudega. Näiteks kui varasematel aastatel märkis Thomson kodused armulaualised kiriku omadest eraldi, siis hilisemates ta neid enam ei eraldanud. See annab alust arvata, et ta summeeris kodused armulaualised kiriku omadega kokku, kuid on võimalik, et ta ei märkinud neid üldse kantslikausta. Samuti puuduvad leerilaste kohta käivad numbrid esimestest kantslikaustadest. Hilisematest on puudu jälle igapäevased teated, mis kiriku kantslist maha õeldi. Kantslikaustu täitis ta korrektselt, kuid aastate lõikes muutus talletatud informatsiooni järjepidevus – mõned andmed jättis ta välja, mõned tõi juurde.

Nimekirjad, mis on kõikide aastakäikude kantslikaustades esindatud on sünnid, ristimised, laulatused, matused. Ülejäänud informatsioon varieerub nagu eelpool mainitud.

Üheks oluliseks peatükiks kantslikaustades on eestpalvet vajavate isikute nimekirjad. Üks neist kannab nime „*Wöchnerinnen*.“¹¹¹ Sellesse on kantud naiste nimed, kes kuus nädalat peale sünnitust tulid esimest korda kirikusse.¹¹² 1832. aasta kirikuseadus kehtestas koguduseõpetajale kohustuse nende naiste eest pidada eestpalve. Sellekohane palve oli trükitud Agendas.¹¹³

Teises nimekirjas on haiged, Thomsonil kirjas „*krank*“, kelle eest perekonnad palusid kirikus eestpalvet teha. Tavaliselt on nime juures ka märge haigusest või arvatavast tõvest, mida

¹¹¹ *Wöchnerinnen* (sks k.) – naised, kes äsja olid sünnitanud.

¹¹² **Andresen, Andres.** Eestimaa kirikukorraldus 1710-1832. Riigivõimu mõju institutsioonidele ja õigusele. Doktoritöö. Juhendaja prof. Sulev Vahtre. Tartu, 2008 lk. 59.

¹¹³ Gesetz für Evangelisch-Lutherische Kirche in Russland mit Erläuterungen nach Entscheidung des Dirigierenden Senats Erlassen des Ministers des Innern und Befehlen des General-Consistoriums. Übersetzt und herausgegeben im Auftrage des St-Peterburgischen Evangelisch-Lutherischen Consistoriums und mit Genehmigung des Herrn Ministers des Innern von R. Von Freymann Consistorial-Assessor. Reval, 1901.

eestpalvet vajav isik põeb. Mõne puhul saab järelduse teha, et tegemist oli surmava haigusega, sest juba järgmisel nädalal või paar nädalat hiljem on sama nimi surnute nimekirjas.

Lisaks on kantslikaustades ülevaade koduviisiitidest. Neid tegi Thomson aukartustäratavalt palju, kuigi kihelkond oli suur ning vahemaad pikad.

Kõikidest kaustadest leiab kirjaliku kokkuvõtte möödunud aasta kohta. Selles on ära toodud ka muid numbrilisi näitajaid, mille kohta eraldi arvestust pole peetud. Näiteks armulaualiste arv, aga ka tüdrukutele ehk vallalistele naistele sündinud laste arv, samuti surnult sündinud laste ning hiljem ka leerilaste arv. Esimestel aastatel on kokkuvõttes juurde lisatud iga teema kohta väike palve või kommentaar. Ristitute ja surnult sündinud laste andmete kõrvale: „*Neid wäetimid on Issand enese juure kutsunud. Aga need keda ta wanematele kasvatada jättis, saagu kasvatatud Issanda kartuses.*“¹¹⁴ Ja samas: „*Tüdrukulapsi oli sünd. 18. last, 5 plast, 5. tüttarl. Ärge eksige mitte, kes liha peale külwab see lõikab lihast hukkatust. Oh Issand kingi meie nooresoole uued südamed et nemad elu puhtast elaks.*“ Laulatatud paaride juures on kirjas: „*Aita Issand, et nemad oma tõutust Sinu wastu pidawad, et nemad sind nõuaksid ja Sinu sees nende südamed ühendatud oleksid, ainuüksines jaksawad nemad ka oma tõutusi teine teise wastu pidada.*“ Lahkunute numbri juurest leiab palve: „*Kristuse pärast palun ma mind aita õndsalt lahkuda.*“

Esimene Thomsoni täidetud kantslikaust erines järgnevatest. Selles on andmed esimese nelja kuu kohta Hageris – september kuni detsember 1892. Thomson kirjeldab selles iga pühapäeva eraldi – toob välja kirjakohtad, mis jumalateenistusel ette loeti, märgib ära kirikuteated, mis on sõna-sõnalt välja kirjutatud, mainib annetusi (kellele, mis mahus jne) ning toob ära sündinute, ristitute ning lahkunute nimed ning laulatavad paarid. Ülevaatlik, iga pühapäeva kohta eraldi kirjeldatud informatsioon on väga huvitav ning ajastut hästi ilmestav.

Alates teisest kantslikaustast, 1893. aastast, on Thomson oma ülesmärkimise süsteemi vahetanud, mis ühtepidi teeb üldpildi ja aruande koostamise kahtlemata kergemaks, kaotab aga eheduse, mis tuleneb otseselt konkreetse pühapäeva infot lugedes. Et saada ülevaadet, milline nägi välja üks või teine pühapäev, tuleb info kokku koguda pühapäeva kuupäeva järgi sündinute, surnute, laulatate jt nimekirjadest. Neis raamatutes puudub kahjuks ka info kantslist maha öeldud kirikuteadete kohta.

¹¹⁴ Hageri koguduse kantslikaust. 21/XII 1897 - 30/XII 1898. EELKHK A-el-241.

20. sajandi alguses hakkas Thomson kantslikaustadesse eraldi lõiguna märkima kohalike vallavaeste nimesid ning summasid, millega kogudus neid toetas.

Konstantin Thomson oli Hageris vaimulikuks 44 aastat. Selle pika aja jooksul toimus ühiskonnas ja kogukonnas mitmeid muutusi, mis mõjutasid ka kogudust. Koguduse analüüsi aluseks on töö autor võtnud aastad 1893, 1903, 1913, 1923 ja 1933. See võimaldab ülevaate saada arengutest ja muutustest, mis toimusid Hageri koguduses 40ne aasta jooksul. Peamiseks info allikaks on kasutatud kantslikaustu, mis olid vaimulikule igapäevaseks töövahendiks.

5.1. Ristimised

19. sajandil, aga ka 20. sajandi esimeses pooles oli tavapärane, et laps ristiti esimese kuu jooksul peale sünni. Täiskasvanute ristimisi praktiliselt polnud, kuna kõik ristiti imikuna. Ristimisega registreeriti lapse sünni ja pandi nimi. Hageris toimusid õpetajaga ristimistalitused pühapäeviti peale jumalateenistust. Ristida võisid ka köster, vöormündrid ja koolmeistrid, kes tegid seda kohalikes külates ning ka nädala sees.

Traditsiooniliselt on ristitavad saanud endale kolm vaderit. Vastavalt poisslaps kaks ristiisa ja ühe ristiema, tüdruk kaks ristiema ja ühe ristiisa. Sageli on üks või mitu vaderitest olnud lähisugulased, sest reeglina vähemalt üks vaderitest kannab sama perekonnanime kui ristitav.

Igal pühapäeval ütles Thomson teadetes maha viimasel nädalal ristitud või samal päeval ristitavate nimed, nende sünniaja ning vaderid. Kantslikaustadesse märgiti sünnid ja ristimised traditsiooniliselt - esmalt küla, kust laps pärit, siis vanemate nimed ning ema nime taga sulgudes ka tema neiuõlve nimi. Lapse nime järel tema sünniaeg, millele osade laste puhul lisatud ka sündimise kellaeg ning seejärel ristimise kuupäev. Sünni kellaega on Thomson märkinud saksakeelse lühendiga, kusjuures kasutades läbivalt väikest tähte, mis pole saksa keele grammatikale omane. Näiteks 1923. aasta kantslikaustas¹¹⁵: *Kirna Johannese a. Maria Leomar (Wiiul) geb. 29/XI 11a. Helmi Rosalie 24/XII pl. Eduard Leomar, Rosalie Sacharov, Johanna Sitrolich.*¹¹⁶ Sünnide nimekirja on kantud ka surnult sündinud lapsed, kuigi neid ei ristitud. Seega nende ülestähendamise sündinute/ristitute nimekirjas oli registri toiming.

¹¹⁵ Hageri koguduse kantslikaust. 1/I 1921 - 6/I 1928. EELKHK A-el-248.

¹¹⁶ Kernult Johannese abikaasa Maria Leomar (neiuna Viiul) sünnitas 29. XI kell 11 õhtul Helmi Rosalie, kes ristiti 24. XII. Esimene „a“ tähendab antud kontekstis abikaasat, teine „a“ tähistab õhtut =*Abend* (sks. k.).

Omapärane on ka külanimedele üleskirjutus. Aeg-ajalt kasutas Thomson küla nime nimetavas käändes, aeg-ajalt seestütlevas – nt Ruil¹¹⁷ või Ruilast, Addila¹¹⁸ või Addilast. Kusjuures seda täpselt ühes ja samas tähenduses.

1893. aastal sündis Hageris 228 last, kellest 120 olid poisid, 108 tüdrukud. Neist 14 sündis surnult. Lisaks on märgitud, et 228-st lapsest 6 on tüdrukute ehk vallaliste naiste lapsed. Üksikute nimede taga on lisamärke, et ristitud kirikus või pastoraadis, mistõttu jääb ebaselgeks, kas ülejäänud ristiti kodudes või siiski kirikus. Vaid mõnel üksikul pühapäeval ei olnud ristimistalitusi, mis tähendab, et ristimised toimusid aastaringselt, vaatamata sellele, kas kirikus oli külm või soe. Samas on ristitud lapsi ka nädala sees, seda siis pastoraadis, köstrimajas või lapse kodus, kus ilmselt viis toimingu läbi kas köster, vöormünder või kooliõpetaja.¹¹⁹

1903. aastal sündis Hageris 251 last, kellest 134 poissi ja 117 tüdrukut. See oli üsna suur arv. Ajavahemikus, kui Thomson Hageris teenis, sündis vaid 1899. aastal rohkem lapsi, vastavalt 259 last. 1903ndal aastal sündis surnult 9 last. Vallalistele tüdrukutele sündis 13 last. 1903. aasta kohta on eraldi aruandes välja toodud, et sündis ka kaks paari kaksikuid – ühed poisid ja ühed tüdrukud.¹²⁰ Sellised erisused olid ilmselt nii harukordsed, et seda pidi toonitama. 1903. aasta kantslikaustas on sünnid ja ristimised märgitud pühapäevade järgi. Samas ei tähendanud see seda, et samal pühapäeval kõik lapsed oleks ristitud, pigem võis informatsioon külates ristitud lastest jõuda hiline misega vaimulikuni, mistõttu maha öeldi ristimine tunduvalt hiljem kui ristimine ise aset leidis. Kantslikaustade vahel on säilinud väiksed paberilehed, millel peal külas toimunud ristimise info - aeg, koht, lapse nimi, tema vanemad, vaderid ning kes ristas. Pastori ülesanne oli andmed kirikuraamatusse kanda.

1903. aasta sündide nimekirjas jääb silma palju venepäraseid nimesid. Kümme aastat varasemas kaustas kohtas pigem võõrapäraseid saksa nimesid – Wilhelmiine Hermiine, Loviise Julie, Emilie Kristine või Robert, Rudolph, Woldermar. 1903. aasta raamatus aga tüdrukute hulgas Olga, Leontine ja poiste nimedeks Roman, Anton, Aleksander jne.

1913. aastal sündis Hageris 200 last, kellest 95 olid poisid ja 105 tüdrukud. Vallaslapsi sündis 8, surnult aga vaid 4 last. Võimalik, et lapsi jäi rohkem ellu tänu arstiabi paremale kättesaadavusele. Arvud aga näitavad, et sündide üldarv hakkas tasapisi langema.¹²¹ Järjest

¹¹⁷ Ruila saksapärase nimetus.

¹¹⁸ Adila saksapärase nimetus.

¹¹⁹ Hageri koguduse kantslikaust. 13/XII 1892-31/X 1893. EELKHKA A-el-244.

¹²⁰ Hageri koguduse kantslikaust. 1/I 1903 - 25/XI 1907. EELKHKA A-el-245.

¹²¹ Hageri koguduse kantslikaust. 1/I 1912 - 26/XII 1920. EELKHKA A-el-247.

rohkem hakati lastele nimeks panema algupäraseid eesti nimesid – Leida, Linda, Selma, Helmi, Lembit, Evald jne.

1913. aasta kantslikaustas on Thomson jätkanud traditsiooni, kirjutada üles iga pühapäeva kohta sündid ja ristitavad. Selles nimekirjas leiab kinnitust ka eelnev oletus, et nädala sees ristisid lapsi võõrmündrid ja koolmeistrid ning seetõttu öeldi ristitud lapse nimi alles hiljem kiriku teadetes maha. 1913. aasta kantslikaustas on Thomson iga ristitava nime taha teinud märkuse, mis viitab kus ta ristiti ning kes ristis. Näiteks 6. oktoobri kohta on kirjas, et samal päeval ristiti 4 last, kuid maha on öeldud veel lisaks viie lapse nimed, kes ristitud nädala sees. Nende nimede taga on kirjas ristijana „küster.“¹²² Nelja, samal päeval ristitud lapse nime taga kasutas Thomson lühendit *p. l-k*, mis ilmselt tähendab „*pastor loci*.“¹²³ Eraldi küsimus on, kas „*k*“ tähendas kirikut või kodu?

1923. aastal sündis Hageris 165 last, kellest 88 poissi ja 77 tüdrukut. Kahekümne aastaga langes sündide arv pea saja võrra. Thomson on taas eraldi välja toonud, et sündis ka üks kaksikute paar ning 4 last sündis surnult. 1923. aasta kantslikaustas ei nimeta ta enam „*tüdrukute lapsi*“ vaid kirjutab „*väljaspoole abielu sündis 7 last*“,¹²⁴ mis võis tähendada, et last kasvasid mõlemad vanemad, kuid nende kooselu ei olnud registreeritud.

Järjest rohkem jääb silma, et ristimised on köstri töö. Mõnel pühapäeval on kirjas, et ristiti kuus last ning kõikide nimede taga on ristijaks märgitud *küster*. Samuti võib märgata tendentsi, et ristimistalitused viidi läbi nädala sees. Sel juhul saigi seda Hageri külas teha pigem köster kui õpetaja, kes elas kirikust kaugel. Köster võis ristida ka köstrimajas, mis asus kiriku kõrval, sest ristimiskohta eraldi märgitud ei ole.

1933. aastal ristiti Hageris vaid 95 last, neist 50 poissi ja 45 tüdrukut. Võimalik, et tegelik sündide arv oli suurem, sest 1930ndatel ei ristitud enam kõiki lapsi. Pered, kes ristimise sakramenti ei pidanud oluliseks, registreerisid lapse nime omavalitsuses. See oli aasta, kui kirikuraamatus ei ole kirjas ühtki surnult ega väljaspool abielu sündinud last. Küll aga sündis kaks paari kaksikuid poisse.¹²⁵ Erinevalt varasematest kantslikaustadest on käesolev tunduvalt hõredam. Igal pühapäeval ristimisteateid enam maha ei öeldud, sest mõnel nädalal ei ristitudki ühtki last ning sarnaselt eelmise kaustaga on märgata, et peamiselt ristis lapsi köster.

¹²² *Küster* (sks. k.) – köster.

¹²³ *Pastor loci* (lad. k.) – kohalik õpetaja.

¹²⁴ Hageri koguduse kantslikaust. 1/I 1921 - 6/I 1928. EELKHKA A-el-248.

¹²⁵ Hageri koguduse kantslikaust. 6/I 1933 - 7/V 1936. EELKHKA A-el-4.

Thomsoni Hageris töötatud aastate jooksul ristiti ca 8200 last. Vaatamata sellele, et ristimistalitusi aitasid läbi viia ka köster ja võõrmündrid, oli see suur tööpõld vaimulikule.

Thomson, kes töötas Hageris kaua, sai inimeste elukäiku jälgida ja neile toeks olla sünnist vähemalt 40ne aastaseks saamiseni - ristimine, leer, laulatamine ning siis omakorda kunagi ristitute endi laste ristimine, leer ning ka mõne laulatus. Vaimulik oli perekonna usaldusisik ja kaasteeline, kes saatis, jälgis ja toetas inimesi palju aastaid. Isegi kui inimene igal pühapäeval kirikusse ei jõudnud, tuli tal erinevatel eluetappidel siiski vaimulikuga tegemist teha – seda eelkõige rahvastikuregistri toimingute tõttu. Maavaimulik tundis hästi oma kihelkonna inimesi ning tema tähtsus omakorda perekondadele oli hoomamatu.

5.2. Leer

Eestis oli tavaks, et sakslased käisid leeris suvel, eestlased-lätlased talvel. Sõltuvalt pastorist võis leer kesta kaks kuni kuus nädalat. /.../ Kui oli tegemist suurema hulga leerilastega, korraldati leeriõpetust poistele ja tüdrukutele eraldi.¹²⁶ Eelkõige kehtis selline töökorraldus 18. sajandil, kuid jätkus veel ka 19. sajandil ning hiljemgi.

Hageris elas vähe sakslasi. Seetõttu igal aastal sakslaste leeri ei olnud, kuid nende leeripäevad toimusid ka Hageris eestlastest eraldi ja suvel. Reeglina oli saksa leeris 2-4 noort, aga vahel ka rohkem, kes pärit lähedal asuvatest mõisatest või siis Tallinnast. Küllalt tavaline oli, et Tallinnas elavate saksa perekondade järglased saadeti maakogudusse leeri. 1912. aasta oli eriline – siis oli leeris 15 sakslast! Nende hulgas ka Thomsoni enda poeg Erhard. Teised noored olid kihelkonna eri mõisatest, aga ka Simunast, Paunkülast, Jägalast ja Peterburist.¹²⁷

Eestlaste leerikool oli tütarlastele ja noormeestele eraldi. Leeris osalejad olid keskmiselt 17. aastased noored, kuid mõned läbisid leerikooli juba 16. aastaselt või alles 18. aastaselt.

13. septembril 1892. aastal kui Thomson Hagerisse tööle asus, kuulutas ta juba järgmisel pühapäeval teadetes maha noormeeste leeri. „*Poeglaste leeriõpetus algab esmaspäew 12 Oktobri kuu päewal. Sell päewal wõttan ma pärast lõunat kella 3. leeripoisi kirjutada.*“¹²⁸

¹²⁶ Eesti ajalugu IV Põhjasõjast pärisorjuse kaotamiseni. Peatoimetaja **Sulev Vahtr**e, tegevtoimetaja **Mati Laur**., Tartu, 2003 lk. 222.

¹²⁷ Leerimeetrika 1902-1915 lk. 59. EELKHKA.

¹²⁸ Hageri koguduse kantslikaust. 25/IX 1892 - 26/XII 1892. EELKHKA A-el-236.

Kantslikausta järgi tundub, et noormeeste leer toimus sügisel ja lõppes I advendil. Tütarlasteleer kevadel ning lõppes Palmipuudepühal. Leerimeetrikatest selgub, et see süsteem päris täpselt nii igal aastal ei olnud – leeripühad jäid küll suurematele pühadele, kuid reegel, et tütarlapsed käivad kevadel, noormehed sügisel leeris, muutus aastatega.

Leeriaeg kestis erinevatel andmetel 4-6 nädalat. Gotthard Hoerschelmanni perekonna kroonikas on ära toodud pastor Hugo Hahni mälestused prooviaastast Hageris. Hahni järgi kestis leeriaeg 4 nädalat.¹²⁹ Hageri pastoraadis karjatüdrukuna töötanud Meeri Kasesalu meenutab aga, et leeriaeg oli 6 nädalat.¹³⁰ Võttes arvesse, et Thomson kuulutas 1892. aastal noormeeste leeri välja 12. oktoobril, siis sellest kuupäevast oli I advendini rohkem kui neli nädalat. 1907. aasta kantslikaustas aga noormeeste leer välja kuulutatud 22. oktoobril. Ka see kuupäev annab võimaluse pikemaks leeriajaks kui neli nädalat.¹³¹

1907. aasta oli üldse veidi teistsugune, kuna toimus 2 noormeeste leeri – üks kevadel ja teine sügisel. Kokku käis sel aastal leeris 147 noormeest ja 62 neidu. Noormeeste leeripühad olid 11. märtsil ja 18. novembril. Tütarlaster 15. aprillil. Mitu leeripüha aastas on seletatav suure sündide arvuga 1889-1890. aastatel, kui Hageris sündis vastavalt 254 ja 275 last.

Hahni meenutustes algas tütarlaste leer paastuaaja II-1 ehk *reminiscere*¹³² pühapäeval. Sealt edasi on täpselt neli nädalat Palmipuudepühani. Kui see nii oli, siis tekib küsimus, kas tütarlaste ja noormeeste leeriaeg oli erineva pikkusega?

Leeriaja kohta ei leidu kantslikaustades palju informatsiooni. Alles 1908. aastast tekib koondaruandesse leerilaste arv. Leerilaste nimekirju pidas Thomson eraldi meetrikas ning kantslikausta neid ei dubleerinud. See on ka mõistetav, sest leeriaeg oli üks konkreetne aeg aastast, millest ei pidanud igal pühapäeval kogudusele aru andma.

Leeriaeg Hageri koguduses tähendas noorele mitmenädalast elamist pastoraadis ehk kirikumõisas asunud leerimajas. Leeri tuldi esmaspäevasel päeval, kaasas toiduvarud, isiklikud asjad ja küttepuid. Leerilapsed valmistasid endale ise söögi ning kütsid leerimaja ahju. Päevakavas oli kolm tundi katekismuseõpet pastoriga ning kaks tundi piibliõpet ning koraalide

¹²⁹ **Hoerschelmann, Gotthard.** Chronik Thomson – Wieckmann II Teil Konstantin Adolf Thomson 1865-1938 lk. 117.

¹³⁰ **Kasesalu, Meeri.** Meenutusi praost Konstantin Thomsonist ja elust Hageri kirikumõisas. Üles kirjutatud Hageris 11. oktoobril 2012 Sigrid Põld.

¹³¹ Hageri koguduse kantslikaust. 1/I 1903 - 25/XI 1907. EELKHKA A-el-245.

¹³² *Reminiscere* (lad. k.) - Pühapäeva nimetus „tuleta meelde“ tuleb psalmi antifonist (Ps 25, 6) Jumalateenistuse käsiraamat. Eesti Evangeelne Luterlik Kirik. Tallinn, 2009 lk. 105.

laulmist kõstriga. Leerisaal oli lihtne ja tagasihoidlik – vaid kõvad, ilma seljatoeta puupingid umbes 50-60-le inimesele.

Leerimaja korrashoid oli koguduse mure. Konvent arutas 1901. aastal, et leerisaal vajab renoveerimist ning selleks tuleb eraldada koguduse kassast raha.¹³³ Hiljem on ka koguduse nõukogu arutanud leerisaaliga seonduvaid küsimusi ning 1927. aastal otsustati, et kogu leerimaja vajab remonti ja uuendamist. Vajalik oli uue köögi ehitamine, et vana saaks magamistoaks jääda.¹³⁴

Hugo Hahn on meenutanud, et eestlastest noored olid erakordselt hea distsipliiniga. Võimalik, et neile mõjus Konstantin Thomsoni auväärne ja tõsine olemine ning hoiak, sest temasse suhtuti äärmise respektiga. On siiski teada juhtumeid, kus mõni julgem ja ulakam noormees sai mõne koerustükiga hakkama – näiteks pani nõela pastori toolile tema väljas viibimise ajal – kuid need olid üksikud ja harvad juhtumid ning lõppesid reeglina noormehe või kogu leerirühma häbistamisega Thomsoni poolt. Laupäeviti läksid leeriõpilased koju, et siis esmaspäeva hommikul naasta koos uue moonaga.

Thomsoni leeritunnid olid elavad, täis isiklikke, aga ka päevakohaseid näiteid, mis aitasid noortel paremini katekismusest aru saada. Leerikooli lõppedes pidi katekismust tundma peast, lisaks mitmeid koraale ja palveid.¹³⁵

Hageris elatud aastate jooksul leeritas Thomson ca 5000 eesti ja saksa noort.

5.3. Laulatused

Traditsiooniliselt kuulutati noorpaari kihlumine kolm korda kantslist maha ning seejärel toimus laulatus nädal peale viimast mahakuulutamist. Üksikutel juhtudel toimus laulatus kuu või suisa mitu kuud hiljem.

Kantslikaustas on abiellujad kantud koondnimetuse „*proclamationen*“¹³⁶ alla. Abiellujate nimede ette on märgitud nende päritolukoht, millest võib järeldada, et peamiselt abielluti kas

¹³³ Hageri koguduse konvendiprotokollid. 26.01.1901, EELKHKA A-X-64.

¹³⁴ Hageri koguduse nõukogu koosoleku protokoll 22.05.1927. Hageri kiriku nõukogu protokoll raamat. EELKHKA.

¹³⁵ **Hoerschelmann, Gotthard** Chronik Thomson – Wieckmann II Teil Konstantin Adolf Thomson 1865-1938 lk. 117.

¹³⁶ *Proclamationen* (lad. k.) - välja kuulutamine.

oma või naaberkülast pärit isikuga. Üksikutel juhtudel on teine osapool Tallinnast või mujalt Eestist, aga seda esineb siiski üliharva. Mitmel juhul on kirjas noorpaari mahakuulutamine Hageris, kuid laulatuse kohta on tehtud märge, et see toimus Keilas, Raplas või mõnes teises kirikus. Nendel puhkudel on üks osapooltest olnudki teise koguduse liige ning jääb silma, et reeglina on laulatus toimunud pruudi kirikus.

Laulatavate juurde on lisatud nende isanimed. Mõne isiku puhul ka märge, et tegemist on lesega ja sel juhul on lisatud eelmisest abielust laste arv.

Lisaks mahakuulutamiste pealkirja ladinakeelsele nimetusele, kasutas Thomson ka mujal ladina keelt. Laulatuse kuupäeva ette lisas ta lühendi *cop.* ehk *copuliert*.¹³⁷

Thomson suhtus abiellumisse äärmiselt tõsiselt ning iga laulatatava paariga vestles ta personaalselt ehk nõ „katsus läbi.“ Selleks võttis ta kõik soovijad kirikumõisas oma kabinetis vastu. Kord olevat Konstantini kabinetist kostnud kõvemad hääled. Õpetaja juurde olid tulnud noored, kes soovisid abielluda. Thomson oli kurjustanud noormehega: „*Mida sa õige mõtled oma peaga? Sa tahad selle korraliku tüdrukuga abielluda, aga ise pole sa midagi väärt, ainult naistemehe kuulsus käib sinuga kaasas! Ja mina peaksin Sulle õnnistust paluma, kui ma juba tean, et sa selle oma naisukese õnnetuks teeksid. Kas sa lubad mulle, et sinust saab korralik abikaasa ja pereisa?*“ Pruudi nuuksete saatel olevat peigmees seda lubanud ja pruut ahastades õpetajalt palunud õnnistust, sest tema uskuvat oma tulevast abikaasat. Seejärel käskis Thomson noortel põlvitada ja palus neile õnnistust.¹³⁸

Madde Kalda kirjeldab oma ema ja isa käimist õpetajahärra juurde. Noor naine oli kartnud ning värisenud, kui õpetaja esitas küsimusi. Abiellujad pidid lugema peast katekismust ning ühe piiblisalmi omal valikul. „Katsumise“ järel kinkis Thomson noorikule raamatu „Maja peegel.“¹³⁹

Kolme mahakuulutamise järel toimus laulatus. Nii nagu kõik teised talitused, toimus ka laulatus pühapäeval, peale jumalateenitust ning oli ühine kõikidele sel nädalal abielluda soovinud paaridele.

Seetõttu toimus Hageris ka üks kurioosne juhtum. Arvestades asjaolu, et laulatavaid võis olla altari ümber väga palju – teadaolevalt kõige rohkem 11 paari – läksid ühel laulatusel pruut ja

¹³⁷ *Copuliert* (lad. k.) – laulatatud.

¹³⁸ **Hoerschmann, Gotthard.** Chronik Thomson – Wieckmann II Teil Konstantin Adolf Thomson 1865-1938 lk. 131.

¹³⁹ **Kalda, Madde.** Seitse tähte taeva sõelas. Tallinn, 1981, lk. 238.

peigmees teise pruudi ja peigmehega vahetusse. Õpetajaga ei tahetud altari ees jagelema hakata ning talle räägiti sellest alles peale laulusetalitust köstrimajas. Thomson oli seepeale kõva häälega öelnud: „*Mis Jumala ees on paari pandud, seda mina lahutada ei saa!*“ Ja nii jäanudki. Antud juhtumit kirjeldab nii praktikant Hugo Hahn, kui meenutas ka Konstantin Thomsoni tütrepoeg Burchard Lieberg, kes rääkis sellest mälestusõhtul Hageris 1990. aastatel. Lieberg jutustas, et ta ei suutnud uskuda, et midagi sellist võis päriselt toimunud olla ning otsustas külastada üht väidetavalt vahetusse läinud pruuti, kes veel 1930. aastatel elas. Külastades vanaprouat, olevat see rääkinud, et laulatusel toimunud segadus oli „Jumala sõrm,“ sest just nii pidigi minema! Ta olevat saanud endale suurepärase mehe.

Kuna dokumentaalselt ei ole seda juhtumit võimalik tõestada, siis on see siiski hüpoteetiline. Hahn ütleb oma mälestustes, et see võis olla võimalik vaid sel juhul, kui laulatusel ei pöördutud isikute poole nimeliselt, mida 1908ndal aastal kui tema Hageris praktikal oli, juba siiski tehti.¹⁴⁰

Sarnaselt teistele talitustele vähenes ajajooksul ka laulatuste arv.

1893. aastal laulatas Thomson Hageris 44 paari, kihlumisi oli 67. Kõige rohkem laulatusi toimus veebruaris ja märtsis, mis võis johtuda asjaolust, et siis olid talvised teed kõige paremini kasutatavad.¹⁴¹

Kümme aastat hiljem, 1903. aastal oli laulatuste arv 38. Kusjuures kihlumisteateid oli aastas 65, mis tähendab, et arvnäitajad ei olnud väga muutunud. Ka sel ajal toimus märtsis kõige rohkem laulatusi kuigi oluliselt oli kasvanud sügiseste laulatuste arv, seda eelkõige novembris.

Sajandi vahetusel muutis Thomson abiellujate kohta käiva info üleskirjutamise viisi.

1903. aasta kaustas on kirjas vaid esimene kuulutamise kuupäev ning nimede taga laulatuse aeg ja kirik. Varem olid kirjas kõik kolm maha kuulutamist. Huvitav on ka see, et päris mitmed paarid on end maha lasknud kuulutada Hageri kirikus, olles ise pärit Tallinnast või Revalist – Thomson kasutas mõlemat nimetust. Tegemist ei ole sakslastega, vaid eestlastega, kelle puhul võib oletada, et nad on alles hiljuti Hageri kihelkonnast linna siirdunud ning soovinud mahakuulutamist oma kodukirikus või siis on nad jäanudki vaatamata elukoha muutusele Hageri koguduse liikmeks.¹⁴²

¹⁴⁰ **Hoerschelmann, Gotthard.** Chronik Thomson – Wieckmann II Teil Konstantin Adolf Thomson 1865-1938 lk. 113.

¹⁴¹ Hageri koguduse kantslikaust. 13/XII 1892 - 31/X 1893. EELKHKA A-el-244.

¹⁴² Hageri koguduse kantslikaust. 1/I 1903 - 25/XI 1907. EELKHKA A-el-245.

1913. aastal laulatas Thomson 41 paari, maha kuulutas 80 paari. Oluliseks erinevuseks varasemate kantslikaustadega on see, et ta märkis iga nime juurde ka sünniaja. Samuti võib välja tuua, et märkimisväärselt oli kasvanud laulatuste arv aprillis ja juunis – mõlemas kuus toimus 10 laulatust. Erakordne oli üks aprilli pühapäev, kui laulatati korraga seitse paari.¹⁴³

1923. aastal toimus Hageris vaid 30 laulatust, kuigi maha öeldi 70 noorpaari. Suurenes nende paaride arv, kellest üks osapool oli pärit kaugemalt, näiteks Läänemaalt või Virumaalt. Jätkuvalt olid paljud kihlujad pärit Tallinnast.

Laulatuste arvu järkjärguline vähenemine viitab ilmselt ühiskonna sekulariseerumisele. Järjest rohkem läksid rahvastikuregistri toimingud vaimulikelt omavalitsustele, mistõttu paljud inimesed, kes ei pidanud usku oma elus oluliseks, valisid toimingute läbiviimiseks ilmaliku viisi.¹⁴⁴ Seadus, mis võttis vaimulikelt rahvastikuregistri pidamise kohustuse, jõustus Eesti Vabariigis 1. juulil 1926. Toiminguid võis aga juba varem ilmalikult läbi viia.

Eesti Vabariigi aegsetel aastatel toimus Hageris igal aastal umbes 30 laulatust.

1933. aastal oli selleks arvuks 31, kihlapaare 42. Oluliseks muutuseks võib pidada seda, et mahakuulutamise ja laulatuse toimumise ajaline vahe muutus pikemaks. Varasematel aastatel järgnes laulatus nädal pärast kolmandat mahakuulutamist. 1933nda aasta kantslikaustast selgub, et laulatus võis toimuda ka mitu nädalat või suisa kuid hiljem. Samuti on kandunud järjest rohkem laulatusi suvekuudele. Esmakordselt toimus kõige rohkem laulatusi juunis, mis viitab sellele, et ilmselt ei oldud enam nii sõltuvad teoludest, ega seganud ka suvised talutööd pidutsemist.¹⁴⁵

1926. aastal kehtestatud uus seadus, millega oli võimalik abielu ilmalikult registreerida, andis ka koguduse õpetajatele võimaluse ilmaliku registreerimise õigus endale taotleda. Hageri koguduse nõukogu otsustas 25. mail 1926, et nad toetavad õpetaja Thomsonit loa taotlemisel ning teadaolevalt Thomson seda ka tegi.¹⁴⁶ Kirikuraamatutest ei ole aga võimalik tuvastada, kui paljude paaride puhul toimetas Thomson ka ilmaliku registreerimise, sest need andmed seal ei kajastunud. Koguduse nõukogu protokollides mainitakse aga, et neid oli vähe.

Hageris veedetud aastatel laulatas Thomson 1791 paari.

¹⁴³ Hageri koguduse kantslikaust. 1/I 1912 - 26/XII 1920. EELKHKA A-el-247.

¹⁴⁴ Hageri koguduse kantslikaust. 1/I 1921 - 6/I 1928. EELKHKA A-el-248.

¹⁴⁵ Hageri koguduse kantslikaust. 6/I 1933 - 7/V 1936. EELKHKA A-el-4.

¹⁴⁶ Hageri koguduse nõukogu protokoll 25.05.1926. Hageri koguduse nõukogu protokollide raamat. EELKHKA.

5.4. Matused

Matusetalitused on vaimuliku ametis töö, mida ei saa ette planeerida nii nagu seda saab teha leerikooli väljakuulutamise või siis laulatuste ja ristimistega, mille aega saab kokku leppida.

Ajal, mil Thomson oli Hageris õpetajaks, oli suremus ja seda eelkõige laste hulgas, väga suur. Eranditeks olid pigem väga kõrgesse ikka jõudnud inimeste matused. Nende kohta pidas Thomson kantslikaustas eraldi arvestust. Hageris teenimise esimestel aastatel oli aastas kolm kuni neli üle 80. aasta vanuse inimese matust. Hiljem see arv järjest kasvas.

Surnute nimekirjad on kantslikaustades ühed kõige huvitavamad, kuna sisaldavad väga palju informatsiooni. Lahkunu nime juurde on märgitud küla, kust ta oli pärit ning meesterahva puhul ka talunimi. Naiste puhul, kelle abikaasa või lesk ta oli ning mitu last elus, mitu surnud. Meeste juurde on laste arv lisatud vaid siis, kui oli tegemist lesega. Nii meeste kui naiste juures on märgitud, kui kaua ta oli abielus olnud ning lese puhul ka leseastad. Samuti on mainitud meeste puhul nende amet, kui oli tegemist näiteks võõrmündri, kooliõpetaja, kõrtsmiku või mõne mõisa töölise või teenijaga.

Surnud laste kohta on märgitud, kelle tütre või pojaga oli tegemist ning vanus märgitud kuulise täpsusega nt 5 a ½ kuud.

Huvitavaks informatsiooniks on ka surma põhjused. Surma põhjuse ja diagnoosi panemine ning üleskirjutamise viis muutus ajajooksul oluliselt. 19. sajandi lõpus suri pea iga kolmas inimene „rinnahaigusesse,“ mis võis tähendada nii kopsu-, hingamisteede- kui ka südameprobleeme. Täpselt sama umbmäärane oli „kõhuhaigus.“ Ajajooksul said need hädad täpsema diagnoosi ja detailsema nimetuse. Rinnahaigus võis olla difteeria, kopsupõletik, infarkt jne. Kõhuhaigus aga düsenteeria, kõhukrambid jms. Mõne suurema taudi puhul oli näha, kuidas terve küla või ka naaberkülad kannatasid haiguse tõttu ning suremus oli suur.

Matusetalitused toimusid nii nagu eelpool mainitud, pühapäeviti. Peale jumalateenistust toodi lahkunute kirstud ümber altari. Aruannete järgi võib vaid ette kujutada kui ränk oli vaimuliku töö, kui mõnel pühapäeval tuli matta korraga mitu last. Raskemate taudide perioodidel juhtus, et paari päevase vahega surid ka ühe perekonna lapsed. Näiteks 1911. aasta 21. augustil toimus kuue lahkunuga matus, kellest viis olid lapsed.¹⁴⁷ 1906. aasta alguses on ringelnud kihelkonnas

¹⁴⁷ Hageri koguduse kantslikaust. 2/XII 1907 - 1/I 1912. EELKHKA A-el-245a.

raske kaelahaigus, mis viis veebruaris kahest perekonnast kolm last. 19. veebruaril mattis Thomson Kurtnast pärit perekonnast 15., 12. ja 5 aastase lapse ning 5. märtsil Pakklast pärit ühe pere 14., 10. ja 6. aastase lapse.¹⁴⁸

Kirikus toimunud matusetalitus oli ühine, mis tähendas, et personaalset ja pikka matusekõnet igale surnule ei peetud. Kuna vaimulikul ei olnud võimalik minna surnuaeda talitusi toimetama, õnnistas ta iga lahkunu kirstu juures tema viimse puhkepaiga ning pani sümboolselt kolm peotäit mulda väikse rätikuga kirstu kaasa. Surnuaias viisid matusetalituse läbi vöormündrid.

Hugo Hahn meenutab oma esimest Hageri kirikus veedetud pühapäeva: „*Lõpuks, kui see pikk jumalateenistus jääkülmas kirikus õnnistussõnadega lõppes, lootsin, et nüüd saab liikuma. Mitte keegi aga ei liigutanud end! Vöormündrid mu kõrval jäid istuma nagu poleks märganudki, et jumalateenistus on lõppenud. Olin väga imestunud, kui orel alustas uuesti mängu – seekord pidulikku, sünget teost. Loo saatel kanti kiriku vahekäigust altari ette neli kirstu. Algas matusetalitus, millel osales kogu kogudus. Sel nädalal oli vaid neli lahkunut, kuid oma praktika aja jooksul nägin ka matust, kui kirikusse oli toodud 18 puusärki. Seal nad seisid – auväärne koolipapa kõrvuti mõne lapsega. Surm teeb meid kõiki võrdseks. Mind hämmastas kolme peotäie mulla panek valgesse rätikusse, mille juurde luges õpetaja sõnad „Mullast oled sa võetud...“ kuid see kõik toimus seepärast, et vaimulikul ei olnud võimalik minna kõiki surnuid kalmistule matma.“¹⁴⁹*

1893. aastal maeti Hageri koguduses 168 inimest – naise 79, mehi 90. Neist alla viieaastaseid lapsi oli 31. Kõige rohkem täiskasvanuid suri 60. - 70. aastaseks. Kusjuures mitmel juhul on kirjas diagnoosiks juba 62. aastaselt surnud inimese kohta, et suri vanadusse. Ilmselt ei osatud täpsemat surmapõhjust öelda. Meeste puhul oli erakordselt kõrge suremus 50-60. aastaste hulgas. Üheks suurimaks surmapõhjuseks oli sel aastal rinnahaigus – seda nii meestel kui naistel. Samuti suri sel aastal 11 inimest tiisikusse. Väikelaste puhul oli peamiseks surmapõhjuseks krambid, kuid kui vaadata nende vanust – enamus surnud imikueas - siis ilmselt tänapäevane nimetus selle surma põhjuseks oleks „hällisurm.“

Meeste nimekirjast leiab ka kolm õnnetuse läbi lahkunut. Naiste hulgas neid ei ole. Küll aga jääb silma erakordne juhtum, kus 6. juunil 1893. aastal on leitud Kohilast, Tohisoo sillalt

¹⁴⁸ Hageri koguduse kantseeriumi arhiiv. 1/I 1903 - 25/XI 1907. EELKHK A-el-245.

¹⁴⁹ **Hoerschmann, Gotthard.** Chronik Thomson – Wieckmann II Teil Konstantin Adolf Thomson 1865-1938 lk. 112.

surnud imik. Nimetuna on ta kantsli kaustas ja nimetuna ka maha maetud. Selliseid juhtumeid, et „kusagilt leiti mahajäetud laps“ tuli ka hiljem ette, kuid siiski harva.¹⁵⁰

1903. aastal oli lahkunuid pea sama palju, kui kümme aastat varem – 161 surnut, neist naisi 81, mehi 80. Väga palju oli väikelaste surmasid. Alla viieaastaseid tüdrukuid suri 29, poisse 28. Üle kümne lapse sündis surnult. Peamised haigused, millesse lapsed surid olid rinnahaigus ja krambid. Naiste eluiga oli tõusnud - kõige rohkem naisi suri vanuses 70-80. Kui 1893. aastal elas üle 80. aasta vanuseks vaid kolm naist ja kolm meest, siis kümme aastat hiljem on vastavad arvud kaheksa ja viis. Endiselt on Hageris olnud surmavaks haiguseks tiisikus – sellesse suri 12 inimest. Uue haigusena on surmapõhjuste nimekirjas aga soetõbi, mida varasematel aastatel ei kohta.

1903. aasta kantslikausta on Thomson hakanud märkima lahkunute nimekirja infot selle kohta, kelle lähedased on maksnud lisaküünla süütamise eest altari.¹⁵¹

1905 – 1906. aasta kantslikaustades joonistub välja keerulistest ühiskondlikest sündmustest tulenev olukord. 1905. aasta rahutused, mis tõid kaasa mõisate põletamise ja rüüstamise, võtsid Hageri kihelkonnas drastilised mõõtmed. Kannatada said mitmed kohalikud mõisad.

1905. aasta detsembri surnute nimekirjas on viis meest, kelle surmapõhjuseks on kirjutatud „tragunitest t.“ ja kuus, kelle juures märges „kassakatest t.“ Thomsonil tuli matta noored, kohalikud mehed, kes osalesid 1905. aasta mõisate põletamise aktsioonis ning olid sõdurikuulide läbi surma saanud. Lisaks eelpool mainitutele mattis ta ka kaks meest, kes lasti maha Kohila mõisa juures.¹⁵² 1913. aastal maeti Hageris 167 inimest, kellest 89 olid mehed ja 78 naised. Ilmselt levis sel aastal Hageris mõni raske viirus, sest väikelapsi, kes alla viieaastasena surid, oli üle viiekümne. Peamiseks surma põhjuseks on märgitud rinnahaigus.

Omapärastest surmapõhjustest võiks välja tuua, et üks 21. aastane mees suri „seestumise“ tõttu. Samuti, et üks 49. aastane mees suri hobuse lõhkumise tagajärjel.¹⁵³

Hageri kogudust puudutas ka Esimene Maailmasõda, kus hukkusid kohalikud noormehed. Nende kohta on Thomson märkinud kantslikausta „11 sõjaväljal surnut.“¹⁵⁴

¹⁵⁰ Hageri koguduse kantslikaust. 13/XII 1892 - 31/X 1903. EELKHKA A-el-244.

¹⁵¹ Hageri koguduse kantslikaust. 1/I 1903 - 25/XI 1907. EELKHKA A-el-245.

¹⁵² Samas.

¹⁵³ Hageri koguduse kantslikaust. 1/I 1912 - 26/XII 1920. EELKHKA A-el-247.

¹⁵⁴ Samas.

1923. aasta oli matuste arvu poolest eriline – vaid 111 matust. Kolmekümne aasta lõikes on see kõige väiksem arv. Neist 66 olid mehed ja 45 naised. Imikueas surnud lapsi oli endiselt palju. 1923. aastal oli aga kahe mehe surma põhjuseks märgitud tapmine, mida juhtus väga harva. Uuendusena leiab surnute nimekirjast märkmed matuse eest tehtud annetuste kohta. Varasemates kaustades olid annetused eraldi tabelitena välja toodud. Samuti on mõne lahkunu juures mainitud eraldi annetust oreli eest.

Matuste, nii nagu teistegi talituste arv järjest vähenes. 1933. aastal maeti 110 inimest, neist 53 meest ja 57 naist. Nii mehi kui naisi suri kõige rohkem 70-80. aasta vanusena. Surmapõhjused olid läinud oluliselt detailsemaks, meditsiinilised diagnoosid ei olnud enam üldistavad. Uued haigused surma põhjustena olid näiteks vähk, ajurabandus, aga ka gripp.

Esmakordselt on Thomson hakanud kantslikaustas ära tooma varem lahkunute mälestamist. Võimalik, et seda tehti ka varem, kuid selle kohta puudub informatsioon. Mälestamise info juures on mainitud ka, mille eest tehti annetus. Näiteks 15/X 1933 „*Abikaasa, poeg ja vennad ja omaksed mälestavad ühe aasta eest 16. X maetud Pauline Soomani. 1 kr Kirik, 1 kr Orel ja 1/2 küünal alt.*“¹⁵⁵

Thomson mattis Hageris teenides 6250 inimest – see on ligi 2000 inimest vähem, kui ristitute arv.

5.5. Armulaua jagamine

Armulaud on luterlikus kirikus üks kahest sakramendist.¹⁵⁶ Armulaud ehk pattude andekssaamine peale nende tunnistamist, toimub läbi sümboolse Jeesuse ihu ja vere vastuvõtmise.¹⁵⁷ Sakramenti võisid käesolevas töös käsitletud ajal vastu võtta vaid leeriõpetuse läbinud inimesed.¹⁵⁸ Seetõttu oli esimene armulaua osalemine väga oluline sündmus inimese elus – ta sai osa pühast sakramendist. Esimene armulaua osalemine on kõikide koguduseliikmete puhul fikseeritud ka kirikuraamatus. Edasised armulaua osalemised ei ole alati üles märgitud, kuigi seda eeldati. Kehtis kord, et pühapäeva hommikul tuli end õpetaja juures köstrimajas „*üles anda*,“ et armulauale minna ning teha sellekohane annetus

¹⁵⁵ Hageri koguduse kantslikaust. 6/I 1933 - 7/V 1936. EELKHK A-el-4.

¹⁵⁶ Esimene sakrament on ristimine.

¹⁵⁷ Armulaud. Eesti Evangeelne Luterlik Kirik. www.eelk.ee, külastamise kuupäev 03.05.2016.

¹⁵⁸ Tänapäeval on luterlikus kirikus lubatud armulauast osa saada ka ristitud lastel.

kogudusele. On võimalik, et igal pühapäeval end „üles andmas“ ei käidud, kuid armulaual siiski osaleti. Suured armulauast osavõtjate arvud ei tähenda, et täpselt nii palju inimesi käiski kirikus ja armulaual, vaid neis kajastub ka inimeste mitmekordne armulauast osasaamine samal aastal.

1893. aastal osales Hageris 7056 inimest armulaual. 1935. aastal oli see arv 3019, mis tähendab, et armulaualiste arv oli 44. aastaga vähenenud rohkem kui poole võrra. Absoluutselt kõikidel neil aastatel oli naiste osavõtt armulauast suurem kui meestel. Samas oli kombeks, et abielupaarid käisid koos armulaual. Naiste suurem armulauast osavõtmist võib ehk seletada asjaoluga, et mehed surid varem ning koguduseliikmete hulgas oli palju lesknaisi.

Antud arvudes on kajastatud ka kodused armulauad, mida Thomson käis jagamas kogu kihelkonnas igal nädalal. Armulaualiste arv langes aasta-aastalt, kuni 1931 ja 1932 oli see kunagise 7056 asemel vaid veidi üle 2000.

Thomsoni jumalateenistused olid ajaliselt väga pikad. Kui vaadata armulaualiste arvu, siis on selge, et ka armulaua jagamine võttis päris palju aega ning lisas omajagu pikkust jumalateenistusele. Keskmiselt mahub korraga Hageri altari ümber 40 inimest (talviste riietega vähem), mis tähendab, et kui aastast käis armulaual 6000 inimest, siis igal pühapäeval ca 115-130 inimest. See tähendas, et õpetaja pidi jagama armulauda vähemalt kolmele lauataiele inimestele, mis kestis ajaliselt umbes 20-30 minutit.

5.6. Annetused ja korjandused

Kirik on organisatsioon, kus on läbi sajadite olnud oluline koht annetustel. Lisaks sellele, et kirik on elanud annetustest, on annetusel kui toimingul olnud inimese enda jaoks oluline tähendus. Annetus kui ohvriand, mille olemus seisneb otseselt kristluse algpõhimõttes. Erinevates konfessioonides on annetuse tähendus olnud erinev, kuid liikmemaks või liikmeannetus on neis kõikides sisse seatud. Ohvriandide kohta leidub rikkalikult seletusi ja põhjendusi nii Vanas kui Uues Testamendis. Kirikuga seoses teatakse ehk kõige paremini lesknaise ohvrianni lugu: „*Ja üks vaene lesknaine tuli ja pani kaks leptonit, see on ühe veeringu.*“ (Mk 12, 42) ¹⁵⁹ Kümnnise maksimisest räägitakse samuti mõlemas testamendis ehk

¹⁵⁹ Piibel. Eesti Piibliseltsi väljaanne. Tallinn, 1997.

siis inimese jaoks oli juba iidsetel aegadel selge, et osa oma sissetulekust tuleb tänuks Jumalale tagasi ohverdada. Iga kristlase jaoks on materiaalse annetuse kõrval seisnud silme ees ka suurim ohverdus ehk Jeesuse Kristuse ristisurm.

Seetõttu on olnud annetuste toomine kirikule inimeste elu loomulik osa. Võib öelda, et see on kristlikus kultuuriruumis sama loomulik, kui lapse ristimine või abielu laulatamine.

Annetusi tehakse nii nimeliselt kui anonüümselt. Luteri kirikus on annetuskast kuhu saab ja tegelikult soovitatavalt ka peab tegema igal pühapäeval annetuse, ent alati on olnud vaimuliku juures ka eraldi raamat, kuhu märgitud nimelised annetused. Iga-aastane annetuse tegemine on luterlikus kirikus taganud täieõigusliku koguduseliikme staatuse. Samuti on kogutud ajajooksul erinevaid sihtotstarbelisi annetusi vastavalt vajadusele,

Hageri kirikusse on sihtotstarbeliste annetustega saadud orel, viidud läbi suuremaid remonttöid, ehitatud surnuaia kiviaed jne., millest on siin eelpool ka kirjutatud. Need on olnud ühekordsed ehk projektikorras läbi viidud annetuste kogumised. Lisaks eelpool mainitutele leiab Thomsoni kantslikaustadest nimekirju sihtotstarbelistest annetustest, mida on korjatud aastaid.

Iga-aastase kirikumaksu kõrval kehtisid kindlad summad erinevatele talitustele – ristimine, leer, laulatus, matus. Neid nimetati kord maksudeks kord annetusteks. Samuti kehtisid enam-vähem soovituslikud summad koduse armulaua puhul. Kui inimene käis pühapäeval kirikus armulaual, siis reeglina tegi ta vaba annetuse kas siis kirikus olevasse korjanduskarpi või õpetaja juures end armulauale kirja panemisel. See andis võimaluse ka paarisõnaliseks mõttevahetuseks õpetaja ja koguduseliikme vahel.

1893. aasta kantslikausta annetuste rubriigis on peamiselt annetatud misjonitööle ning kihelkonna vaestele. Erilisena jääb silma annetus, mille kohta on märgitud ristimisliiled. Samuti on antud raha altarikatete heaks. Annetuste kuupäevade järgi võib järeldada, et neid tehti igal ajal ja mitte ainult pühapäeviti. On pühapäevi, kui ei ole kirjas ühtegi „eriannetust“, kuid samas on tehtud neid nädala sees. Ilmselt on inimesed oma panuse andnud näiteks kodukülastuste ajal või siis õpetaja juures vestlemas käies.

Kümme aastat hiljem 1903. aastal on samuti kõige rohkem tehtud annetusi vaeste heaks. Eraldi on välja toodud kiriku ja kihelkonna vaestele kogutud summad. Misjonile tehtud annetused on samuti rohkem lahti kirjutatud – Leipzigi misjoni, Soome misjoni, Juudimisjoni heaks jne. Mitmeid aastaid tehti korjandusi ka pimedate ja kurtummade heaks. Samuti on annetatud

Hageri oreli, aga ka Hageri kirikuõpetaja lese heaks. Tegemist oli kirikus toimiva keskkassa süsteemiga, kuhu tehti annetusi ja mille kaudu toetati lahkunud vaimulike leski.

1913. aasta annetuste nimekirjas on uue annetuseliigina kirjas kooli heaks. Hageris oli selleks ajaks asutatud oma Haridusselts ning ehitatud koolimaja, mis vajab toetust. Suurimad annetused aga tehti endiselt vaestele ja misjonitööle. Nimekirjad kantslikaustades läksid iga aastaga detailsemaks, kuigi kõikide lühendite tähendust on raske mõista. Korjanduste summad ei ole toodud ära lihtsalt numbrina, vaid need on iga kuupäeva taga kirjas osamaksetena ning juurde on märgitud, kus korjandus läbi viidi. Haruldase annetuste korjamise kohana on selles raamatus mainitud paar korda ka Hageri palvemaja.

1923. aasta kantslikaustas on kirjas mitmed erinevad sihtotstarbelised korjandused ning ka ühekordsed annetused. Näiteks möldri tules hävinud maja ülesehitamise heaks ja Püha kiriku torni heaks. Misjonitöö korjandused on jaotatud kaheks – sisemisjoni ja välismisjoni annetused. Eraldi annetusteread on tekitatud Punasele Ristile ja Piibli Seltsile. Sel aastal on ka palju annetusi isikliku surnuteki kasutamise eest. Surnutekk oli kate, mis asetati lahkunu kirstule, kui ta viidi kirikust välja.

1930natel on annetuste ülesmärkimine muutunud taas vähem detailsemaks. Võimalik, et korjandusest jagati proportsionaalselt erinevate teemade alla summad, sest järjest rohkem läks kogu kiriku üldine majandamine bürokraatlikumaks. Kui varem oli leeriskäimine maksnud ühe kindla summa ning see jaotati kirikuõpetaja ja köstri vahel ära, siis nüüd on leerilapsed teinud konkreetse annetuse kirikule, mis on jaotatud erinevate kuluartiklite vahel. 1933ndal aastal on leerilastelt kogutud 1920 krooni, mis jaotati välismisjoni, vaeste, kurtummade, kiriku ja sisemisjoni vahel. Samal aastal toimunud teise leeri ajal on korjatud 800 krooni, mis läks täielikult leerilaste harmooniumi heaks. See tähendab, et leerimaks läks koguduse üldkassasse, kust tehti vajalikud väljamaksed. Üldised koguduse annetused on jaotunud tavapäraselt ehk siis sise – ja välismisjonile, vaestele, oreli ning oma kiriku heaks.¹⁶⁰

Annetuste teema oli koguduse jaoks väga oluline, sest sellest sõltus koguduse elujõulisus.

¹⁶⁰ Hageri koguduse kantslikaust. 6/I 1933 - 7/V 1936. EELKHKA A-el-4.8.

6. KONSTANTIN ADOLF THOMSONI TEISED KIRIKLIKUD JA ÜHISKONDLIKUD KOHUSTUSED

Koguduse õpetaja töö ei piirdu reeglina vaid vaimuliku tööga. Erinevatel ajajärgudel on olnud kogudusevälised ülesanded väga mitmekülgsed.

Thomson oli Hageri kihelkonnas kõige laiemas mõistes kultuuri ja hariduse eest seisja ning nende teemade edendaja. Ta oli kindlasti ka lüliks mõisnike ja talurahva vahel, sest ei kuulunud ise kumbagi rühma, kuid suhtles mõlemaga aktiivselt. Thomsonil olid head suhted kõikide võimukandjatega. Ta oskas liikuda võimukoridorides ning ta suhtles vabalt nii eesti, saksa kui ka vene keeles. Seetõttu usaldasid teda nii aadlikud kui ka lihtrahvas.

6.1. Lääne-Harju praostkond

Lääne-Harju praostkond asub osaliselt Harju, osaliselt Rapla maakonnas. Sajandite jooksul on praostkonda kuulunud erinevad kirikud, seda eelkõige seetõttu, et algselt abikirikud on ajajooksul iseseisvateks kogudusteks registreeritud.

1892. aastal kui Thomson Hagerisse tööle tuli oli Lääne-Harju praostiks õpetaja Carl Eduard Malm Raplast. 1901. aastal asus praosti kohuseid täitma Harju-Madise koguduse õpetaja Paul Eduard Ottokar Hirsch, kes aga aasta pärast suri.

2. juulil 1902. aastal valiti Lääne-Harju praostkonna praostiks Konstantin Thomson. Ametisse õnnistamine toimus samal aastal 2. septembril. Lääne-Harju praostkonda kuulusid Hageri, Harju-Madise, Keila, Nissi, Paldiski, Rapla ja Risti kogudused. Lisaks olid abikogudused Keilal Rannamõisas ja Risti kogudusel Nõval.¹⁶¹

Praosti kohustuste hulka kuulus kord aastas praostkonna sinodi koosoleku kokkukutsumine. Samuti esindas ta praostkonda kirikuvalitsuses ning reeglina jutlustas praostkonna suurematel ja olulisematel jumalateenistusel nagu uute vaimulike introduktsiooni-jumalateenistused jms. Näiteks 23. märtsil 1924 õnnistati Risti kirikus ametisse õpetaja Wilhelm Reinhold

¹⁶¹ Die Pastoren des Konsistorialbezirks Estland 1885-1919. Herausgegeben von **Erik Amburger**, bearbeitet von **Helmut Intelmann**. Köln, 1988, lk. 16.

Schwartz.¹⁶² Samal aastal sai uue õpetaja ka Paldiski kogudus, kui 19. oktoobril õnnistati ametisse õpetaja Gustav Lesta. Seejuures tähistati ka koguduse 50. ja usupuhastuse 400. aastapäeva.¹⁶³

Sinodi koosolekud toimusid igal aastal erinevas koguduses. Kuna liikumine ei olnud tol ajal lihtne ning kokku tuldi väga suurte vahemaade tagant, kestis sinodikoosolek kaks päeva.

Näiteks 1925. aastal toimus sinod 16-17. aprillil Paldiskis. Osalesid kõigi seitsme koguduse vaimulikud, lisaks 2 köstrit ja 9-10 saadikut. Sinod algas täispika jumalateenistusega kirikus ning koosoleku laua taha istuti alles kell 15.00. Praost esitas 1924. aasta kohta aruande, milles toonitas, et usuelu on Lääne-Harju praostkonnas tõusuteel – armulaualiste arv oli tõusnud võrreldes eelmise aastaga 1500 inimese võrra. Aruandes tõi ta veel välja sünnid, ristimised, leerid, laulatamised, surmad. Eraldi toonitas, et üks mees elas 90 ja üks naine 93 aastaseks. Samuti, et enesetappe oli neli, mis on vähem kui varem, kuid et alkoholi liigtarbimise tõttu suri viis meest, mida on kindlasti palju. Sinodi saadikud olid omakorda märkinud, et Lääne-Harju praostkonna vaimulikud on kõik eeskujulikud ja „käivad rahvaga käsikäes.“ Sinodi teisel päeval arutati EELK põhikirja § 3 üle ning lükati tagasi Viru praostkonna deklaratsioon sama põhikirja punkti muutmise osas. Koos arutati ka pühapäevakoolide teemat ning kehtestati praostkonnaülene pühapäevakooli tundide läbiviimise kord. Sinodi lõpetas huvitav füüsika näidistund, mille viis läbi Paldiski Reaalgümnaasiumi õpetaja. Osalejatel oli võimalik näha, kuidas tehakse füüsikalisi katseid ning kui kaugele oli pedagoogika arenenud.¹⁶⁴

Kord aastas kogunesid praostid ka konsistoriumisse, praostide koosolekule. Teadaolevalt toimusid praostide koosolekud aastast 1923 ning lõppesid 1943 – koosolekuid ei toimunud aastatel 1936-1939.¹⁶⁵ Kohtumistel arutati erinevaid kirikuüleseid teemasid.

1924. aasta praostide koosolekul oli peamiseks arutelu teemaks Usupuhastuspüha 400. aastapäeva tähistamine. Kõikidelt praostkondadelt olid laekunud ettepanekud juubeli suurejooneliseks jäädvustamiseks. Soovitati ehitada Tallinna uus kirik, tuua Lutheri ausammas Keilast Tallinna jne. Lääne-Harju tegi ettepaneku rajada Tallinna linnaservadesse kolm uut kabelit. Kõige suurema poolehoidu pälvis aga Tallinna Pauluse kiriku üles ehitamiseks üle-

¹⁶² Eesti Kirik, 03.03.1924 nr 14.

¹⁶³ Eesti Kirik, 02.10.1924 nr 40.

¹⁶⁴ Eesti Kirik, 30.04.1925 nr 17.

¹⁶⁵ Praostide koosolekute protokollid 13.04.1923-21.12.1935 ja 25.10.1939-4.11.1939. EELKKA 1-1.

Eestilise korjanduse läbiviimine. Otsustati, et see kirik saab edaspidi olema usupuhastuse juubeli kirik.¹⁶⁶

1925. aastal toimus koosolek 1. mail, kus oli samuti päevakorras EELK põhikirja § 3 sõnastus. Ülejäänud teemad olid üsna sarnased tänapäevastele teemakäsitlustele – aruande küsimustiku parendamine, ajalehe „Eesti Kirik“ rahaline seis, kiriku keskkassa süsteem, köstrite teenistuslepingud jne. Erimeelsuste tõttu oli Ida-Harju praostkonna praost Harald Pöld esitanud avalduse konsistoriumi assessori kohalt lahkumiseks. Seetõttu oli 1. mail 1925 päevakorras ka tema asemele uue kandidaadi valimise küsimus. Uueks kandidaadiks esitati Konstantin Thomson, kuid assessoriks teda siiski ei valitud.¹⁶⁷

1920. aastatel, kui rahvas järjest rohkem ilmalikustus ning mitmed rahvastikuregistri toimingud, mis varem tehti koguduse juures, viidi omavalitsuste alla, oli ka sinoditel nende muutustega seotud teemad päevakorral.

1926. aasta sinodil Ristil märgiti, et pühapäevade pühitsemine jääb järjest vähemaks. Pühapäeviti aetakse aina rohkem valla ja seltside asjaajamisi, samuti leitakse, et ka sel päeval on vaja tööd teha. Muret tunti järjest süveneva alkoholismi ning muude ilmalike mõjutuste pärast. Samas leiti, et otsest kirikuvastast tööd kusagil koguduses ei tehta ning kirik peab ise minema rohkem inimeste sekka ja kohal olema.

1926. aasta sinodil valiti Thomson taas praostiks – seekord tähtajaliselt kuueks aastaks.¹⁶⁸ Järgnevate aastate sinoditel hakati aina rohkem rääkima teemal - kuidas koguduseliikmete arvu suurendada, mistõttu sisemisjoni teema oli pidevalt päevakorral, samuti lastele mõeldud jumalateenistuste läbi viimine.¹⁶⁹

Praosti kohustuste hulka kuulus ka praktilal olevate tulevaste vaimulike juhendamine ning praostkonna vikaarvaimulike tööle rakendamine. 1928. aastal määrati Lääne-Harju praostkonna vikaarõpetajaks Otto Wilhelm Etzhold, kes peagi abiellus Thomsoni tütre Dorisega.¹⁷⁰ Vikaaristaatusesse ei jäänud Etzhold kauaks. 19. mail 1929 määrati ta Harju-Madise koguduse õpetajaks.¹⁷¹

¹⁶⁶ Eesti Kirik, 08.05.1924 nr 19.

¹⁶⁷ Eesti Kirik, 07.05.1925 nr 18.

¹⁶⁸ Eesti Kirik, 01.07.1926 nr 26.

¹⁶⁹ Eesti Kirik, 09.06.1927 nr 23.

¹⁷⁰ Eesti Kirik, 29.03.1928 nr 13.

¹⁷¹ Eesti Kirik, 23.05.1929 nr 21.

1929. aasta Lääne-Harju sinodil Thomsoni poolt tehtud praostkonna aruandes on märgata olulisi muutusi. Mõisate riigistamise käigus võeti ka kirikumõisatelt maad ning kogudusele jäeti vaid mõisasüda. Seetõttu said vaimulikud 1920ndate lõpus töötasu juba peamiselt rahas ning põllupidamine kirikumõisates oli viidud miinimumini. Kuna paljud sakslased olid oma kodudest ilma jäänud, siis oli ka Saksamaale lahkujate hulk suur. Antud olukord tõi kaasa saksakeelsete jumalateenistuste olulise vähenemise. 1928. aastal peeti neid Lääne-Harju praostkonnas veel vaid Paldiskis ja Hageris, kuid kordades vähem kui varasematel aastatel. Hageris toimus keskmiselt kuus korda aastas saksakeelne jumalateenistus.

Hoogustunud oli kirikukooride teke – igas praostkonna koguduses tegutses oma koor. Lisaks oli aktiivistunud laste- ja noortetöö ning ka noortest oli moodustatud laulu- ja pillirühmi, kes käisid kirikus esinemas. Esmakordselt mainis Thomson aruandes, et majanduslikult oli eelmine st 1928. aasta keeruline. See on ilmne vihje tekkinud olukorrale, kus kogudused kaotasid kirikumõisa maad ning pidid hakkama rahas õpetajatele palka maksma, mis käis paljudele üle jõu.¹⁷²

22. juunil 1932. aastal valiti Thomson viimast korda praostiks. 1935. aastal, kui oli juba teada, et Thomson on siirdumas pensionile, valiti Keilas 25-26. augustil toimunud sinodil praosti kandidaatideks Ado Kõögardal Keilast ning Jakob Liiv Raplast. Thomson toonitas oma viimases praosti aruandes, et Lääne-Harju praostkonnal läheb hästi. Edaspidiseks pani ta vaimulikele südamele, et oluline on tegeleda koguduseliikmete hingehoidliku tööga ning panustada noortesse.¹⁷³

Märkimisväärne on, et Konstantin Thomson jäi praostiametisse ka peale tsaaririigi kokku varisemist vabas rahvakirikus, vaatamata oma rahvusele.

6.2. Ristirahva Pühapäeva Leht

Paljude erinevate ametite kõrval tegutses Thomson aastatel 1903-1918 *Ristirahva Pühapäeva Lehe* toimetajana. *Ristirahva Pühapäeva Leht* oli nädalaleht, milles leidis kristlikku, harivat ja õpetlikku lugemist ning mitmesugust pildimaterjali. Ajalehte hakati välja andma 1875. aastal,

¹⁷² Eesti Kirik, 04.04.1929 nr 14.

¹⁷³ Eesti Kirik, 29.08.1935 nr 35.

olles seega üks esimesi eestikeelseid nädalalehti.¹⁷⁴ Esialgu oli tegemist kristliku nädalalehega, mis erines seetõttu teistest väljaannetest. Ajapikku lisandus järjest rohkem muid teemasid. Konstantin Thomson on märgitud esmakordselt ajalehe toimetajaks 27. aprilli numbris 1903. aastal.

Ajalehe ülesehitus oli läbi aastate ühesugune. Esimesel leheküljel vaimuliku mõtisklus või jutlus piibli kirjakohta põhjal. Seejärel erinevad haledad ja lihtsakoelised tõlgitud jutustused. Uudised nii meilt kui mujalt ning mitmesugune hariv informatsioon – põllumajandus, rahvakalender, ilma- ja kliimateemad, poliitika, ühiskondlikud sündmused jne. Leidus ka politseikroonikat ning populaarteaduslikke artikleid. Ajalehe eesmärk oli eesti keeles rahvast harida. Mitmetes numbrites on reklaamil ja teadatel erilisel suur osatähtsus, nii et nendega on kaetud mitu lehekülge, kuigi põhiliselt oli reklaamiks lehe viimane külg. Kõrvuti võis kuulutuste leheküljel olla nii üleskutse praostkonna sinodi koosolekul osalemiseks kui ka mesilaste pidamise kursuse reklaam. Samuti võis leida pakkumisi alates harmooniumist ning lõpetades puusärkide ja kapsataimede müügiga. Aasta viimase numbriga kaasnes järgmise aasta seinakalender.

1905. aasta viimases numbris ilmus ajalehe toimetuse kokku pandud sisukord. Sellest lähtub, et vähemalt 1905. aastal ilmunud numbrite sisust oli 1/3 vaimulik – jutlused, piibli kirjakohtade seletused, jutukesed jne. Aga ka ülejäänud tekstide kohta mainitakse, et need olid õpetlikud või harivad.¹⁷⁵ Tollele ajale omaselt võib öelda, et ka need jutud, milles polnud otsest viidet piiblile, olid siiski sisult vagad ning manitsevad, kandes endas kaudselt kristlikku sõnumit.

Võib vaid ette kujutada, kui suur oli ajalehe toimetamise töö, kui käsitlevate teemade amplituud oli nii lai. On märkimisväärne, et Thomson jõudis selle tööga tegeleda kõikide muude kohustuste kõrvalt, mistõttu on selge, et ta ei saanud seda tööd teha üksinda. Toimetuse büroo asus Tallinnas. Kui tihti jõudis ta ise toimetusse, ei ole teada. Villem Reiman arvas, et vastutav väljaandja [Konstantin Thomson] jättis ajalehe väljaandmise täielikult tegevtoimetaja ülesandeks.¹⁷⁶ Nii see ilmselt oligi, kuigi ajalehes ilmusid ka Thomsoni artiklid. Thomsoni tütreid on meenutanud, et isale meeldis varahommikul oma laua taga kirjutada ajalehe artikleid – see olevat olnud talle suur nauding. Kahjuks ei ole võimalik teha täielikku analüüsi Thomsoni artiklite mahu kohta. Mõnel artiklil on juures initsiaalid, mis justkui viitaksid Thomsonile, kuid

¹⁷⁴ Eesti ajalugu V Pärissorjuse kaotamisest Vabadussõjani. Peatoimetaja **Sulev Vahtre**, tegevtoimetajad **Toomas Karjahärm ja Tiit Rosenberg**. Tartu, 2010, lk. 304.

¹⁷⁵ Ristirahva Pühapäeva Leht. 31.12.1905 nr 52.

¹⁷⁶ **Reiman, Villem**. Mis meist saab? Tartu 2008. Lk. 347-348.

väga paljude artiklite juures puudub täielikult autori nimi. Võib arvata, et nende autoriks on peatoimetaja, kuid see on siiski vaid oletus. Nimetud artiklid on reeglina õpetlikud ning toonitavad kristliku eluviisi olulisust. Sarnane olukord on jutlustega. Reeglina on jutluste juures märgitud vaimuliku nimi, kuid mitmed jutlused ilmusid ajalehes autori nimeta. Nimeta jutlused vajaksid põhjalikumat analüüsi et saaks täie kindlusega väita, et tegemist oli Thomsoni jutlustega, kuid tõenäosus tema autorluse osas on suur.

Thomson oli *Ristirahva Pühapäeva Lehe* toimetaja viisteist aastat. Ajaleht ilmus järjepidevalt ja korrektselt. Vahele jäid 1918. aasta veebruar ja märts, seoses ühiskonnas aset leidnud sündmustega, aga ka otseselt seetõttu, et Thomsoni enda elus olid keerulised ajad (vt peatükk 7.2.).

Ristirahva Pühapäeva Leht oli nagu juba eelpool kirjeldatud laiapõhjalise sisuga nädalaleht. Villem Reiman oma artiklis „Selguse poole“ viitab lehe kohta tehtud kriitikale. Seda olevat nimetatud „Lutheri kirikhärrade häälekandjaks.“ Reiman väidab, et *Ristirahva Pühapäeva Lehel* oli küll sõpru, kes usule ja usuelule lähedal seisid, kuid see ei tähenda, et ta sisu poolest oleks kiriku häälekandja. Lisaks heideti mõnes ringkonnas lehele ette, et see on liiga saksameelne. Antud kriitika kohta mainis Reiman, et ta julgeb selles kahelda, kuna tema arvates on vastutav väljaandja [Konstantin Thomson] tegelikult saksastunud eestlane. Seetõttu arvas Reiman, et kriitika on olnud põhjendamatu ning kartma ei peaks ka seda, et antud lehes liiga vähe rahvuslikke ideid toetataks. Tema arvates on just selle lehe toimetus rahvuskeelsete koolide asutamise toetaja.¹⁷⁷

Algselt kirikuhäälekandjana ilmuma hakanud väljaanne sarnanes ajajooksul järjest enam teiste nädalalehtedega. 1917. aastal kui loodi Eesti Evangeelne Luterlik Kirik tekkis ka küsimus kristliku lehe teemal ning leiti, et *Ristirahva Pühapäeva Leht* ei vasta kiriku ootustele, kuna seal pole piisavalt usuteaduslikke käsitlusi. Siiski jäi ta veel kaheks aastaks ainsaks omataoliseks, täites üsna olulist rolli ka Eesti Vaba Rahvakiriku kujunemisel. Ajalehes ilmusid mitmed artiklid, mis käsitlesid loodava kirikuga seotud teemasid – seadusandlus, õpetuslik alus, rahvusküsimused jne.¹⁷⁸

¹⁷⁷ Samas.

¹⁷⁸ **Rohtmets, Priit.** Teoloogilised voolud Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kirikus aastatel 1917-1934. Doktoritöö. Juhendaja dr.theol. Riho Altnurme. Tartu, 2012, lk. 59-62.

1919. aastal lõpetas ajaleht ilmumise ning kirikulehena alustas 1920. aastal ilmumist Eesti Misjoni Seltsi väljaanne Meie Kirik.¹⁷⁹

6.3. Hageri Haridusselts

Lääne-Harju praostkonnas oli 1862. aastal 12 kihelkonnakooli. Keilas 1, Nissis 2, Raplas 3, Harju-Madisel 1, Ristil – Paldiskis 5 kooli. Hageris, aga mitte ühtegi.¹⁸⁰ Hagerisse [Mäekülla] asutati vallakool alles 1860ndatel aastatel.

Talurahvaseadus 1816. aastast nimetas kõiki 8-16. aastasi lapsi kooliealisteks, mis tähendas, et nad pidid olema kas kodu- või koolilapsed – osad õppisid kodus ja osad käisid kohalikus külakoolis. Kodusõppijad käisid kord kuus koolmeistrile oma teadmisi näitamas. Koolitööle andis aga oma hinnangu pastori kevadine koolikatsumine.¹⁸¹

19. sajandi tõmbetuultes arenes koolihariduse andmine ning toimusid mitmed muudatused. 1880. aastate teisel poolel algas eesti koolides venestamise ajajärk. Koolid pidid üle minema venekeelsele õppele, kuid kuna nii suurt ümberkorraldust polnud võimalik kiiresti läbi viia, venis reform aastaid. Venekeelsele õppele üleminek sõltus paljudes kohtades sellest, kui kiiresti suudeti vene keelt valdavad õpetajad leida.¹⁸² Kuigi pastorite mõjuvõim koolide üle jäi aegamööda väiksemaks, oli neil siiski kohustus kord aastas, kevadeti, käia igas vallakoolis nn. *koolikatsumise päeval*. Sellest päevast anti paar nädalat varem kirikukantslist rahvale teada. Kindlaksmääratud ajal pidid kõik kolm [kodulapsed vanuses 8-9 a., koolilapsed vanuses 10-13 a. ja vahekoolilapsed vanuses 14-16 a.] vanusegruppi koolimajja kokku tulema ning pastorile ette kandma, kuidas nende usulised teadmised olid täienenud. Koolilapsed pidid jutustama piiblitlugusid, esitama kirikulaule ja selgitama käske. Vahekoolilapsed, kes olid leeriealised, pidid andma vastuseid, mida leerimineja peaks teadma. Kodulastelt oodati, et nad oskaksid lugeda, sest see oli vajalik omandada enne kooliminekut.¹⁸³

¹⁷⁹ **Rohtmets, Priit.** Meie Kiriku seisukord ja seisukoht. Meie Kirik, 19.11.2012. www.meiekirik.ee, külastamise kuupäev 20.04.2016.

¹⁸⁰ Materialien zur Geschichte und Statistik des Kirchen- und Schulwesens der Ev.-Luth. Gemeinden in Russland. Im Auftrage des Central-Comites der Unterstützungs-Kasse für Ev.-Luth. Gemeinden in Russland. **Busch, G. H.** gesammelt und herausgegeben. St. Petersburg, 1862, lk. 608-614.

¹⁸¹ **Andresen, Lembit.** Eesti kooli ajalugu algusest kuni 1940. aastani. Tallinn, 2003. lk.98.

¹⁸² Samas, lk. 137.

¹⁸³ Samas, lk. 140-142.

Thomsoni ametikohustuste hulka kuulus samuti koolide visiteerimine. Kooli visiteerimist on kirjeldanud Hugo Hahn, kui oli praktilal Thomsoni juures. Nad külastasid Sutlema-Mäeküla koolimaja, mis asus kirikust umbes ühe kilomeetri kaugusel. Hahni jutustuse järgi tõusid lapsed püsti, kui õpetaja sisenes klassiruumi. Igaüks pidi näitama oma teadmisi ning Thomson oli siis vastavalt kas kiitnud või noominud. Peale esimest rühma, kuulas Thomson koduseid lapsi, kes olid kohale tulnud koos emadega. Nemad olid kõige nooremad ning neisse suhtus Thomson väga leebelt. Vastamise eest kinkis õpetaja neile raamatu või pildikese. Viimasena näitasid oma teadmisi vaheskooli lapsed, kes olid peagi leerikooliga liitumas. Kui katsed lõppesid, pidas Thomson kohale tulnud inimestele piiblitunni ning jagas armulauda.¹⁸⁴

Thomsoni jaoks oli südameasi, et lihtrahvas õpiks lugema ning saaks hariduse. Vaatamata oma ametile, rahvusele ja eluviisidele, pidas ta end eestlaste sõbraks ning kuigi mitmed tema ametikaaslased kahtlesid eestlaste rahvuslike püüete mõttekuses, toetas Thomson selgelt rahvale hariduse andmist.

1905. aasta revolutsiooni tagajärjel oli tsaarirežiim sunnitud tegema mitmeid järeleandmisi. Rahvas nõudis emakeelset õpetust ja koolide allutamist valdade või linnade omavalitsustele. 1906 anti luba emakeelsete erakoolide asutamiseks ja ülalpidamiseks, loodi haridusselts, organiseeriti näiteringe ja laulukoore, korraldati loenguid ja asutati raamatukogusid.¹⁸⁵

Hageri kihelkonna ajaloo uurimisega tegelenud Olev Streffi andmetel oli 1905-1906. aastal Hageri kihelkonnas 14 koolmeistrit. Nende ja Konstantin Thomsoni eestvõttel asutati Hagerisse haridusselts, et siis järgmise sammuna luua emakeelne Hageri kool. Thomson valiti suhteliselt üksmeelselt haridusseltsi asutamist juhtima, kuigi oli ka tema vastaseid. Samas polnud kedagi teist, kes oleks olnud nii võimekas, omanud kohaliku rahvahulgas autoriteeti ning orienteerunud ka võimukoridorides. Pastori kohustuseks jäi asutamis-dokumentide ja seltsi põhikirja koostamine, samuti nende kooskõlastamine vajalikes instantsides.

Hageri Haridusseltsi asutamiskoosolek toimus 28. jaanuaril [uue kalendri järgi 10. veebruaril]¹⁸⁶ 1907. aastal Hageri köstrimajas. Lisaks mainitud neljateistkümmele koolmeistrile

¹⁸⁴ **Hoerschelmann, Gotthard.** Chronik Thomson – Wieckmann“ II Teil Konstantin Adolf Thomson 1865-1938 lk. 105-107.

¹⁸⁵ **Andresen, Lembit.** Eesti kooli ajalugu algusest kuni 1940. aastani. Tallinn, 2003, lk.140.

¹⁸⁶ Maa Hääl: Maarahva ajaleht, nr 82, 15. juuli 1933.

ja Thomsonile, osalesid asutamiskoosolekul köster Aleksander Eylandt, Haiba talumees Johan Luthwerk ning Kirna-Kohatu vallakirjutaja Karl Laussen.¹⁸⁷

Seltsi põhikirja on märgitud, et selle eesmärk on kohaliku rahva hariduse edendamine nii vaimselt, kõlbliselt kui ka kehaliselt. Selts asutab eestikeelseid õppeasutusi, raamatukogusid, lasteaedu, annab välja raamatuid ja ajakirju ning korraldab kursusi, ettelugemisi, kirjanduslikke ja muusikalisi õhtuid ning näitemänguõhtuid. Vajaliku raha pidi selts saama liikmemaksudest, kingitustest, pärandustest, korjandustest jne. Liikmeks võisid kõik astuda, kes nõustusid liikmemaksu tasuma. Liikmemaksu alammääraks kehtestati 50 kopikat ning ülemiseks piiriks 100 rubla aastas.

Kõige esimene ettevõtmine, millega selts tegeles, oli Hagerisse raamatukogu asutamine. Raamatukogu sai esialgu peavarju köstrimajas, hiljem saadi oma ruumid. Seltsi peamine ülesanne oli Hageri 3-klassilise kõrgema kooli asutamine. Seetõttu alustati kohe koolile asutamist taotlemist ning sobiva krundi aktiivset otsimist.

Haridusseltsi juhiks valiti Konstantin Thomson, ülejäänud ametitesse määrati kohalikud talumehed, koolmeistrid ja teised eestlastest isikud. Moodustati seltsi juhatus ja valiti revisjonikomisjon.¹⁸⁸

Õpetaja Thomsoni aktiivse tegevuse tulemusena saadi kooli ehitamiseks luba veel samal aastal. Maa renditi [teistel andmetel saadi kingituseks]¹⁸⁹ Sutlema mõisnik Eduard von Stackelbergilt ning 1908. aasta veebruaris [teistel andmetel juulis 1908]¹⁹⁰ alustati ehitamisega. Kool valmis omal jõul, see tähendab, et ehitusmaterjalid saadi annetustena kohalikest talumeestelt aga ka mõisnikelt. Säilinud on dateerimata kiri Hageri kiriku eestseisjale parun Taubele Pahklast. Käekirjast on aru saada, et kirjutajaks on olnud Thomson. Ta kirjeldab kooli asutamise hetkeseisu ning palub toetust ja abi parunilt, et see kostaks Hageri kooli eest võimuringkondades ning toetaks ka rahaliselt. Huvitav on aga see, et kirjale pole Thomson ise alla kirjutanud, vaid seda on teinud teised seltsi juhatuse liikmed – A. Sitronlich, W. Jacobson, S. Kook, A. Proosa, O. Kask, M. Bucht ja J. Polma.¹⁹¹

¹⁸⁷ **Streff, Olav.** 100 aastat Hageri Haridus- ja Kooliseltsi asutamisest. Fakte ja mälestusi. Jaanuar 2007. [Käsikiri, autori valduses].

¹⁸⁸ Hageri Rahwahariduse ja Kooli seltsi põhjuskiri. Hageri, 1907. [Käsikiri, autori valduses].

¹⁸⁹ Maa Hääl: Maarahva ajaleht, nr 82, 15. juuli 1933.

¹⁹⁰ Samas.

¹⁹¹ Toetuskiri – Kõrgearmuline Hageri kiriku eestseisja hrn R. Parun Taube-Pahklas. Dateerimata. EELKHKA.

Hageri Haridusseltsi 3-klassiline Kõrgem Rahvakool alustas tööd 1909. aasta alguses. Esimeseks direktoriks sai Madis Reimann, kes jäi sellesse ametisse kaheks aastaks. Järgmine pikaajaline koolijuht oli Aleksander Lint.

Thomson osales kooli tegevuses minimaalselt. Haridusseltsi juhina oli ta kooli ettevõtmistega kursis ning tegi ka kirikukantslis koolile reklaami, kuid ise kooli igapäevastesse toimetustesse ei sekkunud.

Kooli direktor Aleksander Lint meenutab oma mälestuses, et kord oli praost Thomson kooli revideerinud ning oli õpilaste teadmistega jäänud rahule. Ta oli rõhutanud, et emakeel on kõikide õppeainete alus ning on oluline, et õpilane omandaks ka usuõpetuse just emakeeles.¹⁹²

Sajandi alguse sõjasündmused puudutasid ka Hageri Haridusseltsi ja kooli argipäeva. Esimese maailmasõja ajal kutsuti koolidirektor Lint sõtta, kuid ta naasis peagi. Lint püüdis olenemata ühiskonnas toimuvatest muudatustest ja rahunemistest Hageri kooli tegevuses hoida ja arendada. Kohilat läbiv raudtee ning Kapa-Kohila rongijaam sai aga omamoodi sõlmpunktiks erinevate vaenuvägede raudteel ümberistumiseks ning ka lähedalasuvatesse paikadesse liikumiseks. Kohilas ja Hageris nähti nii vene kui ka saksa sõjaväelasi ja majutada tuli nii üht kui ka teist rahvust. Mõlemad puutusid kokku ka Hageri kooliga – seal õõbiti, seda lõhuti ning tuli ette ka väiksemaid vargusi.

1918. aastal, kui algas Saksa okupatsioon, püüti hariduselu saksastada ning Konstantin Thomson määrati Hageri kihelkonna haridusasjade eest vastutavaks. Hageri kooli kohustati korraldama kihelkonna õpetajatele saksakeele kursuseid. Koolidirektor Lint oli sellele väga vastu, kuid mingil põhjusel Thomson tema nõudmistega ei arvestanud ning soovitas saksa keele ja kultuuri kursused siiski läbi viia. Seda enam, et üheks loengupidajaks oli Thomson ise. Kursused õnnestusid hästi ning tulemused olid positiivsed. Sellel osalesid õpetajad kolmest kihelkonnast – Juurust, Raplast ja Hagerist.

Okupatsiooniaeg polnud kerge, kuid samas muutus inimeste omavaheline suhtlemine elavamaks. Aina rohkem räägiti Eesti iseseisvumise võimalikkusest ja selle arendamisest. Hageri Haridusselts ja kool tegutsesid edasi.

Eesti Vabariigi loomise järel pidid oma tegevust jätkata soovivad organisatsioonid end uue riigi seaduste järgi ümber registreerima. Hageri Haridusseltsi uus põhikiri kinnitati 14. mail 1920.

¹⁹² **Lint, Aleksander.** Hageri Haridusseltsi kool. Mälestused ettekandeks aktusel. Kirja pandud 1970ndatel. [Käsikiri, autori valduses].

Kool tegutses edasi, kuid õpilasi jäi vähemaks, sest jõukamad pered saatsid oma lapsed Tallinna kooli.

1920. aastal moodustati Hageri vald. Sellegi olulise ühiskondliku sündmuse juures sai haridusselts abiks olla. Nimelt ei olnud vastsel vallavalitsusel oma ruume ning esialgu asuti seltsile kuuluvas koolimajas. Samas oli selge, et uutes oludes ei olnud võimalik Hageri koolil vanal rajal jätkata. 4-klassilist kooli ei suudetud iseseisvalt majandada ja tehti ettepanek, et kool võetaks valla omandiks. Otsus kool valla ühtsesse haridussüsteemi liita, võeti vastu 1. jaanuaril 1922.

Sellega oli Hageri Haridusseltsi aktiivne, kihelkonna-ülene, haridusalane tegevus lõppenud. On spekulieritud, et seltsitegevusele andis hoobi ka kahe autoriteedi – pastor Thomsoni ja direktor Linti – rivaalitsemine. Üks eestlane, teine baltisakslane, kes olid sunnitud erinevate riigivõimude ajal pooli valima ning seetõttu ei pruukinud üksteist alati mõista. Thomson süüdistas Linti, et see sõjast tagasitulnuna oli liiga „punane“ ning Lint omakorda pidas Thomsonit liiga saksameelseks. Thomson oli ilmselgelt Linti käitumisest solvunud, sest väitis, et Lint pööras tema sõnu ning töötas tema vastu. Thomson tunnistas, et tunneb end süüdi, et ei suutnud uskuda, et Eesti iseseisvub ning pidas seda suureks Jumala imeks. Seetõttu olevat ta püüdnud vastavalt kehtivale riigikorrale tegutseda nii, et jääks ise ja jääksid ka tema kihelkonna inimesed ellu.¹⁹³ Seega, ta toimis oma parema äranägemise ja uskumise järgi, soovimata kellelegi halba.

Hariduse maastikul ei mänginud edaspidi haridusselts enam olulist rolli, kuid kultuurikandjana ja kultuuriarendajana jätkas siiski tegevust. 1928. aastal otsustati, et seltsi tegevus vajab erinevate kollektiivide tööks oma ruume. Hageri rahvamaja ehitus arenes kiiresti ning seltsimaja ehk rahvamaja valmis 1932. aastal, olles aktiivses kasutuses tänaseni.

¹⁹³ **Streff, Olav.** 100 aastat Hageri Haridus- ja Kooliseltsi asutamisest. Fakte ja mälestusi. Jaanuar 2007. [Käsikiri, autori valduses].

6.4. Hageri Hoiu-Laenu Ühistu ja muud kohalikud ettevõtmised

20. sajandi alguses oli maal haritud, aktiivsete ja autoriteetsete isikute põud. Enamus haritud isikuid olid saksasoost mõisnikud, kuid mitte kõigil ei olnud kerge lihtrahvaga ühist keelt leida. Koostöö aadlike ja lihtrahva vahel vajab suhtekorraldajaid.

Hageris täitis seda tühimikku lihtrahva ja sakste vahel praost Thomson, kes pidi oma aktiivsusega jõudma igale poole ning juhtima, organiseerima, toetama ja korraldama väga erinevaid ettevõtmisi.

1909 asutati Hageri Hoiu-Laenu Ühistu. Tegemist oli kohaliku finantsettevõttega, kuhu said paigutada oma raha taluperemehed. Et sellist ühisust asutada, oli vaja inimest, kes võtaks asjaajamise enda peale. Aktiivse ja võimeka inimesena asus tegutsema kohalik vaimulik. Tema jaoks oli väga oluline, et elu maal ja seda just lihtrahva hulgas areneks ning et eestlased saaksid ise oma elu korraldamisega hakkama. 1911. aasta Perekonnalehe väitel oli Hageri kihelkonnas raske leida korralike talutöölisi, sest maapind polnud viljakas, töö oli raske ning paljud põgenesid kas linna või Kohila Paberivabrikusse tööle. Oluliseks probleemiks oli ka alkoholi liigtarbimine – palgapäeval läks enamus raha joogipoolise soetamiseks. Asjaolu, et Thomson oli nõus võtma enda peale ka nn „pangadirektori“ koha, näitab selgelt, et ta oli hingega oma rahva juures ning soovis igati kaasa aidata rahva kõlbelises ja ainelises kasvus. Kui kedagi teist polnud, kes oleks asunud olulist asutust juhtima, võttis ta selle enda kanda.¹⁹⁴

Sarnaselt Hoiu-Laenu-Ühistu juhtimisega oli Thomson väidetavalt mõned aastad abiks ka Kernu valla Viinavabrikus. Perekonna kroonikas kirjeldatakse, et sellegi ameti oli ta omamoodi sunnitud vastu võtma, sest nägi, et kohalikud mõisnikud „koorivad talumeestelt mitu nahka“ ning ei maksa õiglast hinda vilja ja kartulite eest. Kohalike talupoegade kaitseks tuli ohjad enda kätte võtta, kuna kedagi teist, kel oleks olnud autoriteet nii mõisnike kui talunike hulgas, polnud. Kahjuks ei ole käesoleva töö autoril õnnestunud leida ühtki kirjalikku dokumenti antud tegevuse kohta ning nii ongi jäänud Thomsoni tegevus „*Viinavabriku direktorina*“ pigem rahvapärimuse tasemele, kuigi ilmselt mingil moel oli kohalik õpetaja abiks ka selle tegevuse juures.

¹⁹⁴ Perekonnaleht, 10. 09. 1911 lk. 286.

7. KONSTANTIN ADOLF THOMSONI ELU MÕJUTANUD ÜHISKONDLIKUD PÖÖRDEPUNKTID NING AMETIST LAHKUMINE

Vaimuliku elu oli väga mitmekülgne ja nagu käesolevas töös on eelpool kirjeldatud, puutus õpetaja kokku nii erinevast rahvusest kui ka ühiskondlikust seisusest inimestega. Thomsoni tugevuseks oli, et ta oskas kõiki kohalikke keeli. See tegi elu lihtsamaks olenemata valitsevast režiimist. Paratamatult mõjutasid teda ja jätsid tema ellu oma jälje ühiskonnas toimunud muutused, kuid ta oskas sobitada end oma aega ning tuli välja kõikidest keerulistest olukordadest. Eestlastele oli ta saks, sakslastele pooleldi eestlane. Autoriteetne aga mõlemas ringkonnas. Thomson ise pidas end eestlaste hulgas eestlaseks ning sakslaste juures sakslaseks.

Üks ilmekamaid näiteid tema tegevusest mitmel rindel, oli 1918. aasta aprillis toimunud Ühendatud Maanõukogu¹⁹⁵ koosolekul osalemine. Koosoleku oli kokku kutsunud Eestimaa rüütelkond, kes oli selleks volitused saanud Maapäevalt. Ühendatud Maanõukogule kogunesid rüütelkonna, suurmaaomanike, valdade ja vaimulikkonna esindajad. Kuigi seal pidid osalema võrdselt kõikide seisuste esindajad, oli enamus siiski kallutatult saksameelsed. Eesmärk oli kasvõi näiliselt laiapõhjalise esinduskogu poolt, saada pooldav seisukoht Eestimaa liitmiseks Saksamaaga.¹⁹⁶ Konstantin Thomson oli kutsutud sinna kui vaimulik, aga ka kui tõlk, sest tundis hästi olusid ning suhtles vabalt nii saksa kui eesti keeles.¹⁹⁷

Kui Thomson Hagerisse tööle asus, kuulus Eesti tsaari Venemaale. Kui Thomson pensionile jäi, elati Eesti Vabariigis. Neljakümne nelja Hageris elatud aasta jooksul oli toimunud palju erinevaid poliitilisi sündmusi - kaks sõda, mitu revolutsiooni, vahetunud riigivõim, käibel olnud valuuta ja riigikeel, muutunud seadused jms, mis kõik mõjutasid ka pastorit ja tema perekonda.

¹⁹⁵ Der Vereinigte Landesrat für Livland, Estland, Ösel und Riga. Eesti ajalugu V Pärisorjuse kaotamisest Vabadussõjani. Peatoimetaja **Sulev Vahtre**, tegevtoimetajad **Toomas Karjahärm** ja **Tiit Rosenberg**. Tartu, 2010, lk. 434.

¹⁹⁶ Samas, lk. 435.

¹⁹⁷ **Dellinghausen, Eduard von**. Kodumaa teenistuses. Eestimaa rüütelkonna peamehe mälestused. Leck, 2011, lk. 365.

7.1. 1905. aasta revolutsioonisündmused

1905. aastal Venemaal toimunud revolutsioon, tõi kaasa meeleavaldusi ka Eestis. Tallinnast alguse saanud tööliste rahutused kandusid pealinnast maale ning eelkõige Harjumaale ning edasi lääne suunas. Rahutustel oli mõneti ebaselge eesmärk või põhjus. Kui revolutsiooni alguses oli veel mingi idee, mille vastu võideldi, siis mida laiematesse massidesse see kandus, seda hägusamaks muutus põhjus, miks üldse laamendama ja lõhkuma hakati. Eestlaste hulgas kumuleerusid ilmselt sajandite pikkune viha ja vaen võõrvõimu ning eelkõige sakslaste vastu. Mäss oli otsekui paisu tagant valla pääsenud, pikalt tagasi hoitud raev, mis nüüd valimatult ja stiihiliselt laiali kandus ning milles kannatajaks olid ettejäävad aadlikud või teised, kes olid mässuliste arvates viha ära teeninud.¹⁹⁸

Thomson, kes polnud päris eestlane ega ka päris sakslane ning kes polnud päris mõisahärra, kuigi ka mitte talumees - jäi nende rahutuste ajal praktiliselt puutumata. Taaskord näitab see Thomsoni isiku erilisust ning kohalikus kogukonnas austatud isiku staatust. Parun Eduard von Stackelberg on maininud, et Thomson oli väga erinevates ringkondades lugupeetud ja armastatud, mis ilmselt teda hädaolukordades päästiski.¹⁹⁹

Rahutuste all kannatasid pea kõik Hageri lähedal elanud mõisnikud. Vaatamata sellele, et Thomsonil oli enam-vähem kõigiga neutraalne suhe, elati ka kirikumõisas mõnda aega hirmu all. Thomsoni poeg Erhard on meenutanud ärevaid aegu 1905. aasta oktoobrist, et kui Kernu mõis oli juba mässajate kätte langenud ning seal lõhutatud kõik, mis ette jäi, oli selge, et järgmiseks ohvriks valitakse kirikumõis. Peagi olidki sissetungijad kirikumõisas ning nõudsid seifi avamist, kust leidsid 300 rubla. Seejärel olid nad nõudnud kviitungiraamatut ning käskinud pool summast endale ning pool summast vaestele kirjutada. Vaeste raha jäeti kirikumõisa, kuid kviitung võeti kaasa, mis pidi tõendama, et kirikhärra rahast pool läheb vaestele. Mõni aeg hiljem toimus uus mõisate rüüstamise laine ning siis kannatasid Pahkla, Kohila, Tohisoo ja teised lähedal asunud mõisad. Thomson otsustas perekonna saata Tallinna, äia juurde varju. Konstantin ise pidi jääma pastoraati, kust viis ilusama mööbli talusesse peitu, juhaks kui mässajad peaksid taas tulema. Olukord oli üsna pingeline ja perekonna toimetamine Hagerist Tallinna keeruline. Märatsejad kasutasid Tallinnast lääne suunas liikumiseks rongi, mis sõitis läbi Kohila Pärnu poole. Seetõttu oli selle rongiliini kasutamine rahumeelsetele

¹⁹⁸ Eesti ajalugu V Pärissorjuse kaotamisest Vabadussõjani. Peatoimetaja **Sulev Vahtre**, tegevtoimetajad **Toomas Karjahärm** ja **Tiit Rosenberg**. Tartu, 2010, lk. 359-360.

¹⁹⁹ **Stackelberg, Eduard von**. Ühe baltlase võitlustee. Püüdlused, võidud ja kaotused. Leck, 2010, lk. 106.

inimestele võimatu. Thomsoni perekonnal tuli 1905. aasta detsembris sõita Riisipere jaama, kust pääsesid rongiga Tallinna. Elsbeth Thomson meenutas, et rongis kästi lastel lamada põrandal, sest kardeti, et rongi võidakse tulistada. Teekond vanavanemate juurde oli põnev ja ärev, kuid õnneks midagi ei juhtunud ja kohale jõuti tervetena. 1905. aasta jõulud olid kurvad, sest need veedeti ilma isata ning kuna väljas liikumine oli ohtlik, tuli püsida mitmeid päevi toas. Vaid jõuluõhtul mindi Niguliste kirikusse jumalateenistusele.²⁰⁰

Konstantin järgnes perekonnale kolmandal jõulupühal, olles tähistanud jõuluid koos oma kogudusega Hageris. Rahva seas ringles peale 1905. aasta sündmuse lugu, kuidas üks Tallinnast tulnud võõras pikk ja sale noormees astus kiriku ukse ees Thomsoni juurde ja ütles: „*Vaadake, see siin on üks nende hulgast, kes rahva kulul on end rasva söönud!*“ Seepeale olevat Thomson noormehe nina ette läinud ning näpuga tema suunas näidanud, öeldes: „*Sinusuguse rasvast ei saa ju keegi paksuks!*“²⁰¹

Thomsoni perekonna kroonikas toonitatakse, et aeg, mis järgnes mõisate põletamise aktsioonile, oli koguduseõpetajate jaoks raske. Seda tundis ka Konstantin. Ta olevat olnud segaduses, kuidas minna edasi? Kuidas suhtub kogudus temasse? Kelleks kogudus teda peab? – kas sakslaseks, kirikusaksaks, härraks, pastoriks või siiski enda vaimulikuks isaks ja hingekarjaseks? Kõik see, mida ta seni oli saavutanud – usaldus, armastus, vastastikune austus – kõik oli nüüd mängus. Thomsonile olid esimesed kuud peale mässu mõjunud nii raskelt, et ta võttis kaalust alla, langes masendusse ning talle tekkisid juustesse esimesed hallid karvad. Keeruline oli see aeg ka seetõttu, et alanud oli mässajate karistamine. Tunnistajana ning kohaliku vaimulikuna pidi Thomson mitme kohtupidamise juures viibima. Raske südamega oli ta nii mõnegi endise leeripoisi kohta andnud tunnistusi, mis tähendas taas riskimist – kuidas hakkab suhtuma kohalik rahvas temasse, kui ta kasutab oma sõna õigust ning tema öeldu peale saab üks või teine kepihoop või mõne muu karistuse? See ei olnud vaimulikule lihtne aeg. Thomson tuli sellest aga läbi ning nagu perekonna kroonikas kirjutatakse – tema kogudus jäi talle truuks.²⁰² Ilmselt see nii ka oli, sest kantslikaustadest ei ole rahutuste ajal ega ka järel märgata mingeid muutusi. Thomson töötas edasi, toimusid tavapärasel talitused ning kantslikaustade järgi jätkus kõik tavapäraselt.

²⁰⁰ **Hoerschmann, Gotthard.** Chronik Thomson – Wieckmann II Teil Konstantin Adolf Thomson 1865-1938, lk. 55-60.

²⁰¹ Samas, lk. 61.

²⁰² Samas, lk. 74-75.

Koguduse õpetajale ei lõppenud rasked ajad aga sugugi kiiresti. Lisaks kohtumõistmisel osalemisele tuli tal ka matta mitmed kohalikud noormehed, kes olid surnud kas kepihoopide või mahalaskmise läbi. Sellest on ka antud töö peatükis 5.4 kirjutatud.

7.2. Esimese maailmasõja aegsed ja järgsed rahutused

Esimese maailmasõja puhkedes 1914. aastal jäi väike Eesti kahe võitleva suurriigi vahele. Venemaa ja Saksamaa olid vaenujalal, mis tegi kohalike sakslaste olukorra keeruliseks. Siin sajaneid elanud sakslased olid korruga venelastele „pinnuks silmas.“ Seetõttu põgenesid mõned sakslased Saksamaale, osad kannatasid represseeringute all ning osad pääsesid komplikatsioonideta.

Esimese maailmasõja alguses oli Thomsoni pere kaks vanemat poega Peterburis õppimas. Paul geoloogiat ja Erhard õigusteadust. Vanim tütar Käthe oli abielus ja elas Riias. Vanuselt teine tütar Elisabeth sattus sõjakeerise tõttu keerulisse olukorda Euroopas, millest on käesoleva töö 5. peatükis pikemalt juttu. Nooremad lapsed elasid vanematega kirikumõisas. Hageris tunti sõja puhkemise lähedust siis, kui Sutlema mõisahärra parun Stackelberg sai kirja, millega anti teada, et ta saadetakse Siberisse.²⁰³ Parun Stackelberg koos abikaasaga asus Siberi poole teele 5. juunil 1915. aastal. Nende kaks tüdruku – Elisabeth Minni Brigitte Beatrice ja Elisabeth Eleonore Bertha Sophie – olid leerieas ning saadeti kirikumõisa, pastor Thomsoni juurde leerikooli. Sinna jäid nad kuni vanemate naasmiseni 1917. aasta kevadel.²⁰⁴ Lisaks Stackelbergi tütardele oli kirikumõisas leerikoolis ja maapaos Tallinnas asuva Seewaldi vaimuhaigla juhataja Ernst von Kügelgeni tütar Natalie. Natalie Lindenbergi [sünd. von Kügelgeni] meenutused sõjaaegsest elust kirikumõisas on vaatamata vanematest lahusolekule väga positiivsed ning helged.²⁰⁵ Kүүditatud sakslaste laste leer toimus Hageri kirikus 25. juunil 1915. aastal.

Konstantin Thomson pääses kүүditamisest, kuigi tema peale kaevati. Vaatamata sellele, et ta oli kihelkonnas lugupeetud isik, leidis siiski ka neid, kes oleks rõõmustanud tema lahkumise üle. Kaebuse sisuks oli, et ta varjab kirikumõisas sakslasi ja saadab Saksa vägedele rindele abi.

²⁰³ Põhjalikumalt on baltisakslaste väljasaatmise teemat käsitlenud professor **Aadu Must** raamatus „Muutugu ja kadugu! Baltisakslased ja Esimene maailmasõda.“ Tartu, 2016.

²⁰⁴ **Stackelberg, Eduard von.** Ühe baltlase võitlustee. Püüdlused, võidud ja kaotused. Leck, 2010, lk. 170; 187.

²⁰⁵ **Lindenberg, Nita.** Zauberkraft Erinnerung. Biographische Skizzen einer Baltin. Stuttgart, 1986, lk. 62-83.

Politsei käis kirikumõisas olukorda kontrollimas. Peidetud sakslasi seal ei leitud ning ebaselgeks jäi ka potentsiaalsete pakkide saatmine rindele. Süüdistusest loobuti.

Perekonna kroonikas kirjeldatakse ebameeldivustest, mille sõjaolukord kaasa tõi. Nimelt tunti sõja ajal kirikumõisas puudust suvistest töolistest, mistõttu 1915. aastal pidid kõik Thomsoni perekonna lapsed kodus tööd tegema, mida muidu tegid suilised. Vanim poeg Paul käis lehmakarjas, kuid oli seal nii oma mõtetes, et naasis vahel koju ilma loomadeta. Ka Konstantin ise karjatas aeg-ajalt loomi, kui polnud kedagi teist karja saata. Nooremad lapsed olid kodu lähedal lambaid valvamas. Neid oli kirikumõisa karjas palju, sest ka külaelanike lambaid hoiti pastoraadi heinamaadel. Tasuks pidid külaelanikud kahel päeval sügisel kartulivõtu talgutel osalema.

Keerulised ajad jätkusid. 1917. aastal möllas maal suu- ja sõrataud, millest ei jäänud ka kirikumõisa loomad puutumata. Loomad tuli hävitada nii pastoraadis kui ka lähedal olevates taludes.

Vaatamata kõigele, tuli edasi elada. Poeg Waldemar siirdus Tartusse teoloogiat õppima. Tütar Elsbeth abiellus oma venna Erhardi ülikooli kaaslaste Max Hoeppeneriga. Kogudusetöö ja muud ühiskondlikud tegevusedki jätkusid, vaatamata väliste mõjutajatele.

1918. aasta jaanuaris, kui Tallinnas olid toimumas erinevate poliitiliste ringkondade koosolekud ja kogunemised, oli ka Konstantin Thomsonil asjatoimetusi linnas. 27. jaanuaril 1918 kehtestasid enamlased Eestimaa linnades sõjaseisukorra. Baltisakslastest mõisnikud kuulutati lindpriiks, mis tähendas, et neid võis kõikjal kinni võtta ja võimude kätte toimetada.²⁰⁶ Thomson ei olnud päris sakslane, ega ka mõisnik, kuid selles situatsioonis peeti teda siiski baltisakslaseks. Kord Tallinnas, kui ta Laia tänava raamatupoe akent silmitses, astus tema juurde võõras, kes ütles, et Thomson teda ei tunne, kuid tal on kindlaid andmeid, et kui pastor naaseb Hagerisse, tullakse teda kohe vahistama. Seetõttu soovitas võõras isik tal otsekohe põgeneda. Thomson, kes ei osanud midagi karta, läks seejärel poliitringkondades tegeva Jaan Teemanti juurde, kellega oli varem tuttav. Jaan Teemant soovitas Konstantinil Soome põgeneda ning andis talle selleks ka vastava loa. Soome Thomson siiski ei läinud. Ta kirjutas abikaasale väikse teate, mille andis abikaasa vennale Hagerisse toimetamiseks. Meta vend sõitis kirjaga Kohilasse – sama rongiga, millega pidi Thomson ise koju naasma. Rongile tuli vastu tütar Doris, kes sai onult sedeli, et isa oli sunnitud põgenema. Kuhu isa läks, ei teadnud

²⁰⁶ Eesti ajalugu V Pärissorjuse kaotamisest Vabadussõjani. Peatoimetaja **Sulev Vahtre**, tegevtoimetajad **Toomas Karjahärm** ja **Tiit Rosenberg**. Tartu, 2010, lk. 428.

keegi ja nii oligi parem. Järgmisel päeval tulid kirikumõisa kolm meest, pastor Thomsonit vahistama. Kuna perekond tõepoolest ei teadnud, kuhu pereisa oli põgenenud, tuli vahistajatel leppida vastusega, et pastor oli läinud Tallinna ja tagasi polnud tulnud.

Mõni aeg hiljem saabus kirikumõisa kiri Annemarile kelleltki Caroline Tammerilt. Kiri oli kirjutatud läbisegi eesti ja saksa keeles. Selles kirjeldas preili Caroline, et temaga oli juhtunud õnnetus, ta oli kukkunud ning lebas nüüd roidemurruga Tartu haiglas. Järgmistel nädalatel saabus Carolinelt veel mitmeid postkaarte. Perekond sai aru, et kirjasaatja oli isa, kes ilmselt varjas end kusagil Tartus.

Hiljem selgus, et Jaan Teemantiga kohtumise järel oli Thomson läinud rongijaama ning sõitnud Lõuna-Eestisse, Kambjasse. Konstantini õde Lydia oli abielus Kambja pastori Friedrich Wilhelm Ederbergiga. Seal leidis Thomson endale peidupaiga kuni õnnetu kukkumiseni, milles murdis roide. Ta toimetati seejärel Tartusse, sakslaste erahaiglasse. Tartus olek aga ei olnud nii ohutu, kui väikeses Kambjas redutamine. Olukorra tõsidust mõistes, paigutati Thomson haiglas sünnituseelsesse osakonda Caroline Timmeri nimelise patsiendina. Tartu haiglasse jäi ta kuni 1918. aasta veebruari lõpuni. Saksa okupatsiooni ajal ei olnud põhjust end enam peita ja Konstantin naasis Hagerisse.²⁰⁷

7.3. Eesti Vabariigi rajamine

Meeleolud, mis järgnesid Eesti Vabariigi asutamise välja kuulutamisele 1918. aasta veebruaris, olid vastuolulised. Alanud oli Saksa okupatsioon ning perekond, kes end rahvuse poolest pidas kord sakslaseks, kord eestlaseks, samastas end poolte valimisel antud olukorras pigem sakslaste kui eestlastega. Seetõttu oli neil raske mõista nii tugeva rahvusliku mõtlemise teket ja tungi omariikluse suunas. Thomson tunnistas – sellest on kirjutatud ka eelpool 6. peatükis – et ta ei suutnud uskuda eestlaste võimet luua nii kiiresti omariiklus. Ilmselt ei olnud Thomson Eesti Vabariigi loomise vastu, sest pidas Eestit oma kodumaaks, kuid ta oli teatud mõttes segaduses ja skeptiline. Ta positioneeris end pigem kõige selle vastasena, mis oli venemeelne ning sarnanes selles küsimuses põliselanikega. Antud olukorras, aga tundis ta ilmselt, et pole kerge olla korraka nii eestlane kui ka sakslane.

²⁰⁷ **Hoerschelmann, Gotthard.** Chronik Thomson – Wieckmann II Teil Konstantin Adolf Thomson 1865-1938, lk. 170-182.

Eesti Vabariigi algusaastatel, kui noor vabariik otsis oma teed, arenes kiiresti ka kirik kui organisatsioon. Thomson mõistis peagi, et edaspidiseks eksisteerimiseks tuleb valida pool. Tänu headele suhetele kõikide ringkondadega, ei olnud tal raske leida ühist keelt ka uue, Eesti vaba rahvakiriku eestvedajatega. Thomson kohanes nii uue riigikorra kui kiriku organisatsiooniga kiiresti ning oli taas „oma“ nii Eesti Vabariigi võimuringkondades kui ka kirikuvalitsuses. Ta jätkas Lääne-Harju praostina ning valiti õige pea ka kirikuvalitsuse liikmeks.

Uus, Eesti vaba rahvakirik, kui organisatsioon elas 1920ndatel üle mitmeid sisemisi vastuolusid.²⁰⁸ Vaimulikud moodustasid erinevaid leere ning nõuti suisa kiriku põhikirja muutmist. Thomson valis neis vaidlustes rahumeelsema poole st ta ei hakanud Ida-Harju praosti Harald Põlluga, kes oli üks suuremaid muudatuste nõudjaid, vaidlema. Thomson suutis ka oma praostkonnas luua õhkkonna, kus koos otsustati, et Kose õpetaja Põllu uuendustega ei ole põhjust kaasa minna ning tema protestid ning kriitika kirikuvalitsuse tegevuse suunal on põhjendamatud. Nendest meeleoludes on pikemalt käesoleva töö peatükis 6.3.

7.4. Konstantin Thomsoni pensionile jäämine ning surm

Konstantin Thomsoni puhul oli erakordne, et ta jäi Hagerisse paikseks ning teenis sama kogudust pea 44 aastat. Teadaolevalt on ta kõige pikema staažiga Hageri koguduse õpetaja. Vaid David Ignatiuse ametiaeg on tema omaga võrreldav – Ignatius oli Hageris 42 aastat.

Märkimisväärselt pika ametiaja jooksul on loomulik, et vaimulik õpib tundma enamikku oma koguduseliikmetest. Tundmine oli kahtlemata vastastikune – ka kogudus tundis oma õpetajat. Thomsoni jutlused ei olnud üleolevad, räägituna kõrgelt kantslist tundmatule kuulajaskonnale. Tema jutlused oli mõeldud tema enda inimestele, kelle peale ei näidanud ta näpuga ega viibutanud sõrme. Selle asemel kasutas väljendeid „meie, kes oleme patused...“ või „meie, kes oleme saanud armu...“ jne. Ta ei tõstnud end oma kogudusest eraldi, vaid andis mõista, et samastab end nendega.²⁰⁹

²⁰⁸ **Rohtmets, Priit.** Teoloogilised voolud Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kirikus aastatel 1917-1934. Doktoritöö. Juhendaja dr. theol. Riho Altnurme. Tartu, 2012.

²⁰⁹ **Hoerschelmann, Gotthard.** Chronik Thomson – Wieckmann II Teil Konstantin Adolf Thomson 1865-1938, lk. 223.

Thomsonil olid omad võitlused, millega võitles elu lõpuni ja mille pärast ta ka tundis, et peab ikka ja jälle andestust paluma nii lähedastelt kui Jumalalt. Kõige suuremaks patuks pidas ta enda juures – tema enda väljendit kasutades – metsikut iseloomu, mis väljendus vulkaanilaadsete pursatustena, kui ta ei suutnud end tagasi hoida. Maistest pahedest, millega võitles, oli suurim piibu tõmbamine. Perekonna kroonikas kirjeldatakse Thomsoni vestlust arstiga, kes oli soovitanud tal tervisehädade tõttu suitsetamist vähendada. Arst oli küsinud, et mitu sigarit ta igapäevaselt tõmbab? Konstantin vastas, et 30, mille peale arst ütles, et võiks püüda vähendada seda arvu poole võrra. Konstantinil oli seda kerge lubada, sest tegelik arv oligi 15 sigarit päevas. Arstile oli ta öelnud suurema numbri seetõttu, et kui oleks ausalt öelnud 15, oleks soovitatud sigarite arv 7 peale vähendada, nüüd aga sai jääda sama arvu juurde, mis oligi tegelik Konstantini päevanorm. Suitsetamise kahjulikkusest teadis Konstantin väga hästi, kuid enam kui füüsiline tervis, tegi talle muret, et suitsetamine oli saanud talle kiusatuseks, millega tuli võidelda. Teisalt aga oli ta läbi selle probleemi koguduse keskel elavaks näiteks sellest, et ka vaimulik on tavaline inimene, oma pahede ja kiusatustega.

Hageri kiriku arhiivis on säilinud mõned laululehed, aga ka trükised, mis viitavad, et Thomsonile meeldis tähistada erinevaid tähtpäevi. Näiteks on 1927. aastal tähistatud septembris kolme sündmust – Thomsoni Hageri koguduse vaimuliku staaži ja uue Hageri kiriku 35ndat aastapäeva. Lisaks täitus õpetajal 25 aastat praostina tegutsemist. Hageri koguduse jaoks oli väga oluline, et Thomson andis välja lühikese koguduse ajaloo raamatukese,²¹⁰ mis on olnud põhiline allikas koguduse ajaloole kiirpilgu viskamiseks.

Märkimisväärne oli ka pidulik jumalateenistus, mis peeti 4. septembril. Kohal oli piiskop Jakob Kukk, aga ka Eesti riigivanem Jaan Teemant. Jumalateenistusel pani piiskop Kukk Thomsonile kaela kuldristi, mille Hageri kogudus oli oma auväärt õpetajale tellinud. Kuldristi ei saa kõik vaimulikud, ka siis mitte, kui nad on aastakümneid üht kogudust teeninud. Kuldrist on tänu- ja tunnustusemärk, mille kandmise õigust tuleb konsistooriumilt taotleda ning kogudusel ise ka rist õpetajale soetada. Thomsoni puhul võib öelda, et kuldristi saamine eestlastest koguduseliikmete soovil on suur tunnustus. See näitab ilmekalt, kui väga Hageri kogudus ja kogukond oma õpetajat armastas. Pidulikul jumalateenistusel oli nii palju rahvast, et kõik kirikusse ei mahtunud. Nii peeti kaks jutlust – üks kirikus, teine õues seisvatele inimestele.

²¹⁰ **Thomson, Konstantin Adolf.** Hageri kirik ja kogudus. Hageri kiriku 35 a. juubeli päevaks 4. septembril 1927. Tallinn, 1927.

Jumalateenistusele järgnes aktus köstrimajas ning pidulik lõunasöök Hageri Haridusseltsile kuuluvates ruumides.²¹¹

1932. aasta septembris, kui Hageris teenimise algusest täitus 40 aastat, tehti kiriku torni remonti ning paigaldati uus rist. Viis aastat varem oli kirik tervikuna saanud seest uue kuue, nüüd siis võeti välisilme ette. 11. septembril 1932 tähistati seega taas kaht tähtpäeva - nii kiriku aastapäeva kui õpetaja ametis olemise 40. aastapäeva. Eriliselt on märgitud Thomsoni tööd laste ja noorte hulgas. Kui 1927. aastal peeti pühapäevakooli tunde seitsmes külas, siis 1932. aastal juba 14. külas. See oli Thomsoni südameasi, et kristlik sõnum leviks eriti noorte hulgas. Pidulikul jumalateenistusel jutlustas Thomsoni poeg Hellmut, kes oli tookord Lääne-Harju praostkonna vikaarõpetaja. Olulist päeva meenutatakse kui väga südamlitku, kus koguduseliikmed käisid juba hommikul kirikumõisas oma vaimulikule laulmas ning mitmed nende hulgas olid need, kes laulsid ka 40 aastat varem, kui Thomson Hagerisse tööle õnnistati.²¹²

1935. aastal tähistas Thomson oma 45ndat ordinatsiooni aastapäeva piduliku jumalateenistusega Hageri kirikus. Osalesid nii oma praostkonna vaimulikud kui ka piiskop Hugo Rahamägi. Praostiks oli tol hetkel juba Keila vaimulik Ado Kõögardal, kes pidas jutluse. Piiskop märkis oma tervituskõnes, et Thomson on erakordne isik teiste vaimulike seas, kuna neid on väga vähe, kes on suutnud töötada nii palju aastaid ühe koguduse vaimulikuna. Kõögardal mainis, et Thomsoni oskus jääda iseendaks ja jääda Hageri koguduse juurde vaatamata sellele, mis toimus ühiskonnas ja riigis on eriline, kuid selle peamine põhjus peitub Konstantin Thomsoni sügavas usus ja veendumuses, et usu põhimõtted on samad eile, täna ja homme.²¹³

Antud pidustused jäid viimaseks tema ametis. Juba kuu hiljem – jaanuaris 1936 – siirdus Konstantin pensionile. Hageri kogudus pidi endale uue õpetaja valima. Oli üsna loomulik, et sellele kohale kandideeris senine abiõpetaja, Konstantini poeg Hellmut. Antud teemal on pikemalt kirjutatud peatükis 4.4.

Konstantin Thomsoni perekond oli 1930. aastateks kasvanud väga suureks. Üheksast lapsest kaheksa olid abielus. Esimene lapselaps oli sündinud 1914. aastal. Lapsed olid oma peredega kolinud Hagerist eemale, vaid vallaline Hellmut elas kirikumõisas. Üks viimaseid kordi kui

²¹¹ Eesti Kirik, 08.09.1927 nr 36.

²¹² Eesti Kirik, 22.09.1932 nr 39.

²¹³ Eesti Kirik, 05.12.1935 nr 49.

suur perekond kohtus, oli 1933. aasta suvel. Tütar Elsbeth, kes elas Saksamaal, oli äsja matnud oma abikaasa ning tulnud suveks vanemate juurde. Paariks päevaks tulid kirikumõisa ka kõik teised Thomsoni lapsed koos perekondadega. Laua taga istus korraga 41 inimest. Konstantin pidas palve ning toonitas oma lastele, et pered ja kodud püsivad terved, kui ei unustata, kes on majaisand – see on meie Issand. Tema peab alati teie keskel olema.²¹⁴

Peale seda kui Konstantin jäi pensionile, oli tal rohkem aega lugeda ja ringi liikuda. Tihti sõitis ta Tallinna, et kohtuda vanade sõpradega. Vaatamata sellele, et tervis halvenes, püüdis ta end kursis hoida nii poliitikaga kui kirikusündmustega.

1938. aasta veebruaris palus väimees Gotthard Hoerschelmann, kes oli Nõmme Saksa Lunastaja koguduse õpetaja, Konstantini end ühel pühapäeval asendada. See jäi Thomsoni viimaseks jumalateenistuseks ja jutluseks. Jumalateenistuse ajal tundis ta rinnus valu ning suutis vaevu jumalateenistuse lõpuni vastu pidada. Kirikust viidi Thomson Tallinna Diakonisside haiglasse, kuhu jäi kolmeks nädalaks. Üsna pea pandi ka diagnoos – kopsuvähk. Oli selge, et sellest ei ole võimalik enam välja tulla. Haiglas veedetud nädalate jooksul käisid temaga kohtumas paljud Tallinnas elanud sõbrad, kellega oli veel võimalus vestelda. Abikaasa Meta ja noorim tütar Eva olid pidevalt tema juures valves. Arstide üksmeelne otsus oli, et operatsioonil ei ole enam mingit mõtet. Selle asemel soovitati patsiendil pöörduda tagasi koju.

7. märtsil 1938 jõudiski Konstantin tagasi Hageri kirikumõisa. Oma viimased elupäevad veetis armastatud õpetaja voodis, kus temaga käisid hüvasti jätmas tohutud inimhulgad. Ta võttis vastu kõik, kes soovisid temaga kohtuda ega lubanud kedagi tagasi saata. Kirikumõisas oli olnud pidev järjekord ukse taga. Meeri Kasesalu meenutab, et Thomson oli palunud väikest Meerit tema voodi kõrval laulda ja nii oli Meeri, kes elas tol ajal kirikumõisas, käinud õpetaja elu viimastel öhtudel talle vaimulikke laule laulmas.²¹⁵

Konstantin Thomson suri 15. märtsil 1938. aastal. Teades, et peagi tuleb lahkumine, oli ta valinud oma matuse kõne aluseks piibli kirjakohta, milleks oli: „*Keda te armastate, kuigi te ei ole teda näinud, kellesse te praegu teda nägemata ometi usute ja rõõmustate üliväga kirkastatud rõõmuga, kui te võtate vastu usu eesmärgi – oma hingede pääste.*“²¹⁶

²¹⁴ **Hoerschelmann, Gotthard.** Chronik Thomson – Wieckmann II Teil Konstantin Adolf Thomson 1865-1938, lk. 253.

²¹⁵ **Kasesalu, Meeri.** Meenutusi praost Konstantin Thomsonist ja elust Hageri kirikumõisas. Üles kirjutatud Hageris, 11. oktoobril 2012 Sigrid Põld.

²¹⁶ Peetruse esimene kiri 1, 8-9. Piibel. Eesti Piibli Selts. Tallinn, 1997, lk. 277.

Konstantini surmaga oli lõppenud üks väga pikk ja oluline periood Hageri koguduses. Tema lahkumisega kadus teatud tuulevari nii tema perekonnalt kui koguduselt. Waldemar Thomson ütles peale isa surma, et temaga koos kadus meie elust jõud, mis oli tugev ja elav ning kellele kõik teised võisid toetuda. Mida vanemaks me saame, seda paremini mõistame, et see, mida pidasime isa tugevuseks ja jõuks oli armastus. Armastus, mida ta väga harva sõnadega väljendas, kuid mis kiirgas temast ja kõigest, mis ta ette võttis. Ka oma eluõhtul ütles ta vaid, et oma elu on ta elanud tervena, nüüd on võimalus olla haige ja usaldada end täielikult armastava Jumala kätte.²¹⁷

Pensionile jäädes sõnas Thomson pisaratega võideldes, et kord kui tema lahkumise tund tuleb, soovib ta, et ta kindlasti Hageri mulda maetaks.

Tal oli ka teine unistus – näha oma silmaga Hageri kirikut elektriga valgustatult. Kahjuks see ei täitunud. Elekter paigutati kirikusse vahetult enne tema surma, siis kui ta lamas juba haigevoodis. Elavana ta elektrivalgusega kirikus viibida ei jõudnud, küll aga oli kirik valgustatud tema matustel.

Konstantin Thomsoni matusetalitus toimus 18. märtsil 1938. aastal inimestest tulvil Hageri kirikus. Matusetalitusel teenis endine Thomsoni õpilane, piiskop Hugo Bernhard Rahamägi ja viisteist Konstantini ametikaaslast. Peeti kaks kõnet, nii nagu Thomsoni ametisse õnnistamisel 1892. aastal. Kõnelesid vaimulikest väimehed - eestikeelse kõne pidas Otto Etzold Harju-Madise kirikust ning saksakeelse Gotthard Hoerschlemann Nõmme Saksa Lunastaja kirikust. Matusetalitus haa ääres oli pikk, sest seal kõnelesid nii piiskop, Lääne-Harju praost Kõögardal, Ida-Harju praost Pöld, vennastekoguduse vanem, erinevate seltside ja valla esindajad jt.²¹⁸

Konstantin Thomson maeti Hageri kirikuaeda.

²¹⁷ **Hoerschelmann, Gotthard.** Chronik Thomson – Wieckmann“ II Teil Konstantin Adolf Thomson 1865-1938, lk. 268-269.

²¹⁸ Eesti Kirik, 24.03.1938 nr 14.

KOKKUVÕTE

Käesoleva töö esmaseks eesmärgiks oli uurida Konstantin Thomsoni elu ja tegevust Hageri koguduse vaimulikuna aastatel 1892-1936. Lisaks analüüsida sama perioodi Hageri koguduse elus. Samuti leida vastused küsimustele, miks ringleb Hageri kihelkonna ning koguduse kohta erinevates väljaannetes nii palju ebatäpsusi, seda eelkõige paikkondade nimede küsimuses.

Järelehüüdes, mis ilmus ajalehes Eesti kirik Thomsoni surma järel, meenutatakse teda, kui üle Eesti tuntud vaimulikku. Mitmetel kirikupäevadel juhatas ta koosolekut, kus jagas oma põhjendatud vaateid ning suhtus kõigisse lepitavalt ning lugupidavalt. Paljud Lääne-Harju praostkonna ettepanekud olid suunavaks kirikupäeva otsuste vastu võtmisel. Praostina hoolitses ta kõigi oma praostkonna õpetajate eest ning ütles, et palvetab eestpalves nende kõigi eest nimepidi. Thomson ei jäänud vaatamata reaalsele vanusele kunagi vanaks – ta oli noor noortega ja vana vanadega, kuid oma olemuselt nooruslik, kes oskas, suutis ja tahtis seltskonnas ka nalja teha

Kirikus oli tema kohustuseks pidada igal pühapäeval jumalateenistus ning kuna kirikumõis asus kirikust kaugel, muutusid pühapäevad pikkadeks tööpäevadeks seoses jumalateenistusele järgnenud talitustele – matused, ristimised, laulatused. Lisaks veel enne jumalateenistust peetud pihikõned, armulauale kirjutamised jm kohustused. Kirik, mis ehitati seoses sellega, et vana oli väikseks jäänud ning valmis vahetult enne uue õpetaja saabumist 1892. aastal, tasus end ära, sest Thomsoni aegsed jumalateenistused olid alati osalejatest tulvil – nii 19. sajandi lõpus, kui ka 1930ndatel aastatel.

Kirikuõpetaja vaimulik töö, mida ta tegi nii kirikus kui külades, oli väga mitmekülgne ning märkimisväärselt mahukas. Arvestades seda, et tol ajal puudusid kiired sõiduvahendid ning vahemaad tuli ületada hobujõul. Samuti tuleb arvestada, et info liikus aeglaselt. Telefon oli kirikumõisas juba 20. sajandi alguses, kuid sellest polnud palju kasu, kuna polnud palju neid, kellele helistada ja kes oleks ehk mõnes kaugemas kihelkonna nurgas ühe või teise asja ilma vaimuliku kohale sõitmiseta korda ajanud. Arvestada tuleb ka kirjavahetuse ja teadete aeglase liikumisega, mistõttu võib hinnata Thomsoni töömahtu üsna suureks.

Esimesel kahekümnel ametis oldud aastal sündis aastas keskmiselt 250 last, keda tuli ristida. Õpetajale olid selles töös abiks võõrmündrid, koolmeistrid ja köster, kuid siiski, isegi kui õpetaja ise ristis 150 last, oli see suur töö. Samuti laulatused. Vaatamata sellele, et laulatuse talitus oli igal pühapäeval kõigile paaridele ühine, oli ka see ajamahukas tööloik, sest Thomson vestles iga pruutpaariga personaalselt.

Vaimsalt kõige raskem tööloik oli matusetalituste pidamine. Isegi kui ei pidanud iga lahkunu jaoks eraldi talitust pidama, tuli siiski iga isiku puhul väike kõne pidada või paar sõna öelda. Kõige raskem seejuures oli tohutult suur hulk laste matuseid. Aeg oli selline, et lapsi suri palju. Vaimulikult nõudis see kindlameelset ja tugevat usku, sest ta pidi toeks olema ka vanematele, kes olid äsja kaotanud lapse või lapsed. Leinajatega rääkimine oli oluline ning ei piirdunud alati vaid ühekordse kohtumisega. Õpetaja täitis tol ajal ka psühholoogi rolli ning kõneles ja julgustas mõnd leinajat mitmeid kordi.

Üheks kõige olulisemaks ülesandeks oli iganädalase pühapäevase jumalateenistuste pidamine. Igaks pühapäevaks tuli ette valmistada jutlus ja need polnud Thomsonil lühikesed. Keskmine jutluse pikkus oli 30 minutit, aga tihti veelgi pikemad. Ta kirjutas jutlused sõna-sõnalt üles, kuid jutlustas siiski peast. Jumalateenistus kestis minimaalselt kaks tundi ja seda kindlasti seetõttu, et armulaualiste arv oli tohutult suur. Esimestel ametis oldud aastatel ulatus see üle 6000 armulaualise ni aastast. Ajaliselt võttis armulaua jagamine jumalateenistusest vähemalt ühe kolmandiku. Lisaks tuleb arvestada, et paljud käisid enne ka pihil ehk eravestlusel.

Igal pühapäeval toimusid eestikeelsed jumalateenistused, kuid eestikeelse koguduse kõrval tuli teenida ka väikest saksakeelset kogudust ning kõik loetletud toimingud ning talitused nende ringkonnas läbi viia.

Rõõmustavaks kuid väga ajamahukaks tööloiguks oli noortele leeriõpetuse andmine. Tolleaegsed leerirühmad olid suured. Leeripühi oli aastast vähemalt kaks – üks noormeestele, teine neidudele. Lisaks mitmetel aastatel suvine leeripüha sakslastele. Kui arvestada, et üks leeriaeg kestis keskmiselt 4-6 nädalat, siis oli 3-4 kuud igal aastal kirikumõisas palju noori. Selles töös oli õpetajale abiks köster, kuid tema elas kiriku juures, seega seitsme kilomeetri kaugusel. Leerisaal asus kirikumõisas, mistõttu töö põhiraskus jäi vaimuliku õlgadele.

Loetletud tööülesanded olid kõik seotud oma kogudusega. Lisaks neile täitis Thomson veel mitmeid vaimulikke ülesandeid. Ta oli 34 aastat Lääne-Harju praost, vaimuliku kirikukohtu liige ning toimetas aastaid Ristirahva Pühapäeva Lehte.

Ka nende ülesannetega ei piirdunud Thomsoni tegevus. Maal oli haritud eestlasi vähe, kuid ühiskondlikud arengud olid viinud etappi, kus kohalik talurahvas vajab oma ühiskondlikke organeid ning seadused lubasid asutada uusi seltse. Isegi kui algatus tuli altpoolt ehk eestlastelt, puudusid oskused ja teadmised, kuidas soovitud sihini jõuda. Siin oli kohalik, rahva poolt austatud ja armastatud vaimulik suureks abiks. Seetõttu leiab Konstantin Thomsoni nime nii kohaliku haridusseltsi ja kooli algatajate seast, kui ka viinavabriku ja hoiu-laenu ühistu esimehe

kohalt – ülesannetes, mis ehk esmapilgul ei tundu tavapärasena koguduseõpetaja töös. Kogukonnas, kus igaüks andis oma panuse, oli see aga loomulik, et õpetaja teenis oma inimesi ka väljaspool kirikut. Hariduse andmine lastele oli tema arvates ainuvõimalik tee, et Jumala Sõna paremini inimesteni jõuaks. Hoiu-Laenu-Ühistu ja vabriku juhtimisel seisnes tema osa ausa äri printsiibi juurutamisel ning kohalike eestlaste koolitamisel, et siis esimesel võimalusel end neist ametitest taandada. Need ülesanded polnud sellised, kuhu ta ise oleks tahtnud kandideerida, pigem olid need kohusetundest vastuvõetud ametid, et olla abiks seal, kus tema oskusi ja teadmisi vajati. Thomsoni ülesandeks oli olla suhtekorraldaja seal, kus teda vajati.

Seega võib öelda, et maakoguduse vaimulik oli oma ülesannetes *maasoolaks*. Thomsoni tegevus ei piirdunud ainult jumalateenistuste ja talituste pidamisega kirikus. Seda poleks ilmselt lubanud ka tema karakter ja temperament, mis vajas pidevas liikumises olemist. Ikka ja jälle sõitis ta oma hobusega mööda kihelkonda, astus ühte ja teise majja sisse, kõnetas külamehi külatänaval ja viskas mõne nalja. Mälestus Hageri koguduse ühest suurimast vaimulikust on elav tänaseni. Inimesi, kes teda isiklikult näinud, jääb iga aastaga vähemaks, kuid see ei vähenda tema suurt panust Hageri koguduse ja kihelkonna arengusse – ilmalikus töös, kõige rohkem hariduse valdkonnas ning vaimuliku töös Jumala Sõna kuulutamises.

Märgiline on, et ta püsis 44 aastat ühe koguduse õpetajana, olenemata sellest, millised tuuled puhusid ühiskonnas või milliseid vapustusi elas üle rahvas. Ta jäi praktiliselt puutumata nii 1905. aasta mõisate põletamise aktsioonis, Esimese maailmasõja keerises kui ka Eesti Vabadussõja ajal ning Eesti Vabariigi loomise protsessis. Samal ajal lahkusid paljud sakslased Eestist või neid saadeti maalt välja.

Töö üheks eesmärgiks oli uurida koguduse elu ja tegevust – ühel kindlal ajajärgul – kuna seda ei ole seni põhjalikult ja ülevaatlikult tehtud. Hageri koguduse ajalugu on väga huvitav ning mitmepalgeline, mistõttu vajaks antud teema põhjalikumat uurimist. Käesoleva töö sissejuhatuses ja esimeses peatükis on pikemalt kirjeldatud koguduse ajalugu ja õpetajaid käsitlevaid väljaandeid, mis ei ole piisavalt ülevaatlikud.

Töös on analüüsitud üht teatud ajajärku ning tehtud ka arvulisi kokkuvõtteid aastate lõikes. Võrreldud on erinevaid kümnendeid ning välja toodud erisused ristimiste, leeri, laulatuste ja matusetalituste põhjal. Selgelt joonistuvad välja arvulised erinevused aastate lõikes. Mitmed muutused arvnäitajates on seostatavad ühiskonnas toimunud muudatustega. Näiteks peale 1920. aastaid alguse saanud ristimiste, leerilaste ja laulatuste arvu langemine kui algas

ühiskondlik sekulariseerumine. See viis uute seaduste vastuvõtmiseni, mis omakorda muutis vaimuliku ametikohustusi ning võttis neilt rahvastikuregistri pidamise kohustuse.

Käesolevas töös on analüüsitud vaid üht ajajärku koguduse elus ja võib öelda, et Hageri kogudus oli sel perioodil elujõuline ja tugev kogudus. Ka põgusal ülevaatel pikemast ajaloost jääb see silma, sest vaatamata raskustele, on alati kihelkonna kirikut ja kogudust oma elus oluliseks peetud ning leitud vahendid hävinud kiriku taastamiseks või remontimiseks. Ilmselt on selles oluline roll vennastekogudusel, mis kirikusisese osadusliikumisenä hoidis koguduseliikmeid üksmeeles. Vennastekoguduse tegevus oli toeks ja abiks ka Konstantin Thomsonile.

Veel üheks käesoleva töö eesmärgiks oli täpsustada erinevate koha- ja hoonete nimedega tekkinud ebaselgus. Suurimaks arusaamatuseks on segadus Hageri ja Mäeküla nimede osas. Ajalooliselt on olemas Hageri kihelkond koos Hageri kiriku ja Hageri kogudusega. Kirik asus aga Mäekülas, mis tänaseks on vana nime minetanud ning kõigile üheselt arusaadavalt nimetatud ümber Hageriks. Mäeküla küla keskuseks oli kirik. Küla hargnes aga keskväljakult neljas suunas ning oli otsekui välja venitatud mitme kilomeetri raadiuses. Külal oli ka teine keskpunkt. Umbes kilomeeter kirikust Kernu suunas, kus asus Mäeküla koolimaja, Mäeküla palvemaja ja Mäeküla pood. Küla keskväljakult ja teede ristumiskohast aga vastassuunas liikudes, umbes pool kilomeetrit Kohila suunas asus Mäeküla mõis [Sutlema kõrvalmõis]. Seega oli Hageri kirik keset Mäeküla küla, teede ristumise kohal keskpunktiks, kuid kandis erinevalt asukohanimest kihelkonna nime.

Lisasegadust tekitas veel umbes poolteist kilomeetrit kirikust Kohila suunas asunud väiketalude asum, mis tänaseks on kokku kasvanud Hageriga (endise Mäekülaga). Seda asumit nimetati varem „*Hageri külaks*,“ mis oli aga enne olnud eraldiseisev omamoodi eesküla Mäekülale.

Seega on olnud kiriku vahetu ümbrus oma asumitega esmaseks segaduse tekitajaks nimede kasutamisel.

Järgmine segaduse külvaja on kogudusele kuulunud kirikumõis, mis viis Hageri nime kirikust seitsme kilomeetri kaugusele Kirikukülla. Ka Kirikuküla kohta on mõningates väljaannetes kasutatud nime Hageri, kuid siin on mõeldud seda eelkõige nn mõisa nimena. Kirikumõisa tekkeloost on käesolevas töös pikemalt kirjutatud ning selgitatud tagamaid, miks kirikumõis ei asu kiriku vahetus läheduses.

Kirikuküla nimigi annab nimede rägastikku lisasegadust, sest sellenimelises külas kirikut ju ei olegi, vaid on kirikule kuulunud Hageri kirikumõis. Seega kui Hageri koguduse ajalugu käsitletavates väljaannetes on mainitud kirikumõisa, siis mõeldakse kirikust seitse kilomeetrit Kernu suunas asunud ja tänaseks hävinud Hageri kirikumõisa, mis asus Kirikukülas. Väljaannetes, mis käsitlevad koguduse tegevust peale 1944. aastat ja kus mainitakse pastoraati või kogudusemaja, on mõeldud endise nimega köstrimaja, mis asub kiriku kõrval Hageris (endises Mäekülas).

Viimane ebatäpsus, mis vajab selgitamist on Mäeküla palvemaja lugu. Täna sel päeval nimetatakse seda Hageri palvemajaks, ajalooliselt oli õige nimi Mäeküla palvemaja – eelpool mainitud põhjustel. Antud hoone puhul ei olegi nimi niivõrd segadust tekitav, kuivõrd tema valmimise aasta, mille üle on viimase viieteistkümne aasta jooksul peetud tuliseid vaidlusi. Pikalt käibel olnud teadmine, et palvemaja valmis 1811. aastal, on täna ümber arvatud aastaks 1818. Seda aastat toetavad arhiiviallikad nii Herrnhutis asuvas vennastekoguduse kui ka Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku arhiivis. Hageri kogudus on otsustanud arvestada edaspidi palvemaja vanust aastast 1818.

ZUSAMMENFASSUNG

Konstantin Adolf Thomson und Hageri Gemeinde 1892-1936. Die Tätigkeit eines Geistlichen und einer Gemeinde auf dem Lande in einer sich verändernden Gesellschaft

Die vorliegende Arbeit analysiert das Leben und die Tätigkeit vom Geistlichen Konstantin Adolf Thomson und Hageri Gemeinde 1892-1936.

Im ersten Teil der Arbeit werden die Kindheit und das Studium Konstantin Adolf Thomson und sein Weg nach Hageri beschrieben. Ebenso wird einen kurzen Überblick der Geschichte Hageri Gemeinde gegeben und es wird versucht, statt weit verbreitete, falsche Informationen Fakten zu geben.

Der zweite Teil widmet sich der Analyse der Arbeit eines Landgeistlichen. Analysiert werden der Alltag im Pastorat und die Arbeit des Geistlichen in der Gemeinde und im Kirchspiel. Die Tätigkeiten in der Hageri Gemeinde werden analysiert – wie viele Taufen, Konfirmationen, Trauungen, Beerdigungen gab es, und wie viel wurde an der Abendmahlsfeier teilgenommen? Wie sahen die Gottesdienste aus? Gab es auch eine separate, deutsche Gemeinde? In welchem Maß hatten die gesellschaftlichen Veränderungen einen Einfluss auf die Arbeit der Gemeinde?

Im Fokus des dritten Kapitels stehen Thomsons gesellschaftliche Aufgaben. Welche Rolle spielte der Geistliche im Kirchspiel? Warum war der Geistliche auch für Leute außerhalb der Kirchenmauern nötig in der Gesellschaft seiner Zeit?

Konstantin Adolf Thomson

Konstantin Adolf Thomson wurde im Jahre 1865 in eine Tallinner Schneiderfamilie geboren. Seine Kindheit verlief in der Nähe von der Olafskirche, deren Pastor eine große Bedeutung in Thomsons Leben bekommen sollte, indem er nach Vorbild dieses Pastors entschied, selbst Geistlicher zu werden. Wichtig waren dabei auch seine Erziehung zu Hause und seine aktive Teilnahme an den Tätigkeiten der Brüdergemeinde.

Theologie studierte Thomson an der Tartuer Universität; 1890 fand seine geistliche Ordination statt. Sein erster Arbeitsplatz wurde die Tallinner Karls Gemeinde, schon 1892 wurde er aber als Pfarrer für Hageri Gemeinde gewählt und arbeitete dort, bis er 1936 pensioniert wurde.

Hageri Gemeinde

Hageri Kirchspiel wurde Anfang des 13. Jahrhunderts gegründet, als auch anscheinend die erste Kirche gebaut wurde. Davon gibt es aber keine konkreten Informationen. Sicher ist, dass es im 15. Jahrhundert eine Kirche gab, und dass ein Feuer die Kirche 1710 komplett zerstörte. Die nächste Kirche wurde schon 1713 gebaut, wurde aber Ende des 19. Jahrhundert wegen einer wachsenden, aktiven Gemeinde zu klein. Die Kirche wurde abgerissen und gebaut wurde die Kirche, die bis heute steht. 1892 wurde sie fertiggebaut und wurde am selben Tag eingeweiht, als Thomsons Einführung als Pfarrer stattfand.

Einen wichtigen Einfluss auf das Gemeindeleben durch Jahrhunderte haben die Aktivitäten im Hageri Gebetshaus geübt. Niemals hat das Gebetshaus mit der Kirche konkurriert, sondern sie haben gegenseitig ergänzt, indem die Menschen sowohl die Kirche als auch das Gebetshaus besucht haben. Hageri Gebetshaus wurde Anfang des 19. Jahrhundert etabliert, was auch zur Verwirrung beigetragen hat – wann wurde das Gebäude gebaut? 1811, 1818 oder 1821? Heutzutage wurde entschieden, beim Jahre 1818 zu bleiben. Ebenso ist unverständlich geblieben, warum das Gebäude Hageri Gebetshaus genannt werden sollte und nicht Mäeküla Gebetshaus. Der Grund dafür ist, dass Hageri Kirche im Hageri Kirchspiel lag, dass der Name des Dorfes, das die Kirche umgab und in welchem das Gebetshaus liegt, aber Mäeküla ist. Der Name des Gebetshauses wurde nach dem Dorfe, nicht nach dem Kirchspiel gegeben.

Ein anderes Thema, das viele Fragen aufgeworfen hat, ist das Pastorat und seine Lage. Hageri Pastorat wurde im Jahre 1500 in Kirikuküla sieben Kilometer von der Kirche entfernt gebaut. Die Frage ist gewesen, welches Gebäude bei der Kirche liegt. Früher lag nur die Küsterei, die seit 1944 als Pastorat benutzt wird, bei der Kirche.

Daraus ergibt sich, dass die Kirche und die Küsterei in Mäeküla lagen, aber den Namen Hageri Kirche und Küsterei trugen. Das Pastorat lag in Kirikuküla und trug den Namen Hageri Pastorat.

Konstantin Thomson und Hageri Gemeinde 1892-1936

Als Thomson die Stelle in Hageri antrat, wurde er Geistlicher einer großen Landgemeinde, deren estnischsprachige Gottesdienste jeden Sonntag von ca. Tausend Menschen besucht wurden. Außerdem hielt der Pfarrer zwölf Mal im Jahr einen deutschsprachigen Gottesdienst für die kleine, deutsche Gemeinde. Weil das Pastorat weit von der Kirche entfernt lag, wurde der Sonntag zum wichtigsten Arbeitstag. Der Gottesdienst dauerte mindestens zwei Stunden, denn die Predigt war vierzig Minuten lang und meistens gab es ca. 150-160 Abendmahlsgäste, weshalb alles lange dauerte. Nach dem Gottesdienst verließ keiner die Kirche, denn jetzt folgte die gemeinsame Beerdigungszeremonie für alle in der vergangenen Woche Verstorbenen. Auf dem Friedhof waren die Kirchenvormünder tätig und nicht der Pfarrer, weil es undenkbar war, dass ein Geistlicher auf einem Tag zwei bis acht Bestattungen durchführen sollte. Nach der Beerdigungszeremonie in der Kirche fand die gemeinsame Trauungszeremonie statt für die jungen Paare, die in dieser Woche zu heiraten wünschten. Die größte gemeinsame Trauung war für elf Paare. Der Arbeitstag in der Kirche wurde mit einer gemeinsamen Taufzeremonie abgeschlossen. Außerhalb der Kirche wurden die Taufen auch von Schulmeistern und der Küster vollzogen, aber jeden Sonntag wurden Kinder auch vom Pfarrer getauft. Nach dem langen Sitzen in der Kirche begab sich die ganze Gemeinde zum Hageri Gebetshaus, in welchem die Gebetsstunde von den Gebetsbrüdern durchgeführt wurde. Auch da nahm die Gemeinde *in corpore* teil und meistens war auch der Pfarrer anwesend.

Thomson arbeitete 44 Jahre in Hageri. Während dieser Zeit beerdigte er 6250 Menschen, taufte 8146 Kinder, konfirmierte ca. 5000 Jugendliche, traute 1791 Paare und teilte das Abendmahl jedes Jahr zu ca. 4000 Menschen aus.

Konstantin Thomson war vom Aussehen her streng, im Herzen aber ein warmer Mensch, der Estland und die Esten sehr liebte. Ungeachtet der Tatsache, dass er weder kein „reiner“ Este noch Deutsche war, sondern aus einem schwedisch-estnischen Geschlecht stammte, hielt er sich für Este unter den Esten und Deutscher unter den Deutschen. Er beherrschte beide Sprachen und dazu noch Russisch, was die Kommunikation mit allen in seinen Umgebungen leichter machte. In seiner eigenen Weise wurde Thomson Öffentlichkeitsarbeiter zwischen Esten und Deutschen, aber auch zwischen Esten und verschiedenen Behörden. Seine Herzenssache war es, dass die Einheimischen eine Ausbildung bekamen und lesen lernten. Thomson wusste, wie zu leben und zurechtkommen sowohl am Ende des 19. Jahrhundert unter

der großen Russifizierungswelle als auch am Anfang der 20. Jahrhundert, als der Wirbel der Kriege die ganze Gesellschaft schütterte und die Republik Estland entstand. Er war von Respekt umgeben und eine große Autorität trotz der herrschenden Kreisen.

Neben dem geistlichen Amt in der Gemeinde fühlte er sich verpflichtet, den einheimischen, einfachen Menschen da zu helfen, wo ihre Fähigkeiten und Kenntnisse zu kurz kamen. So stiftete Thomson mit den Schullehrern zusammen 1907 den Hageri Bildungsverein (*Hageri Haridusselts*) und 1909 wurde in Hageri eine Schule für die estnischen Kinder eröffnet. Ebenfalls leitete er die Hageri Spar-Kredit Genossenschaft (*Hageri Hoiu-Laenu ühistu*) d.h. die einfache Bank. Außerdem war er gezwungen, für die Kernu Branntweimbrennerei zuständig zu werden. Diese Aufgaben nahm er auf sich nicht nach persönlichem Wunsch, sondern weil er damit Vermittler zwischen den Einheimischen und den Gutsbesitzer sein konnte, und weil kein Anderer sich erbot.

Thomson hatte aber noch weitere gesellschaftliche Aufgaben. In den Jahren 1902-1936 war er Propst in der Lääne-Harju Propstei und 1903-1918 redigierte er die „Sonntagszeitung der Christen“ (*Ristirahva PühapäevaLeht*); die Zeitung verbreitete die geistliche Botschaft und Wissen über sehr verschiedene Themen – von Landwirtschaft bis zur Kindererziehung.

Neben allen diesen Aufgaben war Konstantin Thomson auch Familienvater und erzog neun eigene Kinder. Darüber hinaus besuchte in seiner Zeit hunderte von Kindern deutscher Familien aus Tallinn und dem ganzen Kirchspiel die Pastoratshauschule. Das Pastorat war gleichzeitig in sich eine große Haushaltung mit vielen Angestellten, deren Arbeit Thomson gern selbst im Auge behielt.

Insgesamt lässt sich feststellen, dass die Jahre 1892-1936 gute und fruchtbare Jahre für Hageri Gemeinde waren. Pastor Thomson war von treuem Wort, stark im Glauben und unterstützte und ermutigte die Gemeindemitglieder. In seiner Zeit war die Kirche sonntags immer voller Menschen und er war geliebt und geachtet. Man hatte aber auch Angst vor ihm, denn er war von strengem Aussagen, aber er war nie ungerecht und stützte sich in seiner Rede immer auf die Bibel. Trotz der Veränderungen in der Gesellschaft verblieb Thomson stark in seiner Glaube und treu seiner Gemeinde und Menschen gegenüber. Er verstand es, unter allen Herrschern zu leben und mit allen zu kommunizieren, egal aus welchem Volk.

Der letzte Wunsch Konstantin Thomson war es, in Hageri beerdigt zu werden. Thomson starb im Jahre 1938 und wurde auf dem Hageri Friedhof beerdigt.

Über Hageri Gemeinde ist bis jetzt keine einzige, gründliche Abhandlung erschienen. Ebenso gibt es keine Forschungsarbeit über einen Geistlichen der Hageri Gemeinde. Die vorliegende Arbeit versucht, ein Loch im Leben dieser Gemeinde zu füllen und einen gründlichen Überblick über das Leben der Hageri Gemeinde und das Leben und der Arbeit Konstantin Thomson in der gegebenen Zeit zu geben.

ALLIKAD JA KIRJANDUS

EELKHKA – EELK Hageri koguduse arhiiv

Hageri kiriku nõukogu protokollide raamat.

Hageri koguduse kantslikaustad aastatest 1892 - 1936. Fond A.

Hageri koguduse konvendi protokollide raamat 22.09.1885 – 28.03.1919 Fond A.

Hageri koguduse leerimeetrika 1902-1915.

Thomson, Konstantin. Kiri Pahkla mõisahärrale. Fond A.

EELKKA - EELK Konsistooriumi arhiiv, Fond 1

Brasche, Johann Woldemar. Kiri Eestimaa Konsistooriumile 8.11.1890.

Eksamiprotokoll Pro venia consionandi 6.11.1890.

Grohmann, Woldemar. Kiri Eestimaa Konsistooriumile 13.08.1890.

Hageri kiriku pühitsemise ja vaimuliku introduktsiooni protokoll, 13.09.1892.

Hageri koguduse konvendi koosoleku protokoll 24.08.1892.

Hageri koguduse täiskogu koosoleku protokoll 13.07.1919.

Malm, Carl Eduard. Kiri Eestimaa Konsistooriumi eksamikomisjonile 07.11.1890.

Praostide koosolekute protokollid 13.04.1923-21.12.1935 ja 25.10.1939-4.11.1939.

Thomson, Konstantin. Proovijutlus 07.11.1890.

Vokatsioonikiri Eestimaa Konsistooriumile 24.08.1892.

Publitseeritud allikad

Gesetz für Evangelisch-Lutherische Kirche in Russland mit Erläuterungen nach Entscheidung des Dirigierenden Senats Erlassen des Ministers des Innern und Befehlen des General-Consistoriums. Übersetzt und herausgegeben im Auftrage des St-Peterburgischen Evangelisch-

Luterischen Consistoriums und mit Genehmigung des Herrn Ministers des Innern von R. Von Freymann Consistorial-Assessor. Reval, 1901.

Jumalateenistuse käsiraamat. Tallinn, 2009.

Piibel. Eesti Piibliseltsi väljaanne. Tallinn, 1997.

Rost, Albrecht; Mäeväli, Toomas. Kuusalu kirikukroonika 1837-1914 = Die Kirchenchronik von Kusal. Tallinn, 2014.

Tobreluts, Janis. Simuna kirikukroonika 1691-1919. Lääne-Virumaa, 2013.

Teatmeteosed

Aarma, Liivi. Põhja-Eesti vaimulike lühielulood 1525-1885. Tallinn, 2007.

Baltisches Historisches Ortslexikon, begonnen von Hans Feldmann. Teil I, Estland (Einschliesslich Nordlivland). Herausgegeben von **Mühlen Heinz von zur.** Wien, 1985.

Busch, G. H. Materialien zur Geschichte und Statistik des Kirchen- und Schulwesens der Ev.-Luth. Gemeinden in Russland. Im Auftrage des Central-Comites der Unterstützungs-Kasse für Ev.-Luth. Gemeinden in Russland. gesammelt und herausgegeben. St. Petersburg, 1862.

Die Pastoren des Konsistorialbezirks Estland 1885-1919. Herausgegeben von **Erik Amburger,** bearbeitet von **Helmut Intelmann.** Köln, 1988.

Die Evangelisch-Lutherischen Gemeinden in Russland. Eine historisch-statistische Darstellung, herausgegeben vom Zentral-Komitee der Unterstützungs-Kasse für evangelisch-lutherische Gemeinden in Russland. II. Band. Der Livländische, Estländische und Kurländische Konsistorialbezirk. St. Petersburg, 1911.

Eesti Evangeelne Luterlik Kirik, www.eelk.ee, külastamise kuupäev 03.05.2016.

Keller, Hiltgart L. von Reclams Lexikon der Heiligen und der biblischen Gestalten. Legende und Darstellung in der bildenden Kunst. Stuttgart, 1975.

Paucker, Hugo Richard. Ehstlands Geistlichkeit in geordneter Zeit- und Reihenfolge zusammengestellt. Reval, 1849.

Veem, Konrad. Eesti vaba rahvakirik. Dokumentatsioon ja leksikon. Stockholm, 1988.

Teaduskirjandus

Andresen, Andres. Eestimaa kirikukorraldus 1710-1832. Riigivõimu mõju institutsioonidele ja õigusele. Doktoritöö. Juhendaja prof. Sulev Vahtre. Tartu, 2008.

Andresen, Lembit. Eesti kooli ajalugu algusest kuni 1940. aastani. Tallinn, 2003.

Eesti Ajalugu II Eesti keskaeg. Koostanud ja toimetanud **Anti Selart.** Tartu, 2012.

Eesti Ajalugu III Vene-Liivimaa sõjast Põhjasõjani. Koostaja ja peatoimetaja **Enn Küng,** kaastoimetaja **Marten Seppel.** Tartu, 2013.

Eesti Ajalugu IV Põhjasõjast pärisorjuse kaotamiseni. Peatoimetaja **Sulev Vahtre,** tegevtoimetaja **Mati Laur.** Tartu, 2003.

Eesti ajalugu V Pärisorjuse kaotamisest Vabadussõjani. Peatoimetaja **Sulev Vahtre,** tegevtoimetajad **Toomas Karjahärm** ja **Tiit Rosenberg.** Tartu, 2010.

Eesti ajalugu VI. Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Peatoimetaja **Sulev Vahtre,** tegevtoimetajad **Ago Pajur** ja **Tõnu Tannberg.** Tartu, 2005.

Ilja, Voldemar. Vennastekoguduse (Herrnhutluse) ajalugu Eestimaal (Põhja-Eesi) palvemajad VI. Tallinn, 2010.

Kõpp, Johan. Vaimu valgusel. Tartu, 2009.

Paul, Toomas. Eesti piiblitõlke ajalugu. Esimestest katsetest kuni 1999. aastani. Tallinn, 1999.

Rauch, Georg von. Das baltische Pfarrhaus (1962). – Aus der baltischen Geschichte. Vorträge, Untersuchungen, Skizzen aus sechs Jahrzehnten. (Beiträge zur Baltischen Geschichte, 9). Hannover-Döhren 1980.

Rosenberg, Tiit. Künnivaod. Uurimusi Eesti 18.- 20. sajandi agraarajaloost. Tartu, 2012.

Rohtmets, Priit. Teoloogilised voolud Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kirikus aastatel 1917-1934. Doktoritöö. Juhendaja dr. theol. Riho Altnurme. Tartu, 2012.

Kirjandus

Aschenbrenner, Cord. Das evangelische Pfarrhaus. 300 Jahre Glaube, Geist und Macht: Eine Familien -geschichte. München, 2015.

Dellinghausen, Eduard von. Kodumaa teenistuses. Eestimaa rüütelkonna peamehe mälestused. Leck, 2011.

Kalda, Madde. Seitse tähte taeva sõelas. Tallinn, 1981.

Keel, Külli. Kui suureks saan, hakkan kirikuõpetajaks. EELK Kaarli koguduse ajakiri „Sulane“, 2002. oktoober.

Köpp, Johan. Mälestuste radadel nr 3. Tallinn, 1991.

Lill, Anne. Christoph Blume ja XVII sajandi eesti kirjakeel. Keel ja Kirjandus 1988, nr 1-2

Lindenberg, Nita. Zauberkraft Erinnerung. Biographische Skizzen einer Baltin. Stuttgart, 1986.

Reiman, Villem. Mis meist saab? Tartu 2008.

Rohtmets, Priit. Meie Kiriku seisukord ja seisukoht. Meie Kirik, 19.11.2012. www.meiekirik.ee, külastamise kuupäev 20.04.2016.

Stackelberg, Eduard von. Ühe baltlase võitlustee. Püüdlused, võidud ja kaotused. Leck, 2010.

Thomson, Konstantin. H. B. Rahamägi Hageris. Hugo Bernhard Rahamägi. Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku Piiskop. 50.a. sünnipäevaks. Tallinn, 1936.

Thomson, Konstantin Adolf. Hageri kirik ja kogudus. Hageri kiriku 35 a. juubeli päevaks 4. septembril 1927. Tallinn, 1927.

Thomson, Konstantin Adolf. Mõnda Hageri kiriku minevikust. Praeguse Hageri kiriku 25. a. mälestuse pühaks 13. septembril 1917. a. Kirjutanud Hageri kiriku õpetaja. (Lühike ülevaade laululehel).

Thomsoni Perekonna piibel. Kroonika algus 27.12.1890. [Koopia esimestest lehekülgedest.].

Käsikirjad (autori valduses)

Hageri Rahwahariduse ja Kooli seltsi põhjuskiri. Hageri, 1907.

Hoerschelmann, Gotthard. Chronik Thomson – Wieckmann. I Teil [10.03.1964-18.08.1974].

Hoerschelmann, Gotthard. Chronik Thomson – Wieckmann. II Teil Konstantin Adolf Thomson 1865-1938 [10.03.1964-18.08.1974].

Streff, Olav. 100 aastat Hageri Haridus- ja Kooliseltsi asutamisest. Fakte ja mälestusi. Jaanuar 2007.

Suulised mälestused

Kasesalu, Meeri. Meenutusi praost Konstantin Thomsonist ja elust Hageri kirikumõisas. Üles kirjutatud Hageris, 11. oktoobril 2012 Sigrid Pöld.

Malberg, Arda. Meenutusi perekond Thomsonist Hageri kirikumõisas. Üles kirjutatud Keldima talus, Kirikukülas 20. oktoobril 2012 Sigrid Pöld.

Lint, Aleksander. Hageri Haridusseltsi kool. Mälestused ettekandeks aktusel. Kirja pandud 1970ndatel.

Perioodika

Eesti Kirik, aastakäigud 1923 – 1938.

Maa Hää! Maarahva ajaleht, nr 82, 15. juuli 1933.

Perekonnaleht. (Tallinn: 1906-191 nr. 36) 10. september 1911 lk. 286.

Ristirahva Pühapäeva Leht, aastakäigud 1903-1919.

LISAD

Lisa 1: Konstantin Adolf Thomson (Foto autor teadmata) EELKKA fotokogu

Lisa 2: Konstantin Adolf Thomson (Foto autor teadmata) EELKKA fotokogu

Lisa 3: Hageri Lambertuse kirik ca 1950 (Foto autor teadmata) EELK Hageri kirikuarhiiv, fotoalbum

Lisa 4: Hageri kirikumõis Kirikukülas ca 1945 (Foto autor teadmata) EELKKA fotokogu

Lisa 5: Mäeküla [Hageri] palvemaja 2015 (Foto autor Pille-Riin P.Kalmus) EELK Hageri kirikuarhiiv, fotoalbum

Lisa 6: Hageri koguduse köstrimaja ca 1950 [kogudusemaja] (Foto autor teadmata) EELK Hageri kirikuarhiiv, fotoalbum

Lisa 6: Hageri koguduse statistiline aruanne 1892-1936

Aasta	Sünnid	<i>P</i>	<i>T</i>	Laulatused	Matused	<i>M</i>	<i>N</i>	Armulaualised	<i>M</i>	<i>N</i>	Hinged	Leer	<i>P</i>	<i>T</i>
1892	246	121	125	52	162	85	77	6680	3097	3583	8200	136	54	82
1893	228	120	108	44	168	90	78	7056	3169	3887		151	77	74
1894	229	116	112	48	166	81	85	7009	3207	3802		162	79	83
1895	227	117	110	49	143	64	79	?	?	?		112	64	48
1896	231	122	109	43	144	74	70	6626	3018	3608		128	57	71
1897	225	137	88	57	165	81	84	6878	3074	3807		132	65	67
1898	249	138	111	51	153	88	65	6338	3003	3335		150	85	65
1899	259	134	125	53	184	89	95	?	?	?		141	78	63
1900	239	119	120	32	180	88	92	6681	3081	3600		116	55	61
1901	248	127	121	47	148	74	74	6960	3261	3399			82	?
1902	239	125	114	57	154	86	68	6091	2874	3217			?	75
1903	251	134	117	38	161	80	81	6478	3026	3452		150	82	68
1904	245	130	115	38	168	97	71	6210	2838	3372		114	48	66
1905	229	113	116	42	209	116	93	6394	?	?		154	84	70
1906	244	141	104	46	183	98	85	?	?	?		148	64	84
1907	232	114	118	47	157	86	71	5873	2691	3182		209	147	62
1908	237	129	108	43	156	76	80	5987	2738	3249		125	58	67
1909	234	120	114	49	170	91	79	6224	2845	3379		180	92	98
1910	225	116	109	51	187	93	94	5556	2552	3004		140	55	85
1911	226	114	112	57	139	76	63	5996	2756	3240		139	72	67
1912	194	94	100	51	133	74	59	5996	2756	3240		139	72	67
1913	202	99	103	41	167	89	78	5237	2354	2883		127	64	63
1914	187	83	104	36	155	80	75	5642	2505	3737		121	72	49
1915	162	85	77	28	151	85	66	4746	2038	2708		149	80	69
1916	134	68	66	15	180	93	87	?	?	?		?	?	28
1917	116	62	54	24	180	86	94	?	?	?		?	?	?
1918	145	91	54	38	201	110	91	3237	1340	1879		96	45	51
1919	134	75	59	21	140	73	67	3638	1396	2242		128	77	51

1920	126	71	55	54	160	82	78	3727	1487	2240		119	55	64
1921	171	91	80	63	114	56	58	3467	15156	1951		118	55	63
1922	168	88	80	39	121	70	51	3322	1411	1911		100	45	55
1923	165	88	77	30	111	66	45	3107	1337	1770		111	56	55
1924	141	68	73	25	101	46	55	?	?	?		110	?	?
1925	159	88	71	30	98	50	48	3631	1462	2014		92	55	37
1926	141	69	71	41	122	65	57	3606	1538	2068		97	51	46
1927	143	64	79	26	148	91	57	3445	1445	2000		100	54	46
1928	117	52	65	45	99	52	47	3446	1434	2012		94	56	38
1929	129	64	65	37	131	73	58	3072	1219	1833		98	46	52
1930	142	72	70	33	92	44	48	3196	1325	1871		57	26	31
1931	113	62	51	35	109	57	52	2779	1144	1635		93	44	49
1932	110	52	58	27	104	58	46	2904	1195	1709		88	50	38
1933	95	50	45	31	110	53	57	3384	1288	2104		?	?	?
1934	95	53	42	37	100	55	45	3142	1304	1838		67	45	22
1935	114	62	52	40	106	52	54	3019	1222	1797	6000	30	13	17

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina Sigrid Põld (sünnikuupäev: 29.12.1977)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

Konstantin Adolf Thomson ja Hageri kogudus 1892 – 1936

Maavaimuliku ja maakoguduse tegevus muutavas ühiskonnas,

mille juhendaja on Andres Andresen, PhD

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 10.05.2016